CARL v. LINNÉ

UNGDOMS-
RESOR
I

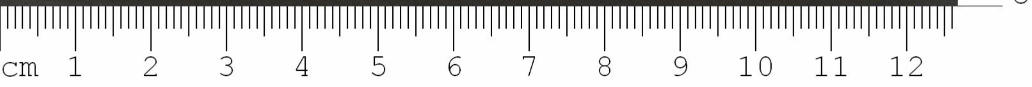
CARL VON LINNÉ

UNGDOMSRESOR

FÖRRA DELEN

C. v. LINNÉ

UNGDOMS-
RESOR
I

UNGDOMSRESOR

av

Carl von Linné

Med inledning av

KNUT HAGBERG

Förra Delen

P. A. Norstedt & Söners
Förlag / Stockholm

Carl von Linné

UNGDOMSRESOR

CARL VON LINNÉ

UNGDOMSRESOR

Med inledning av KNUT HAGBERG

FÖRRA DELEN

Iter Lapponicum

P. A. Norstedt & Söners
Förlag / Stockholm

NY UPPLAGA

STOCKHOLM 1929
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
291430

INLEDNING.

Linnés resor — till Lappland och Dalarna, till Öland och Gotland, till Västergötland och Skåne — voro icke, som moderna expeditioner i svenska bygder, några färder på kända vägar; de voro upptäcktsresor. Det är vad man först måste ha i minnet, om man vill rätt förstå och uppskatta hans reseskildring. Linné genomströvade och undersökte ett okänt land. Hans lärjungar reste till Japan och Java, till Afrika och Sydamerika för att leta efter underliga växter och djur och beskriva främmande och vilda folks seder och bruk, men deras mästare nöjde sig med att genomströva de svenska landskapen. Men vad han upptäckte på stigar och vägar i Sverige var egentligen något lika nytt och märkvärdigt som vad hans lärjungar funno i de tropiska länderna. Även Linné fann ett nytt land, hittade, var helst han reste, nya växter och okända djurarter, meddelade förvånande upplysningar om de provinsiella kulturerna, gjorde anteckningar om böndernas för de bildade obe-

kanta sedvänjor och levnadsvanor, observerade den outforskade svenska naturen och gjorde nyttiga rön angående industriens och jordbrukets förhållanden på olika orter. Det var resor, vilka det var förenligt med den svenska statens ekonomiska intressen att understödja och som gåvo vetenskapligt utbyte. Den enda av Linnés resor, om vilken detta ej gäller, var också den enda, som ställdes till utrikes ort; i Holland, Frankrike och England studerade Linné de vetenskapliga institutionerna och lärde av professorerna, men han fann icke anledning att om sina observationer i de gamla kulturländerna säga vad han i inledningen till resan i Dalarna kunde konstatera: »Här kan man se, hur mycket är hemma i landet obekant och långt mer ännu; se hur var provins har sin förmån; se hur hon kan raffineras; se var otrolig nytta Sverige äga skulle, om alla dessa provinser sålunda blevo genomresta; se hur den ena provinsen står att hjälpa genom den andras bruk.» Sverige behövde upptäckas; Linnés reseskildringar äro avsedda att vara till nytta, icke till nöje.

För eftervärlden höra däremot Linnés resebeskrivningar till vår klassiska litteratur. Själv har visserligen Linné svurit sig fri från alla estetiska ambitioner: »Jag har givit fram sakerna helt kort, utan mycket resonerande och många reflektioner, som alltid säga sig själva, när data äro riktiga, och allt detta att jag måtte vinna kortheten, som är det behagligaste skrivsätt.» Bläddrar man endast flyktigt i Linnés resor, förefaller det också, som vore de närmast

en samling observationer och rätt otympligt formulerade notiser. Men börjar man läsa och vänder bladen ett efter ett, gör man snart nog den erfarenheten, att Linnés kortfattade anteckningar om vad han sett och hört och iakttagit är en sällsynt fängslande lektyr. Notiserna sammanfoga sig som genom ett trolleri till ett levande helt, och fram stiger för läsarens blick 1700-talets Sverige med skogar och fjäll och kärr och blomsterängar och små låga trähus inbäddade i grönskan. Det är en tavla, till vilken det icke finns något motstycke; den är målad i impressionistiskt maner och dukens färger har tiden icke mäktat fördunkla. Intet modernt stämningsmåleri kan fånga solljuset och verklighetens dager så som Linnés sanningskära anteckningar.

Av Linnés resor publicerades i författarens livstid endast trenne: den till Öland och Gotland, Västgötaresan och den skånska resan. De förrättades alla under loppet av 1740-talet, när Linné redan hörde till de erkända storheternas antal. Anledningen till expeditionerna var Riksens ständers beslut i början av år 1741, att »doktor Linnæus må anställa sin resa till Gotland, Öland och andra orter att göra sig underrättad om färgegräs samt andra tjänliga örter och växter»; Linné for då som kronans ambassadör kring i bygderna och blev överallt mottagen och firad som en betydande person. Skildringarna av dessa resor blevo också så snart de publicerats berömda och uppskattade långt utanför Sveriges gränser. Men berättelserna

om hans ungdoms färder blevo aldrig kända utanför en liten krets av gynnare och vänner; på svenska blevo de tryckta först år 1889 i Ewald Ährlings upplaga av Linnés ungdomsskrifter. De väckte icke då något större uppseende; förtrytsamt konstaterar Levertin i sin Linnébiografi: »Om något kan belysa den svenska likgiltigheten för den nationella kulturen, är det att, så vitt jag vet, ingen enda stämma vid detta sena offentliggörande framhävde, huru den svenska litteraturen fått ett nytt mästerverk; ty ett mästerverk av friskhet och genialitet, i sin lyriska ursprunglighet och måleriska kraft enastående i samtiden, är denna första Linnéanska resa.» Sedan dess ha Linnés ungdomsresor, och framför allt Lapplandsresan, blivit mycket omskrivna, men knappast lika mycket lästa, väl beroende därpå, att de blott blivit tryckta i vetenskapliga samlingseditioner av Linnés verk. Det är denna brist, som föreliggande upplaga söker råda bot på. Det kan bliva föremål för diskussion, vilken av de Linnéanska resorna man bör sätta högst. Västgötaresan är kanske den mest konstfullt uppbyggda, den mest omväxlande och den på innehåll rikaste. Men intet av vad Linné har skrivit är mer friskt och ursprungligt än Lapplandsresan. Linné hade, när han reste i Lappland och Dalarna, icke sitt vetenskapliga system färdigt, han reste icke då, som på 1740-talet, i ett erövrat rike. Dessa resor äro den unge upptäckarens; de äga det ungdomligas poesi, de första intryckens klarhet.

Vad man till en början fäste sig vid och mest beundrar vid läsningen av Linnés resor, är iakttagelsernas rikedom. Intet stort och intet smått i naturen och människolivet synes undgå Linnés vakna blick. I den trakt där han rider fram observerar han allt: djur och växter och stenar, han gör anteckningar om åkerbruk och boskapsskötsel, om människors vardagskläder och högtidsskrud, om smedernas arbete, om flickornas danser, om gudstjänst och gillen. Han har läkarens intresse för sjukdomar bland människor och djur, han har patriotens iver för rationellt utnyttjande av de naturliga rikedomarna, han har konstnärens blick för landskapets lika väl som för de minsta örters skönhet; hans öga är både vetenskapsmannens och poetens. Och det märkligaste av allt är, att bland dessa tusen sinom tusen notiser inadvertenserna äro så sällsynta. Alldeles ofelbar är väl icke Linné, icke ens som naturiakttagare; i Dalaresan talar han sålunda om »stora lommen med tofs i nacken»; som bekant finns det ingen lom med detta utseende och troligen menar väl Linné skäggdoppingen, vilken ju icke heller under 1700-talet var lika vanlig i svenska sjöar som den blivit i våra dagar. Men det är icke ofta, man vid läsningen av Linnés resor gör slika frågetecken i kanten. Som exakt naturbeskrivare har han fått sitt rykte grundat, men det bör framhållas, att lika god blick som för växternas har han för det mänskligas egenart; för folkloristen äro hans resor guldgruvor och om en svensk Troels-Lund skulle skriva ett verk om dagligt liv i Norden

under 1700-talet, skulle Linnés resor vara en av hans förnämsta källor.

Som man kunde vänta har Linnés intresse för och kärlek till verkligheten i alla dess skiftningar sin grund i ett gemyt, som i främsta rummet är inriktat på det rationella. Linnés blick är osentimental, även när den riktas mot naturen. Världen, sådan Gud skapade den, är i hans ögon till för att av människan utnyttjas. För honom var naturen ett festligt dukat bord, där vem som helst kunde taga för sig av överflödet. Han levde ju också på en tid, då det myllrade av bäver i Dalarna, och då man ännu med förskräckelse mindes de vandrande lemlarnas härjningar, då det var gott om kronhjortar och vildsvin på Öland och då ingen kunde tro, att tillgången på skogs- och sjöfågel kunde taga någon ände. Matnyttigt vilt, växter dugliga för allehanda ändamål och värdefulla mineralier funnos, trodde man, hopade som i en outtömlig skattkammare; det gällde endast att komma åt all härligheten. Linné uppmanar till ökat bruk av gruvor, till förbättrad fågelfångst och till rikligt skördande av nyttiga örter och gräs. I Dalarna berättar han om svanarna, som övervintra i Orsasjön, att de äro »svåra att skjuta eller fånga, helst av bönderna, som tro att Gud och naturen dem privilegierat». Denna för vår djurvärlds bestånd ganska hälsosamma, tyvärr numera försvunna tro, torde Linné näppeligen ha delat.

Om den naturförgudning, som blev populär genom Rousseau, hade Linné ingen kunskap.

De lappländska myrarna omtalar han i dessa ordalag: »Aldrig kan prästen så beskriva helvete, som detta är ej värre. Aldrig ha poeterna kunnat avmåla Styx så fult, där detta ej är fulare.» Hans smak var den klassiska; den kan visserligen diskuteras, men man är glad över att Linné aldrig vill försköna, aldrig vill framställa något annorlunda än det på nära håll syntes honom. Han gör denna jämförelse mellan fjällapparna och skogslapparana: »Fjällapparna mycket lustigare och beskedligare än skogslapparna, som äro mer sylvestres, lärda av borgare etc. att bruka svek.» Det låter som det på 1700-talet så vanliga prisandet av naturtillståndet, men det är intet annat än nykter iakttagelse; intet kan vara mer realistiskt och sanningskärt än Linnés etnologiska observationer i Lappmarken.

Man kan säga, att det är en ganska mörk bild, Linné i dessa ungdomsresor ger av bönders, fiskares och smeders liv i 1700-talets Sverige. »Är för den skull folket fattigt och ofta hungrar», så heter det på ett ställe, och bra ofta får Linné anledning att göra liknande utlåtanden. Det kan vara hälsosamt för oss, som av naturliga skäl tydligast se vår samtids brister, att vid läsningen av Linnés resor konstatera, att den gamla goda tiden icke i allo var så god. Man stod så hjälplös mot farsoterna. I Norrland vågade man, för köldens skull, icke ha skorsten på stugutaken, och den myckna röken förorsakade ögonsjukdomar, vilkas härjningar Linné ger dystra skildringar av. Hemskast är kanske vad han berättar från Dalarna: »De alla, som söka

sitt förnämsta uppehälle genom slipstens hantering, hinna sällan över 20, 30 à 40 år. (Härav dömer man om änkornas, de omyndiga barnens och hushållets tillstånd). — — — I kyrkan såg man ett par grå gubbar: men man fick veta, att deras profession var skräddare och skomakare och ej att gå i gruvan.» Det är den första antydan i svensk litteratur om Grottekvarnens faror.

Men med denna exakthet, denna osminkade saklighet äro dock Linnés resor något av det mest poetiska inom våra vittra hävder. Han yttrade en gång om sig själv: »Jag har intet tid att tänka på sjukdomar; Flora kommer strykande med hela sin sköna armé.» På ett ställe i Västgötaresan säger han sig önska, att bönderna överallt i landet planterade lövträd vid sina gårdar, »ty en gård utan träd är som ett skalligt huvud utan peruk». Man gör den reflexionen, att de vidder, Linné öppnat, icke äro kala utan lummiga. För honom var livets träd sannerligen grönt; det är den första och största betingelsen för hans makt som författare. Hans konst består bland annat däri, att hans skenbart godtyckligt uppradade notiser äro valda och ordnade med osviklig blick för linjen i landskapet och det stora sammanhanget i naturen. I Calendarium Floræ har han samlat korta anteckningar om växtlighetens förändring under årstiderna; intet kunde vara mer sakligt, mer strängt faktiskt, men genom dessa dagsannotationer känner man tydligare än i den mest fulländade naturbeskrivande dikt, hur naturens stora, evigt

lika och evigt nya skådespel fortskrider. Tag en flyktig notis i Lapplandsresan; när han överskrider gränsen mellan Uppland och Dalarna heter det: »Rätt som vi skildes vid Uppland såg jag ett par ekar, men sedan ej mer.» Det är ju enkelt nog, men i sitt sammanhang ger denna lilla notis en känsla av landskapsförändringen, som de längsta beskrivningar icke skulle kunna ge. Och har den svenska vårens anda fått en sannare och skönare förklaring än på Lapplandsresans första sidor, i anteckningarna från färden norr ut från Uppsala den 12 maj? En av Englands främste naturskildrare har sagt, att böcker om naturen skola vara fyllda av observationer, icke av deklamationer; de böra vara resultatet av långvariga iakttagelser, ty då bringa de läsaren en stämning av stillhet och medföra en känsla av frihet och frid. Linnés resor motsvara detta krav.

I den lilla och fragmentariska skildringen av utomlandsresan, som även fått ett rum i denna upplaga, hittar man denna passus: »Då man reste från Stenbrohult, var vädret härligt, rågen höll på att gå upp, björken slå ut sina löv och skogarna klinga som ett paradis av fåglar. Nu var, som gemene man säger i Småland:

när oxöron stå bålle, gå korna bålle,
när oxöron fälla sin bet, gå korna i bästa bet.»

Och i samma resa talas det i dessa ordalag om grodornas kväkande på det holsteinska slättlandet: »Grodorna skällde helt högt, 3 à 4 gånger högre än i Sverige, hade sitt eget mål. Somliga

sjöngo här, att livet tycktes födas på nytt, jag vet ej vad ömkan ej skulle fördrivas, somliga så illa, att man av melankoli måtte dö.» De båda styckena komplettera varandra. Man undrar varför Linné med några enkla ord kan fånga den svenska naturens skönhet. Det var därför, att det levande i alla dessa former intresserade honom lika intensivt. Uppskattningen av grodornas kväkande var förutsättningen för förmågan att skildra de svenska skogarnas paradis.

Det finns ett ord som heter undran. Det betyder den aldrig slappnande vetgirigheten, curiositas naturalis, och den var Linnés. Det betyder också förundran, beundran, känslan för tillvarons rikedom, skönhet och oändlighet, och den var också Linnés. Man har sagt, att det yppersta hos Shakespeare var hans förmåga av *wonder;* bland oss svenskar är Linné den, som i detta stycke står Shakespeare närmast.

Men ordet undran har ännu en tredje betydelse. Det är i släkt även med det stora tvivlet, det djupa grubblet, med oron och ångesten inför tillvarons skenbart så meningslösa utveckling. Det är denna form av undran, som fyller Linnés personligaste verk, hans i ensamheten och tystnaden nedkastade anteckningar om Nemesis Divina, den gudomliga rättvisan. I en av sina resor berättar han, hur han en regnvädersdag stannar vid en dalsländsk kyrkogård i allvarsamma tankar; han tänker på livets kretslopp, hur gräset spirar upp av människans stoft, varder till kött hos djuren, därefter till blod

och nerver hos människan, och slutligen till mull igen, allt i en evig kretsgång. Här står Linné på kyrkogården försänkt i prins Hamlets grubbel. Den ännu helt unge Linnæus, som skrev skildringarna av sina resor i Lappland, Dalarna och utlandet, kände ännu blodet banka för friskt i ådrorna för att långa stunder kunna ge sig hän åt sådana tunga tankar, men slagskuggan över naturen har icke undgått hans blick. Vi ha kallat Linné en iakttagare och en poet; han var också en tänkare på sitt eget självständiga sätt. Det vill med andra ord säga, att han var en hel människa, och som ett uttryck både för hans observation, hans lyrik och hans reflexion böra dessa ungdomsresor läsas.

* *
*

Den 15 december 1731 inlämnade Linné en skrivelse till Vetenskapssocieteten, i vilken han anhöll att 600 daler kopparmynt måtte honom beviljas till företagande av en resa till Lappland följande sommar, »helst som jag då är ledig och fri, men kan ej för medellöshet få resa ut att vidare idka mina påbegynta studia medica». I sin ansökan yttrade han om Lappland, att det är »en trakt, som av de äldsta poeter och historici så högeligen admirerats, antingen den berömts eller lastats. Och nu sedermera, sedan hela Europa, ja nästan hela världen, uti i Historia naturali är genomletad, ligger detta ännu liksom i det grymmaste barbari in-

volverat, så att om inga ting finnes så många fabulosæ traditiones, som om dem, vilka här äro allenast befintliga.» Alltså »ser man klarligen, att ingen trakt i världen kunde giva härligare observationer i alla tre Naturens riken, så att man därifrån med gott samvete ej sig hålla borde». Sina anspråk att vara den för reseuppdraget lämplige motiverar Linné därmed, att han var svensk, ung och lätt, frisk, oförtruten, utan tjänst, ogift, som törs våga sig på flotte över floder utan tanke på faderlösa barn, naturalhistoriker och tillika medicus. Ansökan lades av societeten till handlingarna och först efter påstötningar från Linné fattade man den 15 april 1732 det beslutet, att »bemälte Linnæus beviljats utav Societetens intressemedel 400 daler kopparmynt till resepenningar». Den 26 april utbetalades beloppet av Anders Celsius, och den 12 maj var Linné redan på väg mot norr.

Resan till Dalarna 1734 finansierades av landshövdingen därstädes, baron Nils Esbjörnsson Reuterholm, vilken också i företalet till resebeskrivningen behörigen avtackas. Resan till utlandet är ju tyvärr blott ett fragment; den skildrar början av den studiefärd, från vilken Linné efter 3 ½ år återkom till Sverige som en över hela världen känd naturvetenskapsman.

Manuskripten till de Linnéanska ungdomsresorna tillhöra Linnean Society i London; de ha här återgivits efter Ährlings upplaga. Stavningen av svenska ord har moderniserats. En del strykningar ha också befunnits vara nöd-

vändiga. De på latin avfattade växtfysiologiska och anatomiska beskrivningarna äro i dessa resor betydligt vidlyftigare än i dem, som Linné på 1740-talet själv publicerade; som de numera sakna även vetenskapligt intresse ha de uteslutits. Som Linnés icke särdeles njutbara egenhändiga teckningar — mest av redskap — icke ansetts förtjäna att återgivas, har också en och annan teknisk beskrivning, vilken utan förklarande illustration blir obegriplig, blivit helt eller delvis utesluten.

Knut Hagberg.

vändiga. De på latin avfattade växtfysiologiska och anatomiska beskrivningarna äro i dessa resor betydligt vidlyftigare än i dem, som Linné på 1740-talet själv publicerade; som de numera sakna även vetenskapligt intresse ha de uteslutits. Som Linnés icke särdeles njutbara egenhändiga teckningar — mest av redskap — icke ansetts förtjäna att återgivas, har också en och annan teknisk beskrivning, vilken utan förklarande illustration blir obegriplig, blivit helt eller delvis utesluten.

Knut Hagberg.

CAROLI LINNÆI
ITER LAPPONICUM

dei gratia

INSTITUTUM

1732

Sumptibus regiæ societatis literariæ et scientiarum

ad

Historiam naturalem Laponiæ dilucidandam

instructum

qvoad

Lapides, terras, aqvas, herbas, arbores, gramina,
muscos, qvadrupedia, aves, pisces et insecta

imo

Hominum morbos, salutem, diaetam,
mores, vivendique rationem.

O ENS Entium miserere mei!

Sedan jag av Kungl. Vetenskapssocieteten var antagen d. 2 maj att resa till Lappmarken att densamma uti 3 Regna Naturæ illustrera, lagade jag därefter mina saker och klädde mig i följande mondeur.

Kläderna voro alltså en liten rock av västgötatyg, utan fållar med små uppslag och krage av schagg. Byxor helt nätta av skinn, piskperuk. Carpuss av bastgrönt; stövelkängor på fötterna. En liten väska av läder $^1/_2$ aln lång, något kortare i bredden, av mentat läder, med öglor på ena sidan att binda henne fast och hänga henne på sig; uti denna lades 1 skjorta, 2 par halvarmar, 2 nattkappor, bläckhorn, pennhus, mikroskop, perspektiv, florhuva att fria sig för mygg. Detta protokoll. En hop inhäftat papper att lägga örter uti, bägge i folio. En kam, min Ornitologi, Flora Uplandica och Characteres generici. Härsvängaren satt vid sidan och en liten handbössa emellan låret och sadlen. En 8-kantig käpp, på vilken men-

suræ utsattes, en plånbok i fickan med pass från Cancelliet i Uppsala och Societetens rekommendation.

D. 12. Med detta reste jag från Uppsala stad d. 12 maj 1732, som var en fredag, kl. 11 f. m., då jag var 25 år gammal på ett halvt dygn när. Nu begynte hela marken fägna sig och le, nu kommer sköna Flora och sover hos Febus.

»Omnia vere vigent et veris tempore florent
et totus fervet Veneris dulcedine mundus.»

Nu stod vinterrågen 1 kvarter hög och kornet hade nyligen utvisat ett blad. Björken begynte nu spricka ut och alla lövträd visa sina löv, förutom alm och aspen.

Jag reste allena från Uppsala, den gamla residensstaden, vilken äger ett slott, som 1702 blev ruinerat av brand, efter vars make till att äga prospekt man får leta. Runt omkring ligger slätten, till en fjärdingsväg ungefär, grön av Ceres, däromkring går berg och äntl. skog.

När jag var kommen utanför norra tullporten, visade sig strax lerjorden, så när som i bergen, där sand och stenar äro, marken är slät utan träd på en hel ¹/₄ väg.

I mogravarna jämte vägen såg jag en gul *Byssus*, besynnerl. där som vädret ej kom på, och till allt liknar flöten på mjölk, vilket bönder kalla vattnet blomma.

Jag såg allestädes om vägen stomärrarna gå i bet med sina små unga föl, admirerandes deras långa ben, vilka sägas vara, strax de fölade äro, så långa som de bliva skola, ty om mått

tages ifrån foten till knäet på ett ungt föl och sedan mätes från knäet i vädret, skall det giva mig höjden, vilken samma skall ernå. *Ossicula auditus in infante.*

En slät mossa s. *Lichenoides terrestre dædaleis sinubus,* vilket även synts på slottsbacken, beskrevs.

Gässen gingo även här med sina små goslaungar; kuriöst är att observera, det alla gåsungar, strax de kläckta äro, äro gula, vad kulör de då sedan bekomma, men den gula gemenl. bortmista.

På högra handen lämnade vi Gamla Uppsala med de 3 sina stora ättebackar.

Blomster voro då mycket få, såsom *Taraxacum,* det Tournefort illa blandar med *Pilosella,* där dock *folia calycis reflexa* differera. *Draba caule nudo, longitudine palmi,* vilken i Småland kallas rågblomma, emedan, så snart hon kommer i blom, skall åkermannen så ut sin vårråg. *Myosotidem, Viola arv. et mart., Thlaspi, Lithospermum seget., Cyperoides, Juncoides, Salix, Primula, licet non sit hic, nec alibi prima veris, Caltha svet.* svensk kapris, emedan somliga föregiva det hon av många ätes som kapris; men orätt är, att hon färgar smöret.

Lärkan sjöng hela vägen för oss, darrande i luften

Ecce suum tirile, tirile, suum tirile tractat.

Himlen var klar och varm, västanvädret svalkade med en behaglig pust och en dunkel färg begynte från väster betäcka himlen.

Okstad 5 fjärdingar. Nu begynte skogen allt mer och mer tillta, den ljuva lärkan, som tillförne uppehållit våra öron, övergav oss; men åter en annan emottager oss i skogen med lika stor komplimang näml. kleran *Turdus minor*, vilken då hon på högsta grantoppen spelar för sin käresta, även låter oss fägna oss därav, ja, hon stämmer så högt in med sina diverse toner, att hon ofta mästrar näktergalen, sångarnas mästare.

Här i skogen sågo vi oräkneliga tallar, som hade fuller en tjock bål, men ingen proportionerlig höjd, de nedersta grenarna voro så långa som de översta och toppen fattades, ja, alla grenar tycktes komma *ex uno centro*, som på en palm, och överst vara som avklippt, vilket jag lämnar jordmånen och admirerar, att naturen även söker klippa sina trän, kallar alltså dem *Pinus plicata.*

Läby 5 fjärd: här i skogen sågo vi oräkneliga mjölon, vilka nu redan begynte blomma.

Här mottog en stor tallskog, helt steril, emedan markens örter förkvävdes, och i dess ställe låg gräe med *Erica, Muscus pariet: coralloides.* Jordmyllan var här knappt 2 *digitorum crassitie* och därunder pur mo.

En stor runsten låg på landsvägen 1 ½ fjärdingsväg ovan gästgivargården, den jag ej gav mig tid avskriva emedan jag såg att han nyligen var läst.

Ifrån gästg. 2 ½ fjärdingsväg, gent emot ett råmärke av en underlig metod, i det 4 stenar stå in quadraturam och med en in centro, alla

compressi och erecti, gent emot dessa såg jag en stor *lapis marmoreus polyzonicus;* då jag honom ville hava sönder, söker jag mig upp en annan mindre och finner även honom vara av samma slag. Den större kunde jag intet bräcka, men den lilla gick sönder; uti honom fann jag *prismata crystallina* helt subtila och pellucida, av vilka en del voro vita, men en del helt fulvi.

Innan jag kommer till andra gästgivareg., ligger ett torp på högra handen, tvärs över landsvägen med en puss, uti vilken de tvätta. Här såg jag en slät sluttande tvättsten, vilken var av vit gråsten, men uti honom lågo 3 stycken 4-kantiga stora rutor av svart gråberg, liksom av en konstig stenhuggare inlagda, dock gå dessa genom hela stenen, vilket syns på ena ändan, där han är avslagen.

Mitt för Yvra går en liten flod, som nu ej skulle stiga över skorna, men bräddarna så djupa, att de äro väl 5 alnar djupa, vilket antingen skett av det, att vattnet alltid fört med sig bort den lösa sanden, eller det jag snarare tror, att floden förminskats.

Chrysoplenium stod nu här i blomma, den Tournefort kallar *foliis auriculatis* mycket orätt, ty folia äro totum diversa. Hon har 8 stamina satta in quadraturam och två pistilla, ty är klart att hon kommer närmare till Saxifragas med de gamla än till Campaniformes.

Yvre 8 fjärding.

Molnet, som allt mer och mer tilltagit och då och då hotat med ett litet glest regn, begynner

nu så regna, att jag nödgades här bliva kvar ett par timmar.

Då jag kom fram mot Tierps kyrka, löper en ström, som på sidan, där han böjer sig, har en ganska hög och brant kant, liksom en vägg, vilket jag tillskriver de *Alnus,* som stå nederst vid vattnet. Jag har sett, där sjöar fräta bort av jorden allt mer och mer, och således småningom hota stora slott, kyrkor etc., som nära dem byggda äro, att man måst med stor möda göra vid stranden förbyggnad. Men dock utan särdeles effekt. Men där som *Alnus* stått vid stranden, där har vattnet föga eller alls intet kunnat uträtta.

På bägge sidor om kyrkan såg jag åtskilliga små ättebackar.

Natten kom nu på, ty skyndade jag mig till Mehede. D. 13. *Mehede* 8 ½ fjärding. Här såg jag *Taxus* växa vild vilken de kalla id eller idegran.

Uti skogen växte allestädes *Anemonoides,* den somliga alltför galet skilja från *Anemone,* och tyckas de mig aldrig sett Anemone, dessutan *Hepatica, Oxys.* Men kuriöst är, att alla i dag voro tillslutna; vilken ha givit örterna det förstånd att betäcka sig för regn, ja, ofta då väderleken i moment ändrar sig från solsken, uti vilket de utlägga sina tapeter, åter i ett moment då regn kommer, det hopdraga, som uti alla dessa tre?

Göken lät sig nu först höra, som bebådar den ljuva sommarn.

Och som jag så mycket hört talas om Älv-

karle-fall, tycktes meritera något litet gå av vägen och detsamma beskåda, helst som det till vägen både sågs och hördes, ja, imman därutav stod såsom en stor brasa av spånor, då röken går genom skorstenen. Då jag kom fram, såg jag strömmen dela sig uti 3 delar, emedan en ö grundad på berg skiljer strömmen. Detta fall är ingalunda av konsten, utan av naturen, som mitt i strömmen en stark klippa funderat, där vattnet uti närmaste av de 3:e (som även för en sågkvarn) faller till en 12 à 15 alnars höjd utför, varav sker att vattnet blir vitt, brusar som i raseri, ja, kastar dropparna ett par alnar i vädret, så att av detta kontinuerligen står såsom en rök. Sågkäraren, som alltid skall stå vid en sådan rök ansåg jag blek, men beklagade sig dock ej över någon särdeles passion.

Detta fall ligger på en svart hällebergklippa, vilken att examinera nogare omöjligt är. Nedanför strömmen, där laxfisket är, sedan vattnet emellan strömmarna något saktat sig, är en fyrkantig sprötgård, ovan vattnet en aln högt, där laxen ingår och ej utkommer.

På högsta klipporna vid landet stodo ekar, jag undrade att de där kunde hava fullkommen saft, men förstod att den saften, som sod ur jorden och över berget rann ned på bergen, var det som även deras rötter födde.

Ned emellan bergen lågo snäckor, kuriösa därutinnan att deras spira är vass.

Även ett rart muscus svavelgrönt fann jag.

Jag skyndade härifrån till Älvkarleby, vilken delas uti tvenne delar förmedelst denna

stora ån, som kommer från sjön Leksand i Dalarne, dock på södra sidan är det mesta och tycks här vara en stad med de många köpmansbodar, som stå och vänta på marknaderna.

Över denna älv måste man äga färjkarl, som alltid frågar efter respass. Då jag honom såg, kom mig före Rudbecks Charon, vilken denne tämligen imiterade, utom i åldern. Ån är ett par bösskott över. Mitt på ån seglade jag förbi den lilla ön (om vilken Rudb.), som är skuren från landet och erkänner pro basi en klippa; på denna står allenast ett träd.

På norra sidan om ån såg jag marginem täml. perpendikulär och undrade mig, att hon sig så ren hålla kunde, vilket jag förnam kom därav, att sanden var blandad med ler. Aldrig hade någon konst kunnat gjort henne brantare, ja lineæ horizontales tycktes visa, huru djupt vattnet grävt sig ned vart år.

Solen sken om morgonen, men regn kom strax därpå.

Älvkarleby 10 fjärding. På norra sidan såg jag några ätteplatser. Äntligen fick jag se den, jag här i norden aldrig observerat, näml. *Pulsatilla apii folio.*

Skogen var uppfylld med sten och åtskilliga *Salices* och allehanda *Pyrolæ.*

Stenarna voro mestadels av strata supra strata, av vit och svartaktig gråsten, polyzoniæ.

Regn kom starkt då och då, och solen sken dessemellan.

När jag från Älvkarleby kom 1 mil, fick vi Harnäs järnbruk, vilket sin malm tager dels

från Dannemora i Roslagen, dels från Ängsö uti Södermanland. Detta bruk blev av ryssen uppbränt, men är nu reparerat.

Här går ån, som skiljer Uppland från Gästrikland.

Mest med lera och skogarna av sandig mo, få backar; gästgivarna odugliga.

Rätt som vi skildes vid Uppland, såg jag ett par ekar, men sedan ej mer — dock var detta på Medelpads ägor.

Uti Uppland äro få backar och sjöar.

GESTRICIA.

Skogen blev nu mer buskaktig, stenarna fyllde skogen och *Pyrolæ* av åtskillig sort.

Stenarna voro merendels polyzoniæ, av en *saxo strata supra strata,* av vit och mörk gråsten och detta hela vägen.

Här såg jag en ymnighet av *Salix rosea,* vilken fått alla sina fjorgamla blad.

Inemot Gävle såg jag en runsten; den lär vara läst, ergo non uppehållas.

Item en lagge att torka säd och ärter på, av 8 alnars höjd, på vilken uppåt landen all säden torkas per totam Helsingiam, Medelpadiam, Angermanniam & Westrobothniam.

D. 14 reste från Gävle efter gudstjänsten, sedan jag av landshövdingen och sekreteraren fått ett gott respass och blivit väl fägnad av kontrollören Lönbom.

Här i Gävle är det sista apoteket i norden och Doctor sista Provincialis.

Ån går mitt genom staden med fartyg upp och skans utanför.

Utanför staden låg allestädes saxa rubra.

Hille kyrka 3 fjärdingsväg; här kommer en ås, som varar allt till nästa gästgivareg. eller 3 fjärdingsväg och skiljer 2:e sjöar åt. På denna ås, högst uppe, på 4:e fjärdingsvägen från Gävle, voro uti en hop åtskilliga ätteplatser upphöjda, vilka voro av sten komponerade.

Här såg jag tallarna alla växa helt smala och höga, havandes 3 slags frukter, somliga 1 år, stora som stora ärter, *globosæ,* 2:dus tvååriga, *ovato acuminatæ* och 3:e *dehiscentes sqvamis reflexis;* eller fyra år.

Horsgöken lät sig höra hela tiden nere i kärren på vänstra sidan.

På högra handen ¹/₄ väg ifrån Trödje ligger Hille surbrunn.

Trödje gästgivareg., vilken gamle prof. Rudbeck sagt vara Troja, har en stor slät backe omkring sig.

På norra sidan reste vi över ett kärr, ¹/₄ långt, vilket är bart från träd, men vid vägen står allestädes *Gale, cujus amenta in summis ramis describantur* och *Betula nana,* vilka göra vid vägen en låg allé.

I skogen stodo alla slag *Lycopodia: sabinæ, cupressi, abietis, bifurcati.*

Omkring vägen lågo stora uppbrutna stenar, vilka genom landshövdingens kommando och folkets arbete gjort vägen god, liksom murar, på vilka *Campanula serpyllifolia* såsom *Hedera* slog ut sina sarmenta och gröna blad. Sjön

Hamrångefjälen ligger på högra handen och gör vägen för den resande behaglig.

I dag förmiddag var solsken, eftermiddagen alternerade även solsken och regn som i går, dock var vädret i dag söder, i går norr.

Medan jag var på åsen vid Hille, såg jag på enarna, *Juniperis,* huru vid ändarna av grenarna sutto knoppar, bestående av tre blad längre och 3 à 4 gånger större än de andra bladen, vilka conniverade som *valvulæ, apicibus tamen suis patulis;* inom dessa stora och tjocka sutto 3 andra mindre, så stora som de ordinarie bladen, till kulören gulaktiga, vilka conniverade och uti sig inslöto antingen en liten *vermiculum fulvum* eller *pupulam albidam.*

Lände om natten till *Hamrånges* gästgivaregård. Här talade allt folket ganska mycket om ett rart träd, som växte i en täppa bredvid vägen, det många hade sett, men aldrig någon känt. Somliga sade det var en apel, av en tiggande trollkäring förbannad, som en gång tagit sig äpple därav och därföre blivit av ägaren reprehenderad, vilken sedan skolat sagt det ej mer bära skulle. Jag skyndade mig om morgonen att vara uppe med solen, och då jag i vägen kom dit, visade de mig samma träd, det jag med all åstundan önskade få se, och fann, att det var ej annat än en *Ulmus vulgaris,* till ett visst dokument att *Ulmus* ej växer här ordinärt.

Här i skogen observerade jag, att *Plantæ apicibus cornutis* hade fått preferansen för alla andra infödda, så att *Erica in sylvis* och *Daphne*

in paludibus hade fått högsta kommandot. Ja, man såg föga andra örter än dessa och *Myrtillus, Vitis idæa, Uva ursi, Ledum* etc. vilket även gäller i de övra länder och Lappmarken.

På gärdsgårdarna hade spindlarna satt upp sina metmaskenät, som av dimman voro helt vita och synligare.

I skogen sjöng kleran, göken, *Erithacus, Tetrao, Fringillaria angermannica* etc. men *Picus* knarrade basen uti de stora torra träden. Vädret var behagligt och allt nöjsamt.

I skogen växte här till överflöd *Muscus esculentus*.

När jag således var kommen 6 fjärdingsväg ungefär från Hamrånger, gick där en å, som skiljer Gästrikland från Hälsingeland och kallas Tönnaå, vilken strax går i Tönnasjön.

Sjön, som låg utanför Hamrånger, gick inemot havet, var dock ej med havet contiguum; invånarna sade, att han kallas Hamrångsfjälen och kommunicerar genom en grop uti hårda berget, *arte vel natura factum ignotum*, vilket Nordsundet kallas, är så bred att det som knappast kan genomgås med båt. Detta stämmes med fällucka om sommaren, då torrt är, att vattnet ej skall rinna för mycket utur sjön, att seglatsen må hindras genom denna grop, som ej är djup, ty järnet från åtskilliga hamrar och järnbruk skickas här genom ut.

När jag som nogast var kommen $^1/_4$ m. in, såg jag vid landsvägen en röd mölle,[1] vilken torde kunna brukas till att färga rött med, om han finnes i större kvanto och gjorde på sig i godheten.

Bättre sades i nästa gästgivareg. finnas i Morbroskogen.

I skogen stodo tallar helt stora och granar, dem inbyggarna ville hava torra, ty hava de skalat av all bark runtomkring ett spann högt, då de strax fornat.[2]

Bättre fram såg jag en sten vid landsvägen, som var något bränd och höll stora fragmenta av *speculo mariæ*.

Äntl. kom jag till Ljusna stora ström, där jag färjades över.

Här och där i skogen såg jag blodröda stenar, eller rättare en del av stenar vara liksom med blod överstrukna, vilket jag ville veta antingen det bestod i själva stenen eller ej; då jag låssade, fann jag det vara allenast en röd *Byssus* och att stenen detsamma ej själv ägde.

Från *Skog* till *Sörala* 12 fjärdingsväg.

Här såg jag i *Sörala* många ättegravar.

Till *Norrala* 4 fjärd., litet förrän jag kom fram, såg jag på backen härnedför rann uti mograven en rivulus, som satte ett tjockt sediment av ockra.

---

[1] Mölja.
[2] Torkat. Prov.

I sjöarna såg jag katser mest ordinerade till att fånga braxen, gjorda av sprötar.

Även i samma sjö avis *Lumme Worm:*, deskriptionen *vide suo loco*, vilken jämmerl. skriade, men högst, rätt som han sjönk till bottnen.

Från *Norrala* reste jag till *Enånger*, på vägen stod en stark dimma, emedan det tillförne, då jag var i Norrala, hade gruvligen regnat, om aftonen begynte träffligen blixtra och litet åskan höras.

Hela dagen observerade jag, att detta land var liksom ett microcosmus, ity här äro backar, berg, hallar, kärr, sjöar, skog, lera, sand, moler, klappur etc.

Ängar äro mycket få. Mesta landet består av steniga berg, som äro inhabitabiles, och alltså allenast i dälderna syns gårdarna, vilka hava litet äng, dock ganska föga uppäng, mest kärräng.

Folket fann jag här gemenligen vara större än annorstädes, besynnerligen manfolken, jag frågade efter, om de dia mer än andra, det de svarade tu och ofta halv 3:e år. Brännvin är här ej alltid till fångs. Jag tror Adam och Eva varit resar, ratione ab ovo in ovo, paupertate Israelitarum et Amonitorum magnitudine, Laponum structura etc.

Folket är humant, har täcka hus och inuti snygga och rena, bättre byggda än på annat ställe.

Den gamla traditionen, att hälsingborna aldrig skola hava frossan, är av intet värde, ty uti var socken jag frågat, har en hel hop haft henne, dock är hon ej alldeles gemen.

Emellan Iggsunds gästgivareg. och Uppänge besåg jag det kostliga järnbruket *Iggsund*, vilket ha 2:e hamrar och en masugn: uti hammaren gingo Vulcani skjortegossar och gjorde mästerstycke av sin profession.

Malm var här 3 à 4 slag. 1:mo från Danmora. 2:do Söderön, 3:io Gräsön, vilket ha uti sig artiga pyrites tessulati, 4:o arena nigra från Arbro socken, vilken sand ligger på sjöbottnen, men i blåst kastas till stranden. Alla stenarna voro blå, *qvod notabile*.

Blå sten, som jag nog sett både förr och sedan i Hälsingeland, brukade de här att mura pipan med, sägandes honom hålla bättre än pipsten (: lapis molaris:).

Kalksten att skilja med togs från havet och var myrsten med *Retepora*.

I skogarna låg gorsten av alla slag, tror jag, som givas i världen.

Var som helst någon flod var, drivs ett hjul, som drev upp en hammare att bulta lin med, dock så att en fallucka på golvet togs upp då han stanna skulle.

I skogen flögo fjärilar, de helsvarta ordinära och de stora svarta med vit frans.

Vid *Njutånger* allt intill *Brinstad* såg jag här och där på vägen en violett lera, vilken var brukad till brodning.

I *Iggsund* på vägen fann jag ett *insectum semicoleoptratum, non descriptum.*

Emellan *Iggsunds* gästgivaregård och Hudiksvald såg jag samma violetta lera ymnigt, jag fick se henne i mogravarna göra ett stratum och

observerade på en backe, högre än sjön som strax låg jämte, backen vara 9 alnar hög, av vilken humus var 2 à 3 tvärfinger. Mo *palmus s. spithameus, argilla violacea 1 spithama, tandem sterilis mo.* Uti denna lera lågo små vita *conchæ læves* helt hela, men det violetta, då jag examinerade dess partiklar, tycktes det mig vara bruna conchæ, som finnas ymnigt vid havsstranden.

Tror alltså jag fast, att alla de dälder och kärr hava varit havet och att översta av berget fordom varit klippor.

Härvid såg jag *Hepatica fl. purpureo, alias rarissima* och skulle snart vilja komma på trädgårdsmästarnas sats, som statuera, att *colorata terra* ändrar *colorem flores.*

Bergen såg jag, då de blevo avrödda och brända, sterilisera och att allenast sten på sten finns efter.

Emedan åkern är ringa, bakas bröd av korn, det de blanda med ärter och reslingar,[1] ty göra de kakorna en linea tjocka, men 2 pedes in diametro breda, att smaken av ärterna ej skall falla vidrig.

Hudiksvald är en liten stad, till vilken havet går på ena sidan och på andra en liten sjö.

Jämte Hudiksvald begynte *Rubus fragariæ folio* växa upp. *Lychnis sexualis rubra*[2] stod i blomma och *Turritis minima.*[3]

Stora fältet sås med lin, vilket sker efter vart

[1] Reslingar, Smål., avtröskade sädesax, som gått genom risslet.
[2] L. dioica.
[3] Arabis thaliana.

3:e år, då torven genom plogen kastas över långs åt, härpå sås lin, härpå harvas. Landets förnämsta arbete är linnemanufaktoriet.

Mot aftonen kom jag till *Brinstad*, vädret var behagligt och regnade allenast en gång om dagen.

D. 17 om morgonen, då solen gick upp, såg jag vid Jättendals kyrka några ätteplatser.

Strax jag var kommen framom i skogen, hann jag 7 stycken lappar, som körde sina renar 60 à 70, vilka hade sina späda lamm. Hornen voro på de mesta avfallna och nya på de flesta begynt spricka ut. Jag frågade dem, hur de kommo att vara här nere. De sade sig här vid havssidan vara födda och här vilja dö, talade god svenska.

Inemot gästgivaregården vid *Gnarp* fick jag se en björk på vänstra sidan, vilken hade över 50 à 60 markvastar *sive plicas.*

MEDELPADIA.

Emellan *Böle* i *Gnarp* och *Dingersjö* gästgivaregård är skillnaden emellan Hälsingland och Medelpad, vilken uttydes med 2:e stolpar, som stå en på var sin sida om vägen. Strax fick jag se *Erica* tog något av och *Myrtillus baccis nigris* supplerade. Björken blev mer och på vänstra sidan stora grå berg; bredvid nedanför klipporna lågo stenar stora som 2 nävar uti ett rör, som gick hela trakten, alla grågröna av en subtil muscus, ty de hava ej varit rörda.

Jag hade inte väl kommit inom märket, förr-

än jag fick se på landsvägen 2:e *Lagopodes* gå, och efter vägen var slutt kunde jag ej komma så nära, som jag borde med bössan, ty konsiderade jag dem med perspektivet. De voro helt rödaktiga, *remiges tamen nivei.*

När jag kom inemot Dingersjö gästgivaregård, fick jag se det stora *Aconitum hirsutum galea angusta,* vilket bönderna kallade giske eller gisk, vilket sedan hela dagen blev så gement som ljung. Intet boskap äter samma, ty växer det helt frodigt, då de andra avbitas, får ock tillfälle mer förkovra sig. Alltså ser man, att de oskäliga djuren av naturen lärt det sig skadligt eller nyttigt är, *nullo docente,* men människan inte.

Strax norr om *Dingersjö* ligger ett tämligen högt berg, *Nyåckersberg* kallat, på södra sidan helt brant. Här hade invånarna gjort sig humlegård; eftersom humlen ej vill komma fort på andra ställen, trodde de sig här hava nog högt staket att driva mot, det dem ej heller slår fel, utan växer humlen väl, ty det kalla nordanväder kan intet röra honom och det varma sunnan måste här samla sina strålar såsom uti en foco. Berget låg på högra handen.

Ifrån gästgivaregården ¼ mil på vänster ligger det högsta berget i Medelpad (*:secundum relationem incolarum:)* på vänstra handen *Norbyknylen* eller *Norbykullen* kallad, sannerl. ett högt berg; ty reste jag fram till Norby, där jag satte min häst vid en runsten och tog en ledsagare med mig uppåt. Vi gick upp på vänstra sidan, där vi sågo allehanda slags rara örter, så-

som *Fumaria bulbosa minima, Moschatel: Campanula serpyllifolia* i den bästa vigör jag har sett. Jag fann här ett litet rart Muscus.

Med stor möda och trötttsamhet hunno vi omsider överst på knylen åt vänstra sidan; häruppe hade invånarna i ofredstiden med ryssen sin vakt och skulle dagligen ett par vara häruppe, ty havet sågs långt bortåt; här stod en hel hop lång ved upprättad och över uppå en stång med en tjärtunna överst uppe, vilken skulle av vakten antändas, så snart fienden ankom eller landsteg, ty detta berg sågs hela långa trakten och många milen bortåt.

Utav samma berg tog jag en sten, mixtura varia.

Häruppe fanns alla slags musci, som någonsin finnas omkring. Träden voro överst små, men på sidorna av berget tämligen stora.

Vi åskådade överst det underliggande landet och byar med åkrar och fält, sjöar, hav etc., men en rök stod emellan oss och berget, den vi ej kunde se, då vi kommo ned, ty det var *exhalationes terræ.*

Överst på berget sågo vi allestädes *stercora Leporis,* till ett fast tecken, att han ock här har sitt tillhåll.

Vi prövade på att gå nedför södra sidan, där allra brantast var och klippa på klippa språng, då vi ofta måste hasa ned hela stycket, och hade då en liten sten felat i fasthet eller ett enda stupande varit, strax hade livet blivit till intet.

Då vi kommo mitt på bergets sida, flög en *Bubo* upp, vilken var stor som en höna *colore*

Scolopacis, auribus nigris, ad rostrum linea nigra coëuntibus; jag hade då önskat hava min bössa, men den var omöjlig att släpa med sig. Strax efter få vi se, att på en liten, slät gräsplats, som låg exakt mot söder, hade ock på östra och västra sidan väggar, att intet väder mer än allenast sunnanväder skada kunde, lågo 3 ungar och ett ovum urinosum. Av dessa ungar var den ene dubbelt så stor som de andra, näml. 2 nävar stor och *vigetus, undique plumis mollisimis, albo-pallidis, lanæ ad instar, longis vestitus* den vi tog med oss till gården. Ovum urinosum gick sönder, då jag satte det mellan händerna, *experimento vulgi* och fann jag allenast litet vätska på bottnen med en så horribel stank, att jag honom ej beskriva törs, *ne aliis mecum nauseam provocem.* Jag tror, att uven hade värpt de 2:e äggen, varav de mindre ungarna blivit, senare. Jämte boet lågo några små ben, jag vet ej varav. Ungarna voro helt mätta. Jämte dem låg en stor råtta död, som på nedre sidan begynte ruttna och *scatere vermiculis.* Jag tror sannerligen aldrig, att dessa små ungarna kunna lacerera den hårda spisen, utan att de måste vänta till kadaver blir ruttet och sedan äta maskar och syran. *Rostrum eorum* var *nigrum* och *cera nigra.* Ägget var nästan *globosum, magnitudine Meleagridis.*

Här och där mellan klipporna voro små punkter, *variis herbis repleta* och ibland dem några, som innehöllo *Violas tricolores,* av vilka jag såg somliga *colore albo,* somliga *albo et coeruleo,* somliga *coeruleo, luteo, labio, superiori, laterali-*

bus et infimis coeruleis, alii labio super: coeruleo et luteo, lateral: coeruleis et luteis, infimis coeruleis. Och dessa på en liten trakt, så stor som en tallrik, ja, somliga diversa på en stjälk, till ett klart tecken, att dessa ej äro åtskilda species, utan att solens drivande värme gör diverse kulörer, helst då *sufficiens aqve copia adest,* såsom här, där en liten vätska stadigt rann nedåt berget och fuktade, ty var kunde vara varmare drivplats än här.

Jag lämnade detta på sitt ställe och reste bättre framåt. På vägen fann jag en stor sten, rödaktig med grovgnistrigt kattgull eller sqvamæ.

Hela vägen låg så gott som invid havet. Jag åskådade vid stranden med ömkan fragment av olyckliga fartyg, som ej kunnat blidka *Neptunum,* varken genom löften eller offer, varken bön eller klagan, varken gråt eller suckan, då jag mig erinrade den studenten, som i sin resa från Åbo till Stockholm blev så av *Neptuno* frestad, att han hellre gick landvägen åt Österbotn, Torne, Västerbotn etc. till Stockholm till fots, än på en dag eller 2:e förtro sig den elaka och otrogna *Neptunum.*[1]

Inemot aftonen kom jag till *Sundsvall,* vilken stad är en liten fläck, ligger mellan 2:e höga backar; till den ena sidan går havet och dit flyter gent emot en flod från landet.

Kom alltså i solens nedgång till *Finstad* och reste därifrån om aftonen till *Fjäl,* varest jag

---

1 Tillands, sedermera professor i Åbo, tog sitt tillnamn med anledning av denna vandring och Linné uppkallade sedan ett växtsläkte Tillandsia efter honom.

hade en ström att resa över, vilken delade sig uti 2:e och gjorde en insula, så att man med 2:e färjor måste över honom.

D. 18, som var Kristi himmelsfärdsdag, låg jag över, dels för högtidens skull, dels för min trötta och skakade kropp att litet ställa till rätta.

Landet ser här ut som Hälsingland, är dock något litet hyggligare att bebo.

Emedan jag denna dagen ingen vart reste, gick jag ut att divertera mig av den amoena flora, som ännu gjort här nog litet tillagning, jag fann *Violam aqvat. flore albo vid. in sicco.* Hon är alldeles lik den stora sylvestri, jag hade väl skolat trott, att hon varit av den en variation, om hon icke stått strax bredvid. Denna växer alltid vid vatten, *labium impar s. summum* stöter alltid på blått, de andra *petala lateralia* äro alltid vitaktiga, mest vita.

Jämte denna fann jag ock *Violam parvam aqvaticam, de qva supra, sed qvod notabile, Viola aqvat. fl. parvo, emarginato, purpurascente.*

Om aftonen kom starkt regn. Morgonen efter var jag uppe med solen.

D. 19 reste från *Fjäl;* då jag dädan var kommen $^1/_4$ och fick se nästa kyrka, *Hässjö* kallad, reste jag av vägen på vänstra handen uti en backe, här sades skola finnas kopparmalm; det skimrade fuller som koppar, men pyrites var alldeles vitgul, ty är ett otvivelaktigt tecken, att han innehåller mest järn. Häromkring på samma backe lågo stenar svartaktiga och

självfrätna. Gruvan var ännu ej grävd över mansdjup och vid. Berget kallas *Bälingsberget.*

Strax därpå, då vi kom in till kyrkan, såg jag en sten, ganska stor, som låg ovanpå jorden strax vid kyrkan, öster norr. *Credulum vulgus* refererade, att då kyrkan höll på byggas, skola trollen velat slå ned henne, men hunno ej kasta fram. De visade mig på övre sidan 5 hål efter 5 fingrar.

Litet stycke fram, bättre vid nästa stora berg, Brunäsberget kallat, där steg jag av på vänstra sidan uppåt berget och blev förd uti en krypta, den naturen såsom ett hus i själva berget gjort. Både på sidorna, ryggen, taket var sten, framtill öppet, dock mer coarctatum både uti vidden och höjden. Rummet var så högt, att man taket ej räcka kunde; framför hålet stod en stor gran och en stor björk, som gjorde att hålet *e distanti* ej synas kunde; ingången sluttade nedför som en källare, på golvet lågo några brända stubbar. Här sades en ogärningsman sig uppehållit ett par år, utan att någon vetat av honom, och undrar jag det inte, ty det ligger så avsides, är sedan i tillgången från vägen så väl befäst med sten på sten, att man ej utan största möda kan komma dit.

På taket och sidorna vid utgången såg jag små *fungos* på själva stenen, de voro helt distinkta ifrån alla andra och liksom *spongias. Forma nulla. Substantia* lik ett stycke av en *Fungus Betulinus coctus* utriven av *substantia medullari.*

Allestädes vid vägen lågo spater, fulla med *vitr. muscoviticum*, som skimrade mot solen.

Vi lämnade nu Medelpad med sin *Napellus* och sandfulla vägar som uti Hälsingland.

ANGERMANNIA.

Tre fjärding från gästgivareg. ligger en liten bro över en liten rivulus[1] emellan 2:e små sjöar, vilken skiljer åt Medelpad och Ångermanland.

Så snart jag kom in uti Ångermanland, strax begynte på landsvägen stora och djupa backar visa sig, att man med möda tordes rida nedför dem.

Inemot Härnösand på biskopens[2] ägor fann jag många *Chrysomelas auratas, viridi coeruleas.*

Här 2 à 3 fjärndelar inom gränsen ligger *Härnösands* stad på en ö, vilken är runtomkring navigabel, så när som vid vindbryggan, där farkoster näppeligen gå fram.

In uti Ångermanland begynte lövskogen av *Betula* och *Alnus alba* tävla med *acifoliis, Pinus et Abietes,* såsom ibland de små *Vaccinia nigra* med *Erica,* så att där som på backarna slätt var, där excellerade uti multitudine *Erica,* men i skogen *Vaccinia.*

Backarna voro här mer bekvämliga till fällskog,[3] emedan såsom här lämnades icke stenar på stenar, såsom uti Hälsingland och Medelpad, sedan elden gått över, utan jorden betäckte.

---

[1] Kallbäcken Hülph. Angerm. s. 58.
[2] Superintendentens, blev biskopsstift först 1773.
[3] Fälleskog, skog passande till svedjning.

Dälderna emellan bergen, ävensom i de två föregående, voro allenast med åker och äng bebodda, dock hade man här något större platser.

Allestädes vid gårdarna stodo de förr omtalade[1] . . . på vilken de torka all sin råg, vilken dock ibland säden är mindre än kornet och ärterna även.

I skogarna såg jag en myckenhet av *Betulas plicatas, nescio cur?*

Emellan *Norstig* och *Veda* på backen inemot Mörtsjön såg jag hela landet bortåt vara såsom moln, tjocka av regn, vilka stiga upp det ena över det andra. Alltså sågo dessa bergen ut, vilka helt blå av den rök, som steg av jorden, representerades, då det enas spets räckte fram huvudet över det andras och det på alla 3 sidorna.

Strax vid Veda fick vi stora Ångermannaån en halv $^1/_4$ bred, med salt vatten full, ty detta är ett *sinus maris* och ej någon rätt å, här färjade vi över; då vi kom något när andra sidan, fick jag se hela raden längs efter älven föra ett skum helt vitt, brett som 1 aln, jag frågade orsaken, de svarade att de visste ej annan orsak än att åstråket rätt där lopp fram. Jag såg här och där på vägen nät att fånga fisk och var kuriöst, att de här ej voro svärtade, utan rödfärgade, vilket sker, då man kokar *corticem interaneum Betula* helt länge i lut och då det begynner på kallna, lägger näten uti.

D. 20. Här och där vid vägen såg jag korna var kullota eller utan horn, äro alltså de en

---

[1] Vacuum i originalet; lagge eller hässja, se sid. 29.

variation av de ordinära, och icke något distinkt species, ej heller sådana i begynnelsen skapade, och fast nu denna *nota maxime principalis generica* fattas, finnas dock inuti huden *rudimenta eorum*. Ävensom i Skåne och annorstädes finnas gumsar med 4, 6 à 8 horn, vilka alltså, som *flores pleni*, luxuriera *in excessu*.

Alnus folio oblongo[1] konstituerade här hela skogarna, björkarna buro även här sina ymniga plicas. Vart jag mig vände, sågs ej annat än höga berg.

När jag kom in emot *Äskja*, fick jag se den lilla *Rubus fragariæ folio* stå uti full blomma, med purpurfärgad kulör, vilken dock något av kölden bleknat. Jag tyckte, att hon bättre och specifikare kunde kallas *Rubus humilis, folio fragariæ, flore rubro* än *fructa rubro* Rudb. Mig tycktes ock denna *exacte quoad structuram* komma överens med *Auctorum Rubus folio ribes, alpinus, anglicus*, vilket bör konfereras.

Dågstad, 1/4 ovan, ligger jämte vägen ett gruvligt brant och högt berg, *Skulberget* kallat [in margine: Skulberget högt i perpendikul. 200 alnar, vide *Strömens* Diss. de Angermannia], uti vilket var en krypta. Jag hade lust gå dit, men folket sade det vara omöjligt; jag fick med stor möda ett par karlar med mig, som mig visa skulle, vi klev uppför klipporna, kröp, hasade, drog oss fram, nu åter nedför igen efter ingen väg gavs längre, vi tog i en av buskarna eller småstenarna med en hand, vilken, om hon fallerat,

---

[1] Betula Alnus folio incano. L. Fl. Sv. ed. II. sp. 861 β. Alnus glutinosa.

som lätteligen ske kunnat, hade varit *actum de vita nostra.* Jag följde den ena ett stycke, vilken kröp uppför en brant klippa, jag såg den andra gå lyckligare, ty sökte jag draga mig litet; rätt som jag var kommen 1 aln ifrån, slapp en klippa lös för den förra och slog ned rätt där som jag skulle gått efter, så att elden och röken lyste. Hade då jag icke, *æterni conditoris consilio,* ändrat vägen rätt som jag gjorde, hade aldrig något pip hörts av mig, strax därpå kom ett annat fragmentum, jag vet ej om karlen, som gick förut, gjorde sådant med vilja. Äntligen helt utmattade hunno vi upp till hålet, som var mitt på berget. Här, som jag tänkte få något kuriöst, fann jag intet mer än ett hus i berget gjort som en rundel eller valv, vilket var högt 14 pedes, brett 18 pedes, långt 22 pedes Paris.

Stenen var spataktig och bestod detta av pura hälleberget, då väggarna här och där voro så jämna, som de av huggen eller hyvlad sten voro hopsatta, dock satt åtskilliga strata längre fram på somliga, besynnerligen på taket. Taket hade ett hål, som sades vara rökgången, om det var perforatum vet jag icke. Berget sprängde sina stenar longitudinaliter och gjorde alla stenarna 4-kantiga. På golvet lågo stora klappur eller 4-kantiga skärvor. Jag tror fast, att naturen gjort denna krypta och att konsten burit ut stenarna. Öppningen var helt stor, att man väl kunde se på alla sidor minsta nål. Ur taket vid inre väggen droppade ned. *Polypodium, Trichomanes* och några andra filices växte ur berget.

Taket var helt konkavt som ett valv. Utanför öppningen, som var så stor att hon borttog av detta hus 8:e delen, var vuxen en *Salix* före, vilken, då konung Karl XI reste förbi, blivit avhuggen, men åter växt upp, den folket åter avskar.

Då jag kom härom uti skogen ¹/₄ långt, såg jag halva marken vara övertäckt av 1 kvarters hög snö. Jag saknade nu de behagliga vårblomster, som på en dag sensim begynt taga av, björken hade här inte utslagit sitt löv, som i går, varmed hon pryder skogarna, här sågs emellan snön ej annat än Plantæ hyemales, *Erica, Vaccinia.* Orsaken till denna snön var de gruvliga höga berg, som lågo omkring, och skogen, som täckte över, ty bergen förhindrade det behagliga västanvädret och kronorna sunnanvädret att här få spela. Skogen, stor, tog det ljumma regnet.

Och såsom mest hela landet består av berg, följer också orsaken till de många rännilar, som emellan vart berg gå i sidorna, ty regnvattnet kan inte stanna i brinken, ty rinner det i sidan och alltså uti rännilar söker utväg. Idem in *Helsingia* et *Medelpadia.*

Åkern bär frukt 2 år i slag och 3:e vilar; råg sås här sällan eller aldrig, ty han mognar sent, att jorden blir utmattad, som skall mottaga strax kornet. Plogarna äro med en tunn slå lagda på ena sidan, att torven må vändas första gången åkern drivs.

D. 21. Sedan jag varit i kyrkan, reste jag min väg från *Nätra,* men då jag gick från

templet, fick jag se några åkrar, som pastorn kultiverat på ett tämligen singulärt sätt. Den åker, som uti 3 à 4 år legat i träda, sår han med råg 1 del och korn 2 delar, detta blandas tillsammans och sås om våren, då kornet ordinärt sås, som är första åkern möjligen kan hanteras. Härav växer kornet upp helt frodigt, bär sin säd, mognar, avskärs; rågen däremot rinner upp i blad, *sed non coalescit,* ty kornsäden skyggar honom, får överhanden och tvingar honom vänta. Sedan kornet är avskuret, växer rågen till andra året, mognar, utan att åkern 2:e gånger skall hanteras, och bär ymnig frukt, vilket kallas *kappsäd.*

Inga blommor sågos i dag, utan allenast *sola Oxys, qvæ hinc, est primula. Unifolium et Rubus fragariæ copiosissime folia ostensere.*

Saxa voro gemenligen exalbida, men den sidan, som legat i luften, var mörkare av mossa och andra injuriis.

Här bruka de ordinärt det stora tunnbrödet, de *qvo supra*[1] vilkets mjöl males av 1 tunna korn och 3 tunnor agnar (:när väl skall vara och landet är rikt av korn, tages allenast 2 tunnor:) kakorna bakas i ugnen mycket kort och vändas omkring *(qvod notabile),* aldrig mer än en tillika får sättas in och elden ligger skrapad till ena väggen. Är på bägge sidor påtat[2] med en jämn *fasciculus pennarum gallinarum majorum.*

---

[1] Sid. 36.
[2] *Påta,* Smål., sticka fina hål i brödet, innan det sättes i ugnen.

Här brukas om sommarn *segmjölk,* vilken så sker. Då man ystar och tagit bort osten, slås vasslan uti ett kärl och låter stå och syras en tid. Så snart man härnäst gör ost, slås även serum helt ljum på den andra syrade och så kontinueras, dock skall han inte slås på het, utan ljum. Detta står ju längre, ju bättre, blir så segt, att man kan draga henne som en sträng från den ena väggen till den andra. Ja, om man slår ett kärl fullt och sätter i källarn, så att minsta droppe kommer att gå ut, rinner hela kärlet ur, *tanta est cohæsio particularum.*

Denna är av *rusticis in summis deliciis,* ty han svalkar, *ut ajunt* och läskar, blandas ock ut med annat. Då man äter henne, rinner eller drages hon tillbaka uti fatet, om man icke med kniv eller som ordentl. sker, med fingret trycker henne mot skedbrädden sönder. *Et tamen febris intermittens heic sit satis rara, qvod non esset, si ab viscido acido oriretur, tum nil toxius provocaret.* Då litet av denna blandas i föregående bröd, blir det segare.

Jag hade ock här tillfälle att examinera en fisk, *non ubiqve obvius.*

Harr dictus, vilken tyckes till figuren nog likna en lax.

Sängtäcken eller pälsarna på sängarna voro av harskinn.

D. 22. Korna sågos här helt kullota, så att varken husbonden av hornens ringar kunde räkna kornas kalvar, hur många de varit, ej heller, som på getterna sker, årens antal av de nyss skjutande hornen var vår; på somliga voro

de *digiti longitudine, mox ab exordio reflexa* intill huden, så att de knappt syntes över håret.

Apel växer emellan *Veda* och *Hornön,* men sedan sågs hon inte.

Pil sades ej finnas uti hela Ångermanland, *hassel* finns här inte. *Körsbären* mogna ej alltid; *potatis* växer brav, *Tabacum* och *Lupulus* sakta och knappt.

Göken såg jag på vägen sitta och födas av en *Motacilla, vera me dicere scio et non fallere.*

På skogen fanns, innan jag kom till *Önska,* en *lapis striatus,* lik *cinnabaris immatura,* som var vuxen emellan en stenspringa.

Ockra fanns till stort antal i kärren och förde ett *tunica digitos argenteo colore vestiens;* tecken till järnmalm, men ej surbrunn.

Stellaria stod här uti pussarna med sina avlånga blad; de fara mycket vilse, som skilja henne från *Stellaria foliis ovalibus,* ty de differera allenast ætate. Ty de nedre bladen, som i fjol stått, lågo ännu under vattnet helt friska och hade moget frö in alis, voro ovata.

Saxa voro här vitgrå med vita fläckar, stora som tummar.

Flygsand fanns vid havet och kommer både här och i Skåne av det mylljorden går av och vädret lyfter denna subtila sand, vilken sedan sås omkring och förtager gräset.

Havet låg här och där till vägen.

D. 23. Sedan jag över natten vilat uti *Normaling,* gick jag ut att se mig om, råkade så på en surbrunn upptagen av d:no Petro Arctedio

på dess *loco natali,* vilken förde en stor kvantitet ockra och tycktes av smaken vara nästan för mycket adstringent. Han är belägen väster söder, ned vid havsskären, från kyrkan dock ett litet stycke.

Jag såg vid stranden, huru sjön eller havet årligen vräker upp allt mer och mer sand och ävensom skansar omkring sig, ja, liksom lägger stadigt något mer till landet.

Här utanför 1 mil eller mer i havet ligger en ö, Bonden kallad, här värper årligen en fågel, tordmulen kallad, vilkens ägg bönderna snappa bort. De säga hon värper ej mer än ett ägg tillikes och, om det borttages, åter värper om kontinuerligen. Det mig faller tämligen underligt, att om *multiplicatio speciei qvotannis* ej går över unitatem, ja alldeles omöjlig; somliga sade hon värper 2:e, dock är visst, hans ägg äro *respect, corporis valde magna.* Jag såg några fragmenta av honom och tycktes jag kunna vara alldeles viss på att det är *Anas Arctica.*[1]

Sedan jag kom något när mot Västerbotten, begynte de höga bergen, steniga platserna, alskogen etc. taga av, Pinus, som mycket fattats, taga till.

Innan man kommer till *Södermjöle,* 6 ½ fjärndel från *Levar,* löper en å, *Ängerån* kallad, vilken delar Ångermanland och Västerbotten.

---

[1] Alca Torda L. Fn. Sv. sp. 120, 139.

Landet är täml. slätt, består av sand, undertiden ler, här och där ligga överflödiga mossar. Landet är för sanden och moarna täml. sterilt; har dock täml. gott på mjölk, säden är allenast korn (:råg sås mycket sällan och då merendels sommarråg:).

Innan jag kom till *Södermjöle* kommo 2:e vrenska hästar efter mig, jag red på ett sto, som hade så när förgått mig.

Jag såg här inga blommor, nej, ej en gång *Oxys* som var min enda tröst i Ångermanland, utan endast *Caltha,* som här är *prima veris,* och *Linagrostis monostachya et polystachya,* vilka begynte slå ut. *Betula nana* växte här copiosissime, men hade ännu intet tecken till julos eller folia. Här var ingen *Fraxinus, Acer, Tilia, Ulmus,* ej heller pil i hela landet, mindre hassel, ek, bok.

Om aftonen kom jag till *Rödbäck,* där jag blev om natten, vädret blåste starkt från öster norr och blev kallt mot aftonen.

D. 24. Strax vid *Rödbäck* ligger en träfflig stor äng, helt slät, om icke av 100-tals lador sylvosa. Allestädes vid vägen i samma och invid ån, som strax vid staden Umeå flyter, rinna *aqvæ acidulatæ, ochra plenæ et tunica argentea tectæ.* Av detta röda sediment tror jag *Rödbäck* har sitt namn. Invid Rödbäck ligger surbrunnen, vilken några dött av; flyter av

en backe, *vide* Rudbeck *pater, qvi 82 pro 28 incolas adscribit.*

Umeå, som ligger invid denna älven, som med färja seglas över och för farkoster från havet, är nu en liten stad, som ännu ej väl repa- rerat sig efter det skadestånd han led av fiendens eld, då han totaliter blev avbränd.[1]

Jag hälsade på landshövdingen baron Grundel, vilken undfick mig helt väl och är ett mönster av fromhet. Han visade och sade mig åtskilliga kuriösa saker.

Uti sin bur hade han några *Loxias* eller *conirosores,* vilka åto *conos Abietis* perfekt, tog dem med munnen, höll dem med fötterna, tog ut frön med sin korsnäbb.

Utanför fönstret såg jag i kärret *Motacillam flavam* et *Hirundines.* Han hade ock haft *Hortulanas* eller *snösparvar,* vilka i Frankrike ofta säljas för en dukat, men i Skåne även fås. *Brushane* ha i år funnits nog.

Han visade mig skinn av *rävar,* blåaktiga, svarta, korsrävar sc. gula, men på skuldrorna och länden vid ryggen går svart. *Järv* hade han nyligen skickat levande till kungen, *utter* hade han fått så tam, att då han velat hava honom ned i sjön, då isvak höggs, ville han det inte, ej heller äta levande fisk.

Uti sin trädgård visade han mig *molla, sallat, kål* (:vitkål mognar här inte gärna, *riddarkål* mår här väl:), *Nasturt, Barbarea, Cochlear, Portulacca, Crespinus, Sambucus, Opulus, Sy-*

---

[1] In margine: färjan vid Umeå, Charon canus, calvus, torosus, grå, gammal räkel etc. describitur ab Rudbeck.

ringa, Cucumis, Spinat, Aqvilegia, Cepa, piplök, gräslök, Caryophylli barbat:, Grossularia, Ribes.

Potatis blir här ej större än *vallmo, tobak* låter med största möda i bästa år driva sig till frö. *Phaseolus pumila* växer bra, men *scandens* aldrig. *Faba* även, *Pisum* låter ej mognas. *Rosa, Malus, Pyrus, Prunus non crescunt, licet cultæ sive summa difficultate. Radicula, Sinapi, Raphanus rust. et hort. Ärter* skallösa, *optime. Piteå: piplök, gräslök, Barbarea, Aqvilegia, Ptarmica, Lychnis coron. Cochlearia, Ribes, Grossularia, Crespinus, Rosa sylv: Levisticum, male Cerasus, Prunus.*

Kornet begynte nu skjuta upp, men på några ställen ej sått ut.

Kuriöst var det landshövdingen mig berättade om leran i sandbackarna, att hon *luna crescente* utgjutes och *descrescente* indrages, så att om man gräver crescente, får man ler, men decrescente sand.

Chasmata sade han synas om dagen och att de även om dagen skurrade[1] för molnen på lika vis, än utvidgades, än hopdrogs etc.

D. 25. Nere vid stranden fann jag en *Ephemera cauda biseta.*

Så snart jag kom in uti Västerbotn, såg jag allt folket hava på fötterna ett slags skor, *kängor* kallade. Jag tyckte fuller i förstone, att de voro oviga, men fann att man med dem mycket lättare gå kunde än med något annat

[1] *Skurra* prov. löpa fort, röra sig.

slag, förutom det att de aldrig slå igenom vatten, ja, än om man ginge uppemot skaftet på dem. Dessutom går ej på dessa sömmen upp som på andra, här behöves inga spännen, de passera både för stövel och sko, så att den, som plöjer, behöver ej köpa stövlar därtill. Priset på gemena stövlar går på det minsta till 9 daler, på norska till 5 daler, men dessa kunna köpas för 2 daler, ja allt läder till sulor, som sönderskäres, menageras här. Den tjocka bottnen av 3 eller 4 fält läder är onödig. Hälar behövas ej, ty naturen, den ännu ingen kunnat mästra, har ej satt på folket klackar. Härav ser man, att de gå så lätt, så vigt med dessa, som med bara foten.

På åkrarna lågo 100-tals fiskmåsar, himmelsblå.

D. 26 reste från Umeå uti regnigt väder, vilket kontinuerade hela dagen, gav mig från landsvägen åt västra sidan, ärnandes mig åt Lycksele lappmark. Jag miste nu den kommoditet jag tillförne ägt att på gästgivaregårdarna få kommendera häst, vilket av exteris ej räknas för minsta förmån här i Sverige, ty nu måste jag med mycken lämpa bönfalla om häst. Vägen blev mig allt mer och mer vidrig, att jag med livsfara satt på hästen, som snavade emellan stenarna vid vartannat steg. Jag fördes nu fram på bivägar, att icke raggen skulle finna mig igen. Nu begynte jag önska mig kamrat eller äga den friheten, att få skakas av hästen på landsvägen, att hjärtat måste lossna. Folket bröt träffligen av på tungomålet och

alltid slutade av något på adjectivum, som slutade talet.

I dag såg jag ingenting särdeles kuriöst utom en sand vid ån strax hos *Gubbele*, vilket ligger invid *Brattby*, vilken skulle vara kostlig till formsand.

Om aftonen kom jag till *Järntböl*, där sutto några kvinnfolk och skuro sönder uti tunna flar[1] aspbark, vilken flås av, då trädet begynner lövas, samt lägges under tak till hösten och då skäres sönder eller nästkommande vår, och detta gives kor och getter samt får i stället för hö, emedan de hava mycken svårighet efter hö, ty deras äng är mest myrar; givs torrt att äta.

Jag begärde om aftonen mat; mig blev föresatt ett tjäderbröst, som förliden höst blev skjutet och då stekt; det såg fuller ej särdeles väl ut och trodde jag det skulle ej bättre smaka, men förnam helt annat, i det att det smakade delikat och admirerade jag så mångas oförstånd, som, då de få mer fågel än de behöva, låta honom skämmas, som så ofta sker i Stockholm, och såg med nöje huru *paupertas* lär bättre bruka *bona Dei concessa* än andra. Då bröstet är plockat och rent gjort, avtaget från den andra delen, skäres på bägge sidor vid *carina sterni* intill basis longitudinaliter; detta saltas först med smått salt ett par dagar, sedan strös litet mjöl på undre sidan, att det ej skall hänga vid, sättes så in uti ugnen, då de bakat, att långsamt torkas, vilket sedan sättes under taket uti ut-

[1] *Flar* l. *flår*, tunn träplätt. Norrb.

huset att torka, lämnas och håller sig lika gott, om än det i 3 år konserveras.

Jag kom nu ej längre för överflödigt regn, utan måste här bliva kvar om natten. På sängen lågo några hövdegärdar, vilka voro fulla av renhår i stället för emter;[1] på lakanet låg en renhud med hår på, håret låg i vädret, på vilken jag ligga skulle mycket lent.

D. 27. Om morgonen blev jag inemot middagen uppehållen av regn. Jag såg här *Salices arboreæ,*[2] *glabræ, cortices superiores glabræ* (:oduglig är den skrovliga, som sitter nere på stammen:) *conscissæ,* vilka de bruka här att barka med sitt läder.

Vid middagstiden gav jag mig på vägen, som jag tillstår var så svår, att jag aldrig känt dess make, ty alla elementer voro mot mig. Vägen var sten på sten med stora implicerade trädrötter, däremellan voro djupa hålor fulla med vatten, ty regnet och kälen, som gick nu ur jorden, hulpos åt. Trädkvistarna hängde uti ögonen var jag reste, helt fulla av regn. Där som smala björkar stodo, voro de nedböjda, att man för dem med största möda måtte komma fram, de långlivade tallar, som uti så många år upphöjt sig över andra, lågo tvärs och korsvis kastade av Juno över vägen. Bäckarna, som runno här och där, voro rätt djupa och broarna över dem söndermultnade, att man med livsfara satt på en stapplande häst. Vägen tycktes omöjlig att lagas, om icke Bielken i Gävle

---

[1] Agn, sådor.
[2] S. caprea.

finge kommandot. Många hade tillförne persvaderat mig, att det vore omöjligt resa till Lycksele om sommaren, men jag tröstade mig med Salomos ord, det ingenting är omöjligt under solen, men fann här att tålamodet *si unqvam* fattades. Dessutom att allting skulle vara svårt, blev jag satt på en häst utan sadel med bolster på, ej heller betsel, utan ett rep bundet om understa maxilla, och så reste jag till fjälls.

Här och där låg i skogen hedar såsom *Rackheden* etc., vilka voro helt släta som med vattpass gjorda, bestående av mo, varpå växte tallar helt *sparsim*, på jorden vuxo *sparsim Erica*, men dessemellan *Muscus coralloides perforatus*, vilket av inbyggarna här och där uti regnväder, då det är segt, hopräfsas i stora högar och om vintern köres hem till boskapsföda. Dessa hedar voro omkring såsom med en skans omgivna, så branta som de någonsin kunde vara i en höjd av 15 à 20 alnar, att man där vägen var med största möda kunde komma av och på dem, så att dessa hedar tycktes nog likna det berget *Alexander Magnus* med stor möda steg upp på. Ofta på dessa hedar låg en annan, även lika steril, lika formerad in *omnibus*. De tycktes i allt imitera åsar, om man undantager planitiem ovanpå och latitudinem, förutom att på dessa finnas inga stenar. Deras magnitudo var 3 à 4 kvarters väg.

I dälderna dessemellan stod vatten, sten, kärr etc. med gran uppfyllt och någon björk, vilka stodo som övertäckta av *Usnea alba et nigra.*

En fanns här alltför sällan och då helt liten vid jorden kastad.

Vid *Skallbacken* kom utur själva backen en rännil, jag stack ned käppen utan att nå bottnen.

Vid *Åbacken,* allt framåt, låg is, dock lös omkring, på vilken jag red hela stycket, jag undrade därpå och kom ihåg Skulskogen, därest jag för 8 dagar sedan såg snö.

Vid vägen här och där låg en vit skorpa, *Byssus alba,* vilken bestod liksom av en vit skrovelaktig skörnhinna[1] med vita gryn på.

Allestädes på vägen låg det förr omtalade *Muscus, Lichenoides foliosum, conicum, sulphureum, copiosissime.*

I kärren växte *Muscus tectorius* och *Polytrichum* överallt med *Vaccinia nigra.*

Jag fick ingenstädes till dricka annat än vatten.

På väggarna satt *Agaricus pedis eqvini facie* till nåldyna.

För regn brukade de en krage av björknäver om halsen med nål hopsatt.

Kvinnfolket tvättade golvet med högra foten, den de satte på en fornad granviska och besade så fram och tillbaka.

Missne fick jag, som var *Trifolium aquaticum,* det de mala och blanda bland brödet och koka med bär till mos, men är besk; av det brukas roten.

Jag sattes en gång i lappbåt, den jag bättre fram skall beskriva.

[1] *Skörad mjölk,* sur mjölk.

Bönderna, då tobak fattas, röka humleknoppar eller enbär eller enbark, men i stället för snus aska, den de blanda i litet snus.

Kvinnfolket silar sin mjölk genom *tofos planos* av korumpehår.

Teksnäs kom jag till aftonen, som ligger under Umeå socken och har till kyrkan 7 mil uti en förträfflig väg. Härav sker, att de måste resa om fredags morgon till kyrkan, så att de ej kunna komma till kyrkan utom om böndagarna och sällan pingst, jul och påsk. Vad skulle väl en liten kyrka kosta? Här är ansvaret hos överheten för Gud! Timret blev framfört uti salig Abrah. Lindenii tid, som nu är förmultnat, ty prästerna hava därunder sina svårigheter, *qvæ non tanti!*

D. 28 reste från Teksnäs till *Granön,* men som man skulle härifrån segla till Lycksele och det mycket blåste, måste jag vänta till dagen efter; dessutom kom jag ej hit före klockan 9 och väntade efter folket, som var samlat tillhopa att göra bön och läsa uti postilla till hon var 11, och kunde jag ej giva mig på väg, emedan jag hade 5 goda mil till Lycksele och ej någon gård i vägen att vila på.

Här hade bonden skjutit en liten bäver, jag frågade, vad bävern äter? svarades björkbark, tallbark, rönnbark, men helst aspbark, och då han får den i ymnighet, blir bävergällen större. Härav blev jag konfirmerad uti assessor Rothmans tillförne kommunicerade inventum, sc. *unde castoreum elaboretur, sc. a cortice intermedio Populi,* vilken samma lukt äger, fast ej

så stark. Ty lär ock *decoctum ejusdem corticis habere eundem effectum aucta dosi.*

Köttet ätes såsom harens och ekorrens, som även är av samma släkte, ja av de romare åtos i forna tider möss såsom en stor delikatess, vide Mundius. Sällan stekes han, utan kokas. Stjärten kastas bort, fötterna ätas och skinnet flås av och spännes ut. Kostar 12 dlr. Bävergäll kostar 1/2 dlr. m:kn. Av honom gavs ock mig ett stycke kokt, vilken smak jag ej förstod, emedan han var ej minsta saltad.

Han är mäktig att avhugga största asp med sina tänder, det jag ej vet om något djur kan; *adeoqve reliqvis morsu prævalet.*

D. 29 reste helt bittida från Granön uti en håp, *id est navicula, de qva infra,* uti Umeå västra flod, ty Umeå blir *composita ex geminis* vid *Gresile* 2 mil från Umeå. Den ena ramus kommer från Lycksele, den andra från Sorsele (*NB. ut dicebant*). Denna västra reste vi till Lycksele.

I soluppgången var träffligt nöje se uti den stilla floden, som varken Najades med sin flod eller strömmande, ej heller Æolus med sitt fräsande oroat, huru skogen, som låg på bägge sidor, visade för dem resandom ett underjordiskt rike i vattnet; på bägge sidor lågo stora hedar, branta åt åkanten, med buskager utsirade, vilka i vattnet visade en jord, som var brant, men sluttade ifrån oss liksom en underjordisk jord. De stora tallar, som ännu trotsat Neptunus, lågo med en bedräglig skugga i vattnet, han med sin broder Æolus hade dock många revan-

gerat, på vars rötter N: utätit, men Æolus toppen kullkastat.

Man såg här några små öar, som strömmen lossat från landet, såsom Kalnäsholmen etc.

Invid stranden lupo åtskilliga *Charadrii* och *Hiaticulæ* samt *Tringæ;* en sökte man lägga med en kula, lyckades ej bättre än att man fick en vinge och en fot, det andra krossades och skildes så, att jag *ne speciem nosse possem.*

Ett litet stycke bättre fram fick jag se 2:e upphängda uggleungar, vartill jag frågade orsaken. Bönderna visade mig i högsta tallarna konkava träcylindrar, med bottnar i bägge ändar och hål på ena sidan, satta högst uppe i träden, på det änder i dem värpa skulle och de få äggen. Här hade de fått uggleungar för andungar.

Till mat sattes för mig ett tjäderbröst, *sine laminis intermediis ut in antecedenti,* vilket var skjutit i vår och torkat i solen, ej stekt, vilket jag skulle äta som spickekött.

Bättre fram fick vi se 7 à 8 stora, vita svanor, vilka skriade och bitandes lågo på vattnet. Tranor finnas här ock, roddaren hade skjutit en och spikat upp här på väggen med fjäder och kött, *qvæ stultitia.*

Hela vägen hade roddaren eller bonden sina nät, på vilka han fick nog gäddor, han hade inemot 30 stycken små nät. Hans förnämsta pengar till skatt tages av fiske. Här säljes 1 lpd torr gädda för 1 dlr 5 öre smt.

På ett nät fick han en skräcka, mas.

Denna floden, som vi snart 3 mil följt, och varit helt navigabel, hotade oss här och där med små fall. Omsider kommo vi till 3:e forsar, något stycke ifrån varandra, de där voro impossible att segla uppför. Bonden lämnar mig mina saker, sin matsäck lägger han på ryggen och vänder om håpen, läggandes bägge roderna över tvärstratum, så att vardera kommer på vardera armen, och springer så med den över både berg och dalar, att raggen knappt honom följa skulle. Den ena av dessa forsar heter *Tuken*forsen.

Isen låg här och där vid landet, dock sällan.

Skogen stod härlig av det sköna björklövet, som här var mer än jag tillförne sett utslaget, vilket kommit av det regn, som i lördags kom, och det härliga solsken i går och i dag varit.

Stränderna bestodo av sand eller klapper, och klappuren, helt svart av vattnet, var spataktig.

En fjärding förrän man kom till kyrkan, hade man fjärde fallet och det häftigare än något tillförne, vilket föll över en klippa. På sidan hade kyrkoherden . . .[1] satt en kvarn uti själva berget, behövandes varken damm eller ränna, ty dem gjorde naturen helt artigt. Berget bestod av en blandad spat. Detta berg gick sedan på sides åt höger och var på ett ställe helt högt, med en perpendikulär branthet mot vattnet, såsom en vägg av ett ganska högt slott.

Några öar syntes, som man kom till fallet i själva strömmen, tämligen stora.

[1] Tomt i originalet.

D. 30. Anlände om aftonen kl. 8 till kyrkoherden i *Lycksele*, Ola Gran, vilken med sin fru mig undtog vänligen och voro angelägna om min förmån, persvaderade mig ock bliva hos sig till nästa böndag, såsom lapparna voro infidela att förtro sig, emedan de ofta taga till bössan, då någon ovetandes till dem kommer; men ändrade sig till morgonen, fruktandes flodens[1] ankomst, forte depensen.

Nomina plantarum:

Botska Björnstut ätes, alias Rasi.
Fatno. Angelica. Caulis.
Jerja. Sonchus purpur.
Jert. Mosserot, brukas som ingfär.
Achianbotsk id est Podagraria Stenbr.
Juemo. Acetose.
Zirre. Vaccinia nigra, Zerre Lul.
Jokno. Lingon.
Latoch. Hjortron.
Garanas murie. Mjölon, id est korpbär.
Krek et *Gsuema.* Empetr.
Hótme. Odon.
Viste. Renmossa.
Skerre s. *Scirra* Lul: Betula nana. *Ryprijs* Lulens.
Leipe. Alnus, ardem Lul.
Supp. Asp.
Serg. Salix.
Kgaskas. Juniperus.
Güësa. Gran.
Betze. Tall. *Beetze.*
Såke. Betula.
Raune. Rönn.
Augch. Hägg. Aucha.
Gipper murie. Hallon. *Gipper* est Lappmössa.
Tagnas. Erica.

---

[1] Vårfloden.

Svala ninochem. Lil: conv.
Acker murie. Rubus fragar.
Abberich. Lysimach: maxim.
Geechen nivå. Linagrostis.
Rypster derphe. Muscus albus palustris; id est rödmossa, id est barnmossa *Mana terphe.*
Förbōn. Tormentilla.
Autgia. Hägg.
Kapmock svini. Skogräs.
Acharas. Aconitum.
Taivimurie. Labrusca. Togbär.
Betneka murie id est Christophoriana. Hundbär.

Nomina animalium:

Hurre. Orre
Bieng. Hund. *Betnaka* Lul.
Beer. Björn.
Seeipnok. Varg.
Råtthim. Lo.
Gietsk. Lekatt.
Boëts. Ren. Boetsói.
Hwadneem. Bäver.
Kgiefres. Utter.
Pork. Sus.
Wanza. Höna.
Prodgo. Hjärpe.
Giukshe. Tjäder. *Giutche* Lul.
Suotto. Orrhöna.
Geek. Gök.
Reksh. Skogsripa. *Rensach* Lul. } Bägge
Cheruna. Fjällripa, smalare och mindre. } i fjällen.
Dywik. Tavick Lul. Lom med kraga.
Voimi Gurte.
Gieecksch. Havsörn.
Marg. Mergus.
Hapak. Hök.
Artz. Örn. *Koskim.* Lul. den största.
Gwerk. Trana.
Ninghshe. Svana.
Gas. Gås.

Skata non habent.
Garanas. Korp.
Hwertsh. Kråka.
Schipich. Hiaticula. *Skillet* Lul.
Svalfo. Svala.
Giorge. Knipa.
Golse. Skraka.
Gnartel. Vriand.
Gutsch. Gräsand.
Koppil. Rya. [?]
Hauch. Gädda. *Zapiæ* Fin.
Sittik. *Vóschon.* Abborre.
Giouchsch. Sik.
Seeg. Mört.
h'Åbblå. *Hubblå.* Thumbla.
Raudo. Röding.
Daatmok. Smålax. Laxukel.
Lues. Storlax.
Stabben. Stäm.
Seauna. Id.
Ketke. Järv.
Genfris. Utter.
Snirra. Mus.
Neida. Streta [?].

Vid stranden vid Lycksele fanns otaliga små fiskar.

Floden delas i selar, *id est spatia navigabilia inter forsarna eller angustias;* begynner alltså vid Granön, räknandes längden genom $^1/_4$-mil.

4. Hemsele.
4. Ängsele.
3. Trångsele.
Flottafors.
Snarefors.
$^1/_2$. Tuckensele.
Tuckenforsen.
2. Lilla Tansele.

Kroken.
Vargstrupen.
4. Stora Tansele.
Tallforsen.
2. Lycksele.
$^1/_2$. Beselefors.
$1^1/_2$. Besele.
Övre Beselefors.
Fläsksele.
Fläskhällafors.
Bolforsen.
Granseleforsen.
4. Gransele.
2. Reseleforsen.
2. Rusele.
Pausele.

På prästgården är ganska magert bete, men $^1/_4$ ifrån extraordinärt *et qvod notabile*, att smöret där mer än annorstädes blir gult, ja, nästan rödaktigt eller croceum. Jag frågade dem vad ört där växer mest; de beskrevo henne och sade henne heta kovall. Jag ritade upp efter deras beskrivning Melampyrum, det de sade vara samma, vilken växer där extraordinärt i skogen.

I skolan voro 8 disciplar.

Jag fick här en lappsnusdosa svarvad rund av renhorn.

Kyrkan var träffl. miserabel, av trä, så att då det regnar, blir man helt våt; lik en lada med bänkar så låga, att man måtte bliva krumpen.

Här var en kvinna, som jämmerligen plågades av grodor, vilka hon druckit i vatten, då de voro rom förliden vår; hon kände att de voro 3; hon hörde dem gjö[1] och andra som sutto jämte; hon

[1] Skälla, skria.

stillade något sin pina med brännvin, salt dogo de intet av. En likaledes hade för några år sedan haft samma passion och tog per hasard in 3:e *nuces vomicas*, blev brav, men denna hasarderar ej: tjära rådde jag här till, det hon tillförne brukat, men hon kastar strax upp.

D. 31 reste jag efter slutad gudstjänst bort från Lycksele, ärnandes mig åt *Sorsele*.

Lapparnas egendom består *in multitudine Rangiferorum*, vilken har stor renmakt *ut vocant*. De sämsta hava 50 à 100, förmögna 300 à 700, rika 1000.

Ägorna äro uti diametro 3 à 5 mil.

Vildrenar finnas sällan i Lappmarken, förnämligast finnas några på allmänningen emellan Granön och Lycksele. Ofta sker, att de, som hava så ganska många renar, tappa några, dem de ofta året efter få igen, vilka de driva till hjorden, vilja de ock icke följa, skjutas de ned.

Lappland är på många ställen bebott av nybyggare, *id est Finnones*, som här *jussu et permissu regis* sätta sig ned, taga upp åker och äng, vilka giva en viss skatt till kronan, äro sedan fria för all extraordinär utgift, ävensom lapparna, hållandes varken soldat eller båtsman, varandes lika nöjda antingen frid eller krig är, ty de hava icke minsta onera.

Det är dem efterlåtet, var de vilja i Lappmarken sätta sig ned, där de sådant kunna upparbeta, så att ingen tvivel är, med mindre mesta Lappmarken med tiden blir bondbygd.

Till kyrkorna komma lapparna och nybyggarna om jul, påsk, pingst, samt alla 4 böndagarna.

Då de komma, bliva de hela helgen över, varför de ock hava jämte kyrkan sina lappkojor. Men nybyggarna komma dessutom om midsommar, Michaëli, Mattismässa och Vårfrudagen. De närmaste varannan söndag, då predikas, men varannan allenast göres bön för husfolket.

Nu vid pingst var ingen lapp vid kyrkan, emedan gäddan lekte som bäst, vilket är deras skörd, nu voro de mest uppe i fjällen och var på sitt land.

Skogarna bestodo mest av tall och björk, där tallskogen var bortbränd, växte björk upp igen, och där hon växt blev behagligare bete.

Vid *Granselefors,* strax nedanför på vänster vid stranden, fanns en brun arena, vilken låg upp vid landet, därnäst famnsbred *arena alba,* därnäst 2-famnsbred *purpurea,* sedan små klappur, sedan större klappur, äntligen vattnet eller floden.

Aves: Colymbus minimus. Svarta med vita fläckar under vingen. Åtskilliga änder, av vilka fanns en träffl. ymnighet så på denna som på andra sidan Lycksele.

Träffl. nöje var att se stilla vattnet och på båda sidor björkskog, blandad med tall, på backar och dalar.

I Granselefors voro 13 små öar.

Jag såg på båda sidor om ån lappkojor, varuti lappen bott om sommaren, så att då han varit på varje ställe högst 8 dagar, flyttar han för betets skull för renarna, ej heller trivs han själv på ett ställe längre. Han kör hela hjorden med kalvar och allt i ån att simma över, ty re-

narna simma brav, fast ån nu var 8 bösskott bred.

Kleran sjöng mot aftonen, och stora isarna lågo på norra sidan om skogen vid stranden.

Av näver göra lapparna tallrikar, öskar i håparna, skor, saltkar att salta fisk uti, korgar.

Vid stranden växte *Equisetum nudum s. aphyllum,* vid roten kommer merendels *utrinqve* en *stolo. Tunicæ pyxidantes* äro vita *margine superiore et inferiore nigris.* Dessutom är *tota planta perennis, qvod notabile.*

I kärren eller mossan sive myren fanns, att mest alla tuvorna bestodo av *Juncello aqvatico,* vilken stod nu med dess lilla blomma.

Lapparna supa gärna brännvin, *qvod notabile est in omnibus piscatoribus. Nescio qvid venando et piscando Lapponibus anteferendum sit.*

D. 1 juni. Sedan vi seglat med stor möda hela natten (om jag rätt må säga, ty ljuset förminskades inte, men solen var borta 1 ½ timme vid pass och täml. kallt:), ty nybyggaren måste gå i strömmen och draga båten efter sig ½ mil på en gång, vartill han gjort sig näverskor; stiga vi om morgonen på landet, att få en skickare,*missionarius s. lappo,* som mig vidare skulle fortsätta. Vi funno strax en koja tom, därifrån skyndade vi oss 1 fjärding till den andra, som även var tom, äntligen ½ fjärding till 3:e, även *vacua;* sedan skickar jag mannen till 4:e att leta upp honom, om han där fanns.

Marken var mycket steril av mo, utan stenar, de allenast vid stranden sågos, tallar växa sparsim, men höga, kikandes på stjärnvalvet. Jag

såg här hela stora trakter av de skönaste timmerstockar jag sett. Ljung, kröson och *muscus renorum* växte på marken. Där, som något sidlänt var, växte mindre tallar, men mest björk, på marken kröson, slynnon. *Polytrichum* och *Muscus tectorius*. På de torrare platser, varest stora tallarna växte, lågo skönaste timmerstockar ända längs, tvärs för, på sides etc., att man knappt framkomma kunde, vilka blåsten kullkastat. Detta land kom mig före som domicilium Pans.

Alltid vid deras tjäll laga lapparna så, att de hava kallt vatten i förråd av goda, kalla springkällor.

På varje sida vid elden ligger man, folket ligger helt naket, allenast med renskinn på sig. Blygs ej heller man eller kvinna stiga upp naken och kläda på sig.

Då de intet hava om sommaren friskt vatten, utan nödgas dricka varmt sjövatten, få de ett träffligt rev i magen; magen och hypochondria dragas hop, pubes plågas och urina är ofta *sangvinnolenta, qvæ est colicæ species et per unam raro duas dies durat;* item då de dricka fastandes, vilket kallas *hote*.

Vid deras kåtor ligga allestädes renhorn, men *qvod notabile* gnagna och halvätna av ekorrar.

Hornen voro nu på renarna nyss utvuxna, 2 à 3 kvarter långa, ludna och under skinnet lösa, här och där satt små blodproppar på dem, vilket var kommet av det myggen dem bitit.

Kräfvetor eller loppor finnas ej i Lappmarken.

Vi kommo om aftonen till en ö, därpå fiska-

re voro, vilka voro bönder från *Granön*, 8 mil härifrån. De hade här byggt sig ett hus alldeles likt en badstuga, förutom det ingen ugn var, röken gick ut genom dörren; de ligga på lavar. Fisken hade de hängt upp att torkas, till 16 pund och det mest gäddor, några rödingar. Tarmarna och fettet rengjorda, lägga de hopa att syras och därav få ett fett eller ister att smörja skor med.

Fjällen samla de, torka med grovfenan, av vilka de koka ett limvatten, uti vilket de doppa sina nät, då de dem färgat i björkbark, att färgen längre skall hålla.

Rommen torkas till bröd och klimpar samt välling.

Levern kasta de bort, ty de säga han *gör somnolentian et cæphalalgiam*.

De hade här legat uti 6 veckor och ville ännu hålla sig här 14 dagar, så länge gäddan leker. De äta mest bara fisk, sc. rom och andra inälvor.

Härför giva de till kronan ingen skatt, ej heller till lappen, som äger vattnet, den de köra därifrån, fast han giver sin skatt. Han vågar sig icke en gång lägga där ned minsta nät, ty då taga de upp det, kasta dem i träden, *ut sæpius fecisse retulerunt*.

Den arme lappen, som av fisk skall själv endast nuförtiden leva och därmed uppehålla sitt hushåll, har nu knappt en eller 2 fiskar. Jag frågade vi han ej klagade, men han sade sig en gång hava förfrågat sig hos överheten (:häradshövdingen:), vilken sade det vara lappri. Han

estimerar *dicta illorum* (:kronobetjänternas) *qvasi ex tripode Apollinis dicta essent, nec fallere possent.* Han vördar sin kung som Gud, tror dock att om kungen visste vad som skedde, skulle han ej tåla det.

2 juni. Skogen stod full av stora tallar, helt fåfäng, ty ingen gör hus av honom och av ingen ätes han. Mig tycktes han kunde göra tjänst, om beck och tjära brändes av honom.

Nybyggare, som sätta sig ned hos lapparna, dem älska de, visa dem gärna, varest hö kan samlas, det de själva ej behöva, ty renen äter helst på torra platser; då de av honom mena sig få köpa mjöl och mjölk.

Ovidii *descriptio ætatis argenteæ* står ännu fast hos lapparna. *Terra non sauciatur sulcis, nec strident ferrea arma, nec itur ad viscera terræ, nec limitum discordia, de se præbet omnia tellus.* De flytta, bo i tjäll, äro herdar *more patriarchorum.*

Maris coqvendi officium est, ty behöver han ej tala väl vid mor, då han vill fägna sin gäst.

På huvudet hava de en liten mössa av kläde lik Stenbrohult, vilken de stämma i 8 delar med bruna lister av kläde. *Color pilei cinereus l. coeruleus etc.,* gå allenast till nedersta örat.

Tunica eorum exterior är öppen fram till *medium epichondri,* knäppes dock ihop med hakar till *cartilag. ensiformem,* ty är bröstet bart, ser ut som paddskinn, brunt av solbrand och rök. Tröjan når ned över knäna, men bindes med en gördel upp att hon knappt når knäna. (*Statura eorum* är alltid mindre än andras.) Kragen om-

kring är 4 tvärfinger bred, tjock, stickad med tråd.

Kvinnfolken sy, göra sina trådar av senorna, som tagas i benen på renar, dem de uppriva och blöta med munnen och sno hop; eller ock av granrötter.

Vid stranden finns nu grus, nu klappur, nu sand, *lapides* uti skogen *rarissimi*.

Umefloden begynte nu att flöda, ty nu på ett par dagar har varit mycket varmt, så att isen och snön smältes, härav ökas vattnet i ån, att man med möda kan segla. Eljest kommer starkaste floden vid midsommar.

Umeå flod sade lapparna taga sin begynnelse i fjällen, 1 mil ifrån norska havet, går in uti Umeå sjö, vilken sedan flyter här nedför.

Inga nybyggare finnas här ovanför.

Vi kommo till lands att vila litet vid en koja. Här hade för ett år sedan fadern slagit ihjäl sin dotter, på det mågen ej skulle få ärva.

I dag blåste mycket kallt från norden.

Uti ett träd jämte ett tjäll hängde över 12 par horn av brunrenar.

Sjukdomar hava de [lapparna] *ullem* eller *dolor colicus, de qvo antea,* varemot de bruka sot, tobak, pulveriserad, salt och andra annat. Han angriper dem ofta så starkt att de krypa.

Alii Asthma, Epilepsia. Prolapsus uvulæ på en kvinna, den mannen skar bort ett stycke av, *sed recrudescebat post annum. Prolapsus uteri.*

Alii multi styng eller torrvärk i ryggen in mot höfterna, vilken ofta går ned i benpipan och lämnar det övre, både sommar och vinter.

Vi fick äntl. lämna den rätta ramus av Umeå älv och begiva oss på en annan, som kallades Jukta och tog av på högra handen, 4 mil vid pass från *Lycksele* kyrka. Visst kan man ej determinera mensuras, dem lapparna ej veta av.

Lapparna skjuta nu ej med båge, utan med lod i räfflad bössa, ej med hagel.

Lingonriset såg jag häruppe vara större än nedåt landen, men *Juniperus contrario* mindre, vilken här mest växer i myrar *et aqvosis. Empetri baccæ* äro *magnitudine pares cum* slynnon.

Jämte kåtorna hängde torr fisk, ost, kläder, kärl, grytor etc. under tak, men ej väggar, alltså utan lås.

Strumpor brukas ej, utan byxorna gå ned till foten, *sensim angustate* efter benet, vilka de lägga omkring kängorna och med bandet binda om. Byxorna äro av vadmal.

Omsider kom ett långt fall, att vi måste lämna båten eller håpen och söka lappen landvägen, som var 1 mil. Vi gingo då *per montes et fontes, per calles et valles;* på backarna låg ljung och Empetrum, som snärjde fötterna, förutom träd ändlängs och korsvis kullkastade, att man måste kliva över; i kärren inkommoderade vitmossan, som svek foten, och *Betula nana,* som snärjde fötterna.

Somliga tallar hade i översta toppen markvastar.

Äntl. kommo vi till ett sinus, som gick in av ån. Det måste vi vada över, upp till naveln i kalla vattnet. Då vi kom mitt på, var det ett

stråk, så djupt att den djupaste stång knappt räckte bottnen. Här måste vi lägga över en stång och gå på under vattnet med den största livsfara, jag tyckte mig då stå ut en farlig sak.

Uppå ett berg strax därhos fanns skiffersten, men mycket lös, grå och skör.

Strax efter begynte myrar, som mest stodo under vatten, dem måste vi gå en hel mil, tänk med vad möda; vart steg stod vattnet upp till knäet, råkade vi ej på tofos, gick längre. Somligstädes gick djupet utan botten, att vi måste vända hela trakten om. Våra kängor voro fulla med kallt vatten, ty kälen låg på somliga ställen. Hade jag skolat utstått detta för ett *delictum capitale*, hade detta straffet varit crudelt, men vad skall jag nu säga? Jag önskade då aldrig hava påtagit mig denna resan. Och på det alla elementer skulle vara conträra, regnade och blåste till. Jag undrade själv, att jag med livet kom över dock *maxime delassatus*. Sedan vi sökt den nye lappen allestädes frustra, satte vi oss ned, sedan kl. var 6 om morgonen, vredo våra våta kläder och torkade vår kropp, fast kalla nordanvädret skadade oss så mycket på ena sidan, som elden brände på andra och myggen stucko *ad latera*. Nu var jag *itinere satiatus*. Hela denna lappens land var mest myra, *hinc vocavi Styx*. Aldrig kan prästen så beskriva helvete, som detta är ej värre. Aldrig har poeterna kunnat avmåla Styx så fult, där detta ej är fulare. *Stygium penetravi*. Vi gingo åt vilda marken, ej vetandes var. Nästa granne, som ej här varit på 20 år, gick åstad, då jag vilade mig vid

elden, att söka efter honom. Jag önskade nu ingenting mer än att få resa floden tillbaka, men jag fruktade att gå vägen till håpen igen, ty jag visste min kropp var ej järn eller stål. Jag önskade få gå 8 mil av 10 i torr väg tillbaka till håpen, men gavs ej tillfälle. Lapparna, som äro födda att slita ont, såsom fåglar att flyga, jämrade sig, att de aldrig så varit framme, jag ynkade dem.

En myr (Lycksmyren, emedan av henne rinner en bäck till Lycksele, *cur non* Olycksmyren?) var full av ockra och vatten med tunica på, ty lär finnas myrmalm till järn.

3 juni. Vi väntade långt på dagen inemot kl. 2 efter middag efter den utskickade lappen, som omsider kom helt trött, hade sökt så många stabula fåfängt. Med honom kom ett folk, jag visste ej om det var man eller kvinna; jag tror aldrig, att poeten så nätt avbildat en furia som icke denna bättre henne representerade, att man ej utan orsak måste tro, att hon var kommen från Styx. Hon såg ut helt liten, ansiktet var helt svartbrunt av rök, ögonen bruna, lysandes, ögonbrynen svarta, håret helt becksvart, och omkring huvudet nedslaget, härpå satt en röd, platt mössa, kjorteln var grå, och i bröstet, som såg ut likt grodskinn, hängde långa, slankande, bruna pattar, men mässingmaljor stodo omkring. Omkring sinus hade hon en gördel, på fötterna kängor. Jag blev rädd av hennes första åskådande. Själva furian talar dock till mig med veksamhet och medömkan:

»O du stackars karl, vad för en svår ödets

villkor har drivit dig hit, dit ingen förr vågat sig, jag har ännu ej sett främmat? Du stackars karl, hur har du kommit hit eller vad vill du? Ser du vad för boningar vi havom, ser du med vad för möda vi kunnom komma till kyrkan?»

Jag frågade henne väg att komma någon vart, antingen fram eller tillbaka, dock ej den jag kommit dit. »Nej, du karl, du måste tillbaka samma väg du kom, ingen annan väg givs; den slipper du inte. Ej heller är dig möjligt gå vidare, ty ån flödar alltför starkt; av oss får du ingen hjälp till din resa, ty min man är sjuk, som dig skulle mottaga, utan kan du komma till nästa granne, som ligger 1 mil härifrån, kanske, där du finner honom igen, han hjälper dig, men jag tror det är alldeles fåfängt.»

Jag frågade, huru långt var till Sorsele. — »Det veta vi ej», svarade hon, »dock kommer du ej dit före 7 dagar härefter i detta föret, sade min man.»

Jag, som redan kände mig sjuk av så stor strapatsering, genom mårkor helt många och långa, genom mina egna sakers bärande, ty lappen bar båten, genom nattvakande, genom det jag inte fått någon kokad mat på någon tid, genom mycket vattendrickande; ty annat än fisk (ofta full med maskar och osaltad) och vatten gavs ej till uppehälle. Jag hade förgåtts, där icke prästmor givit mig ett stycke spicket renkött med mig, det dock för min mage utan bröd var mycket ont och gick bort osmält. Jag önskade då än en gång råka folk att få äta su-

pesmat och vågade icke som laxen springa upp åt floden till min totala ruin. Jag frågade, om hon hade någon mat för mig? »Nej! utan du vill hava fisk.» Jag såg på den färska fisken, som var full med mask i munnen, vilken mättade mig av blotta påseendet, men styrkte ej. Jag frågade efter rentunga, vilken de pläga torka och sälja, vilken för sin behagliga fetma nog av förnäma estimeras. Nej, svarades; än renost? »Ja, men ej på 1 mil när.» Om jag hade honom, finge jag köpa? »Intet vill jag», svarade hon, »att du av hunger skulle dö i mitt land.» Då jag gick förbi deras koja, låg där 3 ostar under ett tak utan väggar, jag tog den minsta, menandes dock ej behålla honom utan loven, eljest restituera honom, jag köpte ock honom av henne.

Särk hade hon som de andra lappfolken ingen.

Kragen var hög, 2 fingers bredd, stickad med tenntråd, mässingsmaljor sutto omkring nedre delen, detta låg näst på kroppen, där ovanpå 2:e grå tröjor lika, nådde till knäna, lika manfolkens.

Jag måste omsider *nolens* samma väg tillbaka, dit jag aldrig mer önskade komma, jag trodde mig ej längre fram att våga mig till Acheronta, ty det hade blivit värre.

I hemvägen såg jag, att basis till de många tuvor, som alltid äro i mossar, är den lilla *Juncellus, radice implicata, de qvo antea,* vars rötter årligen växa högre och högre över jorden, qvod notabile; är ock basis till de namnkunniga *insulis natantibus.*

Jag fick höra några snöripor skratta, jag gick

nära intill dem, jag såg, att halsarna voro bruna, kroppen vit, 3 à 4 bruna fjädrar på skuldrorna och stjärten mörkaktig.

Även visades mig *Agaricus Abietis,* vilken är största *remedium Lapponum* emot myggor, med vilken de röka sig och sina renar, ty då myggen är mycken, komma de hem, ja även de, som varit borta hela året, då runtomkring dem med små bål rökes om afton och morgon; de vetandes effekten lägga sig och sova.

Även *Agaricus Salicis,* vilken de visade mig och luktade helt väl, sägandes att han fordom brukades av ungkarlar *ad incitandam venerem et provocandam favorem ancillarum.*

Chamæmorus stod nu överflödigt i blomma, varierandes med 4, 5, 6 à 7 petalis, men kuriöst, att jag såg henne i *summis montibus, ubi tantum umbrosum,* även så florera, *qvod idem valet de Empetro.*

Åter fann jag det insectum, *qvod antea, semicoleoptratum,* vilket äter fisk. Item ett annat svart, *punctatum,* vilket med det förra springer ibland fiskfjällen och det senare alltid i bosset på golvet i hyddorna. *Posterius olet odore Rutæ.*

Kvinnfolkets tröja på ryggen har ett isatt stycke av brunt kläde.

4 juni. Vid en koja såg jag några svarta, noppiga lappar, rundaktiga, becksvarta. Jag frågade, vad det var, svarades renmagar invända, att slå renmjölk uti om sommaren, som bevaras torkad till vintern, då detta först uppblötes i varmt vatten, somliga taga härtill blåsor. I fjäl-

len koka de ihop med mjölken *Acetosam et conservant.*

Jag undrade och ännu mer än undrar, huru det stackars folket kan leva allenast vid fisk. Somlig kokas färsk, somlig torkas och kokas, somt torkas och på ett träspett, mot elden satt, stekes. De steka honom väl och koka sin fisk bättre och mer, än jag någonsin någon sett. De hava alldeles ingen supesmat mer än fisksod och det aldrig annat än pura vattnet, uti vilket fisken kokas. Slår fisken fel, kunna de ej skaffa sig någon bit. Om midsommartiden begynna de först mjölka renarna och då få de av mjölken uppehålla sig. Om hösten slakta de sina renar och av dem få litet upphälle över vintern, dock nog fattigt.

Barnen lägga de i avlånga lädervaggor, utan minsta linträd. Omkring dem lägges *Sphagnum molle, palustre, exsiccatum,* och inom det renhår, alltså bevaras de i starkaste köld.

Tormentilla, qvod notabile, växte här alltid i mossar, dess rötter med *cortex internus Alni* tuggas och spotten strykes på skinn, varav det blir rött, varmed deras seltyg, remmar, gördlar, handskar etc. färgas.

Stora skogarna av tall stå öde och fåfänga, ty ingen behöver timret, vilket faller omkull och ruttnar bort. Quæritur, om ej skulle meritera göra tjära och beck härav? R. den långa vägen betalar ej mödan, *dicat judex.* I hela Sverige kunde ej så mycken bliva som här. Mån hon ej kunde köras om vintern 20 mil?

Av enbär, fast här litet av det växer *et qvod*

notabile semper in aqvosis, veta de ej till det minsta betjäna sig, som Mundius talar.

Jag lärde dem göra brännvin av tallstruntar, att skölja ned sitt vatten med, det de höllo vara otroligt; ej heller av björklagen göra de minsta dricka till att gömma, utan det endaste vatten tjänar dem.

Natten kunde jag inte märka vara till det minsta mörkare än dagen, allenast *absentia solis erat.*

De arma lappar beklagade sig för böndagen om våren, de måste ofta, då ån varken bär eller brister, över med största livsfara, ja, gå uti vattnet till armarna, ofta halvdöda, eljest böta 10 dlr smt och stå 3 söndagar plikt, *qvod nimis durum est.*

Lapparna äta allenast 2 gånger om dagen och ofta en gång och det om aftonen förnämst.

Vid stränderna därest rudera finnas av allt, vad i bergen är, fanns silvermalm.

5 juni. På bergen jämte åbrädden fann jag en ört, som ännu ej i Sverige varit observerad. Blommorna voro ännu ej utspruckna, men lagade sig till på ett par dagar att komma. Jag öppnade dem och fann, att flores voro *papilionacei, vexillum apice rufescebat, ut et carina, qvæ* (: *notabile* :) *bifida erat.* Hela facies sade mig, att det var en Astragalus, varom jag ock blev konfirmerad av *capsulus anno præterito maturatis, eis similimis. Dixi itaqve Liqviritia minor.*

Äntl. hade jag så crudelt hungrat, varandes utan bröd och dricka på 4:e dagen, utan kokes-

mat, utan supesmat, allenast litet spicket renkött, det min mage ej kunde fördraga eller förtära, — fisk kunde jag ej *per vitam* äta, ty maskar lågo allt här och där uti honom —, kom jag omsider till prästgården och fick mat.

Här hade han [? prästen] fått sik, 5 *palmas longos, qvod notabile.* Siken är kuriös med det, att han leker vid Lycksele kyrka vid Michaëlis, men uppe i fjällen vid jul, gåendes dess lek allt gradatim uppför. Den lilla siken leker här under isen vid jul, i Småland vid Michaëlis.

Renmjölken är notabel till ost, att jag utav en kanna renmjölk kan få en stor kvantitet ost, därför blandas hon också av dem, som äga kor, tillika med komjölken, varav de få mycket mer ost än eljest.

Renen tager stor skada, då om hösten snö, som smältes, kommer och därpå fryser, att renmossan blir frusen, ty all sin föda om vintern tager han merendels av *Coralloides montium*, har han ej det, dör han, ty hö äter han ej. De hugga fuller ned träd, att han må få äta *Usnea arborea*, men det förslår dock ej särdeles för hans mage. Jag undrade nog, att han kan hämta sin föda genom den djupa snön, som här faller.

Renen äter grodor och ormar, ja Lemures, vilka han springer ofta efter så långt, att han ej råkar hem, som för några år sedan hände, då de kommo ymnigt från fjällen.

Gäddan leker här, så snart isen öppnar sig.

De fiskare, som jag såg, hade legat 6 à 8 mil, väl mer, ovan Lycksele och fiskat sedan påsk,

jag följde en av dem hem, de hade fått mest till mans 20 Lpd torkade. Det är underligt, huru de kunna driva lappen bort eller hava frihet att fiska däruppe, som över 5 mil nedanför Lycksele kyrka bo, ja, där som de ej hava minsta brädd, som går till havet, utan att giva minsta skatt, antingen till kronan eller tionde till prästen i socknen, där de fiska (: som andra fiskare måste :), eller leja till lappen, som giver skatt för sitt land, vilka beklaga sig, att de på allt sätt bliva illa hanterade, *ut ne qvidem dehiscere audeant*. Jag frågade, vi de ej klaga. Rs. »Ack vi mäkta ej resa till överheten, de få hantera oss som de vilja, på vad sätt de vilja gå åt oss, vi föra ej vittne, ty du ser här vi ligga strödda i vilda ödemarken, *hinc illæ lacrymæ;* aldrig tro vi att vår nådiga överhets vilja så är, visste vi det, så ville vi ändå vara nöjda.»

Prästerna klagade sig, att sedan de här tjänt uti en så vild ödemark med största trägenhet och flit, bliva de ej hulpna som andra, de vid skolan eller annorstädes alltid ligga till hands. Ja, sedan de tjänt 20 år, tyckte de sig meritera ett litet brödstycke på landet att bättre vänja sina barn, som efter hand växa upp, vid conversie med honnett folk. En skolmästare, som vinnlagt sig med största åhåga, att på 2 år uträtta så mycket som sin antecessor på 10 år med lappgossarna, att lära svenska, vilket sannerligen är svårare än draga plogen, måste sitta kvar och alltså meriter vara fåfänga.

Här och där i skogarna finnes gott mulbete, men svårt åker och äng, mindre åker. Då kär-

ren bliva slagna första eller högst andra året, blir ej mer växt, utan vitmossan växer över, *adeoqve sterilescit*. Jag tycker, att detta träffligt stora landet även såväl kunde excoleras, som någonsin Hälsingeland, vilket är nog så strängt backigt och mindre kommod än detta. Jag har sett stora kärren av flyängar eller helt sank, vilka jag är viss på skulle bliva bästa äng, allenast vattnet finge öppning genom en liten väg och rinna bort. De hava proberat, men säga, att alldeles intet gräs växer sedan, *sed tantum exarescit*, vilket kommer av tuvorna och *Juncus radice implicat. Explicetur et deducetur ulterius* — dika, vända torven.

Vad skogen angår, om den överflödigt hugges bort och björk finge växa i stället, skulle gräset växa bättre, men där bergsurt är, blir svårare. Allra svårast äro moar, därest, då skogen brännes bort, på långa tiden 10 à 20 år ingenting växer, utan bara sanden ligger kvar. Quæritur, om skogen högges mindre och finge täcka jorden, ruttna så småningom, om han icke skulle kunde vändas till svartmylla? I Skåne så de på sin sand bokvete, vilket här ej kan sås för vintern och kölden. Qværitur huru mossa kan ruineras?

Jag undrade, att lapparna ej bygga sig 16 à 20 små hus, uti vilka de kunna gå erecti, emedan skogen ha de på sig. *Sed respondent*, om sommaren äro vi på ett ställe, i vintern på ett annat, 20 mil kanske härifrån, där vi få mossa till våra renar. *Qværebam, cur non colligant æstate muscum rangiferorum, ut eum præbeant hyeme in*

epula? Negant, qvia æstate versantur ubi pisces, hyeme longe abhinc ubi crescit.

Ett träffligt köttätande är hos lapparna, i det att ett hushåll av 4 personer äter upp väl en ren varje vecka, alltifrån fisken lyktar, till han begynner igen leka och gå. Qværitur, om ej hushållningen kunde menageras? Då han ej får fisk, måste han antingen svälta till döds eller ock slakta renar om sommaren. Boskap eller kreatur äger han inga mer än renen och hunden, de andra kan han ej släpa med sig. Han äter, då han får skjuta, järv, ekorre, mård, björn, bäver, ja, alla *excepto vulpe et* ulven, så att hans hela föda är renkött, fågel, fisk och vatten. Slaktar också en lapp själv fjärde en ren om veckan, vilken svarar mot $^1/_3$ oxe, äro alltså 30 renar om vintern s. 10 oxar, då en bonde har nog av en.

Bönderna omkring, då dyr tid är, äta agnar och tallbark av den släta, avskalade, *a sqvamis liberatus,* mala och baka, varav de leva. Gömma ock till boskapen, skära sönder obliqve i stycken stora som 2 finger och giva boskapen, getter och får, var med fodret menageras träffligen. Det skalas av, då tallen sågar,[1] och torkas i solen, gömmes in hyemen. De mala och av detta mjöl baka bröd, göra drav att feta svin med, varav de träffligen fetma, och således spara nog säd.

Med blodrot färga mest lapparna sitt ullna, med albark skinn, rött.

Lapparnas byxor räcka ned till skorna och bindas utanpå kängorna, varav vattnet nog för-

[1] Eg. framsippra. Sava.

hindras; foten är bar i skon. De bruka ej knäppa byxorna, ty byxlinjen går på ett löst, smalt tåg, varav sker, att de draga en gång ihop remmen efter sin crassities, sedan binda en *externus nodus*. Ingen apertura är *anterius pro pene*, utan de draga ned byxorna och upp över låren, ty skjortan förhindrar ej.

Morbi Lapponum: febres rariss:, kopporna sällan, *hinc sæpe senes cani variolis moriuntur, eam ob distantiam incolarum, sic item aliæ febres acutæ*. Intermittens ett enda exempel *et calculi totidem*. Hosta, vilken de kurera med svavel, lagt på tunner eller eld och draga i sig röken, *qvod specif: sed admodum* sällan.

Värk, huvudvärk etc., lägga ett litet stycke tunner, där värken är starkast, och låta det accensum ligga, till det av själva huden springer bort; *hinc moxa lapponum*.

Uvulæ procidentia, klippa av *apex uvulæ* med en sax; hinc Bartolinus.

Infantum kloref (:*qvod prius colica falso*:) smörja om naveln med salt, intaga dessutom salt.

Björnstut est *planta diversa a Bosc: et Angelica. 3 diversæ species hæ sunt*; [senare tillägg] *non, sed 2*.

Och såsom naturen givit människan allt till överflöd, och henne så väl försett, att ingenting kan fattas, alltså har hon ock givit henne sängkläder i vilda ödemarken. *Polytrichum prolif:, maximum* Vaill. *Romsi* Lappis, växer här nog i våtaktiga och fuktiga skogar; man skär omkring så vitt man vill hava bolstren, skär ock inunder, tager upp det från jorden. Det är fuller

ej ramosum, men är dock med radice så implicatum, *ut non possit* falla från vartannat. Detta moss är mjukt, faller ej hårt i hop, då du lägger dig på det, ja giver sannerl. ej den skönaste bädd efter. Detsamma kan du ock hava på dig som en kavring.[1] Jag skulle snart säga, att kavringar voro imiterade efter detta, om jag visste någon som beskrivit samma. Jag har legat häruti med admiration. *Hoc docuit necessitas Lappis.* Denna sin bolster kunna de ex latere krama ihop och binda den uti en fasciculus, tjock som man med 2 händer kan gripa, det gömma till nästa afton, föra med sig, irrorerat med litet vatten, då det får sin förra elasticitas.

VÄSTERBOTN.

6 juni. Att veta huru fort floden steg, som dagligen tog till att flöda, satte jag i afton en käpp vid vattnets margo kl. 8, och i dag kl. 5 om morgonen hade floden stigit c. 2 *pedes in diametro,* men 1 pes uti perpendiculo.

Vid stranden fann jag i den backen, som ån stadigt avfräter, stenar, vilka legat ibidem på sand, och att sanden hos dem koagulerats till sten, men förnämligast uti ett visst slags sten, som såg ut *ferrugine veluti tactus* och sönderslagen luktade som en bössa av krut skjuten.

Gemene man sade sig sagt förut i vintras, att i sommar skulle bliva stor flod (:varav många, som hade sina ängar nära, lede stor skada:), ty det sker alltså, sade de, att, då om vintern myc-

[1] Sängtäcke.

ket svallar, blir ock stor flod nästa sommar *et vice versa.*

Nybyggarna i Lappmarken så mycket rovor, vilka där ofta väl växa, och lapparna, som rovor mycket älska, giva ofta en ost för rovan, *qvæ stultitia.*

Om natten regnade och blixtrade, dundrade.

7 juni. Reste jag från Granön helt bittida om morgonen, fick se på skogen på *Juniperus* den härliga gelatina, *de qva et cujus viribus heroicis vide* Polonum *de morbis Regis.*

Jag såg här en underlig fågel, som tillförne ej är beskriven. Om jag minnes rätt, kallade prof. Rudbeck honom *Pica lapponum;* jag examinerade honom med perspektivet och fann honom hava alla notas med en kramsfågel, *adeoqve non vereor vocare eum Turdus cauda rubra, medio cinerea.* Dessutom skrek han till och lät som en *Turdus,* flög som en *Turdus* etc., *vide descriptionem qvam in Ornithologia conscripsi.*

Mot aftonen fick jag se *Pluvialem nigram, punctis luteo-viridibus.*

Jag fick även skjuta en lom, *Lumme* Vormi, vilken jag uppstoppade.

Jag kom mot aftonen till *Stocknäsmark* och *Jämtbol,* varest jag fann den lilla täcka *Cameraria,* som jag aldrig tillförne sett, vilken växte i källsoden i stor ymnighet; *est planta minima, annua,* sedan över hela Västerbotn.

Jag fick här se ekorrfällor, som lapparna bruka, och gjorde mig en lika, vilken består av en klyvd stock. Matas med *Amanita petiolo bulboso, capitulo purpureo,* vilken torkas och var-

av ett stycke sättes mellan stickan, vilken är klyvd mitt på.

D. 8. Reste helt bittida bort. Jag såg på vägen *Orchis palmata fl: viridi* (*:rectius pallido:*), vilken differerar av alla andra *melissolena scrotiformi, hinc Satyrium dixi.*

Kvinnfolken såg jag här allestädes giva sina barn dia av delkhorn,[1] undrandes på bondfolken, som ej själva hade det besväret att dägga. Ingen kokade upp mjölken, ty det var för stort besvär; därför är ej under, det barnen få maskar.

Ankom till Umeå stad kl. 4 eftermiddagen.

Såg ock på vägen några stora myggor hoppa i vädret med stora svarta vingar, vilka jag tillförne hållit för muscas, men av dess volatu kom på andra tankar, vilket även *balancere appendices* och *alæ integræ* konfirmerade, som här voro. *Vid. die 27 Maj easdem.*

Jag admirerade vad på 14 dagar allenast var hänt, i det, då jag reste hädan, var aspen icke utslagen, vilken nu hade stora löv, gräset var då mycket kort, som nu var kvarterslångt etc.

Allestädes i Lappmarken på små bivägar sättas om hösten fällor för tjädrar, dem jag ännu såg, men kunde ej rätt assekvera maskinen förrän nu på vägen, där en bonde hade samma. Den var gjord av 6 stockar, vilka i bägge ändarna klyvda voro och med en tvär tingest hopfogade, mellan gick en *palea terra infixus;* nu lägges hoplomochleon under dess främre ända på paleas, vilken upplyfter en veja, vilken går ned ovanuti en ögla; däruti häftas en krok, vilkens

1 Dihorn.

apex sitter mot en lång sticka, så att då tjädern tänker gå inunder henne och sätta sig eller röra vid stickan, slår hon bort, kroken giver efter och hoplomochleon resilierar, *hinc pondus,* som var obliqve upphöjd såsom en fälla, resilierar och fågeln komprimerar.

8 juni, böndag. Umeå. Såsom häruppe frossan är så ganska rar, så är däremot rosen så mycket gängse, att var och en beklagar hon bryter dem. I Uppsala och Stockholm frossa, i Lund *febres acutæ in intermittente desinentes.*

D. 9. In Lapponia Lyks. nulla animalia domestica præter Rhenonem et Canem, communiter griseo-canum, magnitudine mediocri.

Potus artificialis nullus Lapponibus.

Vid Umeå stad uti en backe, av vilken på sidorna var källsprång, fann jag 3:e slag kuriösa muscos.

D. 11. Regnet hela dagen och söndag uppehöllo mig.

D. 12. Om morgonen reste jag bittida från Umeå stad, vädret var då så tjockt, att jag på ett halvt bösshåll för dimma intet se kunde; ja, det var ej annat än moln jag vandrade uti, och gräset blev av det vått, såsom av regn. Solen tycktes helt blek vada i moln; kl. 9 förgick detta och solen begynte skina.

Granen stod helt mörkgrön, och begynte nu pråla med ljusgröna knoppar, vilket gav mina ögon ett hjärtans nöje.

Chamædaphne Buxb. eller *Erica palustris pendula, fl: petiolio purp.* stod nu i sin bästa fägring, och gav kärren en träfflig prydnad. Jag

såg, huru hon, förrän hon utslår, är helt blodröd, men då hon blommar, bliva bladen helt livfärgade. Jag tvivlar någon målare hinner sätta de behagligheter på en jungfrus bild och med sådan skönhet bepryda dess kinder. Intet smink har ännu hunnit dit. Då jag henne såg, föll mig före Andromeda, av poeterna avbildad. Ju mer jag på henne tänkte, ju mer kom hon överens med denna ört. Så att om poeten just satt sig före, mystice att beskriva henne, hade hon aldrig bättre träffats. Andromeda beskrives varit en extraordinär jungfru och fruntimmer, vilkens kinder hava ännu hunnit denna skönheten. Denna fägring behålles allenast så länge hon är jungfru (:såsom även sker med fruntimmer:), id est tills hon konciperat, vilket intet långt till blir, nu var hon brud. Denna är bunden mittuti vattnet, hon står alltid på en tuva i våta kärren, såsom på en klippa i havet, bunden; hon står i vattnet till knäs, över roten, *puta.*[1] Stadigt är hon omgiven med förgiftade drakar och djur, i. e. stygga paddor och grodor, vilka om våren här blåsa, då de paras, vattnet på henne. Hon står och lutar med sitt huvud av sorg. Hennes *capitula florum* med rosenkinder luta, kinderna blekna allt mer och mer; *capitula pallescunt magis magisque, hinc Andromeda dixi, foliis acutis.* Hon ligger halvt kull, halsen är blott, *hinc carneus.*

Att vagga barn brukas på åtskilliga ställen diverse modeller, vilka nogsamt differera.

I Småland hänga vaggorna på en elastisk stång,

[1] Puta, lat. = nämligen.

varpå de gunga upp och ned. Lapparna i sina läderkåtor vagga sina barn på ett träds gren, folk av konduit på rullvagga, att barnet rullar på sides, häruppe på rullvagga, att barnet rullar på huvud och fötter.

Vid vägen hängde en *maxilla inferior Eqvi,* vilken hade 6 *incicores satis obtusos et detritos,* 2 *caninos et distincto spatio* 12 *molares, utraque sc.* 6.

Om jag visste huru många *dentes et qvales,* samt huru många spenar vart och ett animal hade, och *ubi,* trodde jag mig till att göra *methodum naturalissimam omnium qvadrupedum.*

Jag observerade *callos in tibiis eqvorum,* 4 *sc: in singulo.*

Jag såg i bästa ängarna, där hela 6 à 10 ladorna stodo, hurusom hela ängen bestod av tuvor, på vilka växte allenast *Polytrichum,* och det helt torrt. Några av ladorna voro lagda av öde; ty förstod jag grant att dessa skett nyligen. Ja, de voro ofta så tätt på varandra, att intet gräs kunde växa emellan dem. *Qværitur qvæ causa, qvæ cura?* vilken skulle vara för lantmannen en träfflig sak. Allestädes där de voro, såg jag att jorden var lös antingen dyaktig eller leraktig. Då jag steg på dem, gåvo de sig efter. Då jag grävde djupt uti dem, var liksom ett vacuum neduti; så att då jag stötte till med foten, gick han långt ned; causa tror jag är tjälen, som, då han går bort, lämnar stora vacua efter sig, och torvsvärden upplyfter.

I dag regnade en halv timme kl. 11, *alias serenum* ⁶/.13 *dies optimus clarus et serenus.*

Myrgölingen den större flög i kärren.

Landet var täml. slätt, dock var här och där stora hallar, ej så särdeles höga och branta, men sluttade oblique utför. Stenarna i dem voro liksom av masur, många rostiga och självätna, lämnandes ett sandigt glitter. Jag fann på ett berg på själva landsvägen en brun jord, *terra purpurea*, vilken tycks duga till färg. Berget hette Högmarksberget.

I gästgivaregårdarna *Grimesmark* och *Selet* rereferades mig om ett berg, 2:e mil därifrån, vilket skulle hålla koppar, dit förlidet 3 år en ifrån Bergskollegii varit skickad att examinera. Men som bönderna voro timida, inrådda av borgarna i Umeå, blev han galet visad på andra berg.

Bonden i *Vebomark* Hans Person fick härom intet veta. Hans fader hade först hittat på detta berg och rest med en fjärding till Stockholm, honom har folket gjort drucken, tagit bort stenarna och lagt gråsten i stället. Denne bonden ville gärna visa riktigt, om han finge kommunikation. Jag hade tänkt resa dit, fastän det så långt låg av vägen, men som jag fick veta, han var nu ej hemma utan på broning, höll jag samma för fåfängt.

I dag fick jag på ett par ställen sötmjölk, det andra kalla tätmjölk. Även visades mig tätgräset s: *Pingvicula* med sin alltför underliga blomma. Då en gång man fått henne, brukas hon hela året, ja, torkas såsom jäst om vintern till våren.

Här talades även om en annan tillagning av mjölk, sc: då man gjort ost, kokas vasslan upp,

vellen[1] skäres av; sedan kokas vasslan till det blir på bottnen eller allt tjockt som en gröt, likt söndermalet tegel, vilket sedan torkas och slås i tunnor och bevaras, vilket bakas i bröd och kallas messmör.

Vid spisarna brukades grythållare. Lapparna taga allenast en stör, sätta honom på sides uti marken, varpå hänges antingen en kittel eller sättes en fisk.

Åkrarna äro härliga, stora, slutta, av jord, lera eller sandjord gjorda, giva härlig gröda, då säden ej fryser bort, som i fjol skedde. Hinc i år äta så många tallbarksbröd; misserötter brukas sällan, ty de äro amarius. Lin ses sällan eller aldrig.

Om aftonen går jag från gästgivarg. *Bureån* ned till havsstranden att se vad naturen där drev. Jag finner i vattubäckarna jämte havet oräkneliga små *ovatæ Notonectæ, magnitudine lentium.* Item små *Hydrocantharus minimus, ovatus, cæsius, nebulosus;* av dess *osse ventrali, obtuso bifido,* kännes han.

På stranden springa oräkneliga *Orsodachnæ atræ, semicoleoptrate, alis destitutæ.*

Item Ephemeræ, vilka alltid 2 fötter sätta fram och 3 *setas cauda obhiant* (!); jag gjorde någras *vita brevissima adhuc brevissima.*

Jag fann inte långt från havet på en avbränd tallbacke *Rubus folio fragariæ, petalis laciniatis,* helt vacker och artig.

D. 14 regnade om natten mycket, även om dagen därpåföljande.

[1] Besläktat med *välla,* koka över; *välle-vasla* prov. ost.

Åkrarna här i landet bestå nu av mylla, nu lera, nu sand, nu mixta, giva dock gemenl. äring, vad väderlek det blir förutom köld, som är folkets ruin.

Skogarna äro härliga av tall, gran och överflödig björk, varav ingen ort är angenämare i Sverige att resa genom om sommarn. Invånarnas mesta pengar göra de av bräder à 16 styver smt för tolften och tjära 6 dlr kpmt tunnan.

Jag önskade, att de som vilja bestrida, att vissa örter växa i vissa länder, ville visa mig orsaken till björk, *Salix, Rubus fragariæ, Chamæmorus* och *Campanula serpillifolia,* som här växa så överflödigt.

Item varför Ranunculus växer så mycket, som gör hela ängarna gula, helt sköna att se på.

När jag kom till *Sunnanåns* gästgivareg., fick jag se över en stor å, vilken jag färjades över, invid kyrkan *Skellefte,* en oräknelig hop av hus, liksom en liten artig stad, med vita skorstenar, byggd uti 2:e gator, med tvärgator, bestående av 350 à 400 hus. De svarade mig, att var bonde i socknen hade sitt hus, uti vilket han var om högtidsdagarna.

Litet bättre fram fick jag se på ett sidlänt berg invid landsvägen ligga betäckt helt väl med granris, då jag det tog av, var berget bränt och brutet; törhända någon förment sig här få malm, som jag ingen liknelse kunde se tecken till. Jag tog ett par stenar härav och gömde.

Då jag haft andra gästgivareg. och mittemellan den och den 3:e färjats över en älv, strax visar sig en uggla, vilken litet då och då flyger

från mig. Jag emellertid tager till min lilla bössa, och kl. 12 en kvart efter, ty natten var ej det minsta mörk, på fri hand vågar ett skott, råkade, fast hästen gick i full gång, ja, så att ena sidan alldeles skämdes, att hon ej kunde uppstoppas.

Då jag denna håller på att beskriva, si så kommer ett annat kreatur framkrypandes ur samma Noctua, vilket var en mal, *Scarabeolus, oblongus, coeruleo et nigro mixto coloratus, ventre albo; scarabeolus erat ex antennis.* Hela kroppen var svart med blå mängd. Bröstet och magen allena voro alba; *tactus* låg stilla som ett mal.

Oniscus aquaticus sågs i vattnet.

Prosten i Skellefte refererade om en lapp förlidet ting, som hade stämt sin granne, att han hade dubbelt så stort land som han, men ändock ej gav mer skatt än han; varför lappen blev pålagd dubbel skatt mot det han hade förr. Men han i förtret giver an ett silvermalmstreck, varigenom han *secundum constit: Reg:* frikallas för skatt, och går se'n till sin kontrapart, objurgarn, sägandes: »Jo, se nu, nu är jag skattfri, men du ej.»

D. 15. I dag visade sig ej något särdeles. Havet syntes allt här och där vid vägen, vilket bröt av mot de steniga bergen sina allvarsamma böljor, dels ock på andra ställen frätte kontinuerligen holmar, att med tiden få dem från landet, dels ock med en dy gödde de sandiga stränder. Vädret var behagligt.

Uti ett kärr fann jag en variatio (:forte:) av *Oxycoccus* helt artig, vilken differerar allenast

foliis tenuissimis, floribus et baccis minoribus; den andra växte mixtum, men denna observerade jag alltid hava sin vissa proportion och gick aldrig till *magnitudinem antecedentis,* växte ibland *Pingvicula rotundifolia et oblongifolia.*

Vaccinia nigra syntes, nu med röda (:vulgariter:) blommor, nu med vitbleka blommor, sed rarius gula; växte i kärren, som jag förr ej sett i Västerbotten.

Om aftonen, litet före solen gick ned, kom emot mig en så träfflig stor myckenhet av mygg, att det var att förundra. De voro såsom de uppfyllt hela luften, besynnerligen uti våtaktiga ängar, de foro både i mun, näsa och ögon, ty de flydde ej ur vägen. De voro fuller ej arga att bita någon, men de voro så många, att man ej fick andas för dem. Jag tog i vädret, och fick myriader i min hand, alla gingo helt sönder, men de voro så små, att jag ej kan beskriva dem. Folket kallade dem knott eller knort.

När solen gick ned genom en liten molnfläck, ankom jag till gamla staden i *Piteå;* då jag först färjades över en bred älv, då invid bryggan var en galge, där 2:e finnar voro steglade på hjul, varest hela kroppen låg hel, utan huvud; som mördat resande folk i avsikt av pengar. En lapp steglad och delad, som besovit sin släkting.

Strax efter jag kom fram och fick strax kammare, hade nyss lagt mig, får jag se på min vägg lyse, jag fruktade vara eld, men fick se i fönstret solen gå upp helt röd, det jag ej på lång tid förmodat. Tuppen begynte gala och fåglarna sjunga, men sommaren ville inte komma.

D. 16. Om morgonen går jag norrut att examinera en källa, som hölls för hålla surbrunnsprov och låg $^1/_2$ fjärding från gamla staden. Densamma tycktes mig vara en simpel kallkälla, ty ingen smak, hinna eller ockra visades här.

I vägen låg ett brant berg, *Bredviksberget* kallat. Detsamma steg jag med möda uppför, fann omsider uppe i skrevorna korp- och kråkvingar, harfötter etc. Jag sade så till kamraten, si, här har en uv haft näste. När jag gått litet högre upp till nästa bergsskreva, si, då får jag se 2:e stycken uti ett *antro,* vars ögon lyste som eld, och dess *irides* hade *lumen in se, sine alio, veluti ac lignum putridum, pisces et lampyris.* De voro stora som små gäss, jag vågade mig ej gå på dessa uvungar med händerna, ty tager jag mig en stör, förmärkandes då först, att de voro nästan fullfluxe ungar, medan de ej flyga kunde.

D. 17. Fast man flitigt gick omkring, var ingenting särdeles att observera, mer än det, att allestädes på gräset satt liksom spott, vilken gemene man kallar grodspott, vilken, då den strykes av, sitter allenast ett litet insekt, livfärgat, likt en liten gräshoppa, dock ännu omogen, till ett klart tecken, att dock av samma en sådan blir, fast hon ännu ej lärt göra kaprioler. Jag strök av samma vätska och lät kreaturet sitta. En timme därefter, då jag kom dit, satt åter en lika uppblåst fradga, till tecken att den blir av samma fradga, vilken insektet blåser upp och alltså konserverar sig ifrån starka solens värme, varav eljest hennes fina hull snart skulle upptorkas.

Litet efter kom en hel hop boskap springandes, ja, de magraste korna, som man eljest skulle kunna tro ej gå, sprungo här som hjortar i fältet. *Hic pauper cornua sumit.* Rompen slogs i knorr, och språng springsprång, allt till de äntligen kommo till en puss, där de fick stanna och tycktes hava ett fritt *Asylum contra hostem.* Jag skyndade mig att få se vilken dem drev så hårt, att varken piskslängar eller själva döden dem så tvinga kunde. Jag såg då var samma, som jag förr nere i landet observerat, näml. Oestrum. Våra historici naturales konfundera *Oestrum et Tabanum,* vilka äro så distinkta, som haren och björnen. Ty av bromsen oroas de fuller, såsom av en den svåraste musca, vars species *Tabanus* certe är, men av *Oestro* skrämmas de som av raggen; *Oestrum* sätter sig ej på kroppen, utan på fötterna emellan de större och smärre klövarna, ty insektet flyger sällan eller aldrig över 2 à 3 spann från jorden, dock mest ett halvt; boskapen springa så länge, tills de kunna komma i vatten eller kärr med fötterna, då de äro fria, att han ej kan skada dem. Insectum är ett *Ichneumon,* har uppsyn som en *Crabro;* i stjärten en tagg, som står rätt framför, är gulaktig.

D. 18, söndag. Hades till mig en bondedotter av 1 $^1/_2$ år, vilken var blind, frågades efter om det var starren? Jag examinerade ögat, fann det helt klart, som ett ordentligt välskapat öga och snarare sagt skolat vara *gutta serena.* Men jag fann grant, att det ej heller var den, ty det älskade att stå i ljuset vid fönstret. Men jag ob-

serverade, att ögonen hade sådana underliga *motus convulsivos*, och att då man det tilltalade och det skulle vilja se, vändes ögonen upp, att det vita allenast syntes. Barnet var så fött, jag frågade modern, om hon sett någon så vända eller spöka ögonen, då hon var havandes. »Ja», säger hon, »jag såg min mor eller svärmor, som höll på att dö, vilken jag ej flydde, utan satt hos, men hennes dödskamp gick över.» *Hinc illæ lacrymæ.* Jag menar så vara, att barnet ej var blint *per se,* utan fokus var ställd så mycket på sides uti *bulbo oculi,* att ögat ej kunde se, utan då det var ställt *secundum metam radiorum, qvemadmodum videmus in* vindögda. Ögats *status naturalis in hocce subjecto* var alltså under övre ögonlocket, så att det med halva ögat kunde se, då halva pupilla gick under ögonlocket, när det uppdrogs. *Qværitur qua cura?* Jag vet ingen, om icke med därtill slipade glas kunde något hjälpas. Rådde alltså att sätta vaggan med fötterna åt dagen, att barnet med möda fick tvinga ögat emottaga det ljuva ljuset, nu medan allting var böjligt, såsom Bartolin kurerat vindögda.

Efter det stora regnet och åskdundret som saktade sig till kl. 4 eftermidd., reste man till nystaden Piteå, där jag besåg några trädgårdar, att se vad växter kunde tåla den odrägliga vintern. Fann *Poterium, Balsamita,* några små *Qvercos* av seminibus i fjol sattes, av vilka mesta voro förkylda, ett par appellerade med en liten telning från jorden. Appellarna gick ut.

D. 19. Reste jag till sjöss helt bittida, att i

skärgården se vad rara växter kunde finnas. Vattnet var 1 mil uti fjorden sött, ty de många floderna, som hava sitt inlopp allestädes från vid landet, uppspäda det salta vattnet med sitt insipida fjällvatten.

Inga särdeles örter funnos, ehuru noga jag sökte härefter. Vid stranden, där vattnet ofta går upp 10 à 12 famnar om vintern, visar nu en vit alskog med smått snacke,[1] varuti växer Trientalis och Mesomora, att stränderna stodo helt vita av dess blommor.

Här talades mycket om berg och troll, e. gr. Svinberget emellan nya och gamla staden. Om sjöar, fiskställen, där man ingenting får, utan man kommer ovetande. Om trolleri, att tjuven ej skall komma längre, etc. Men allt hördes vara lögn, dels av historien, dels av konsten.

Fiskar fanns rudor, simpor, braxen (Aspi Kurovpek, Lap: Piteå), solken, stemma, isarv, hornstaggare (:aculeatus 3 cusp. dictus:) laxukel (:Truttæ spec:).

In på *Långön*, 3 fjärd. från Piteå gamla stad, fann jag under en gran Corallorhiza uti full blomma, den jag aldrig tillförne observerat, och är mycket rar, ja så, att då man får en, fås ej den andra.

Den 20. I dag fick jag 2:e slags *antea non descriptos pisces*.

D. 21. Reste från Piteå gamla stad, ankom om aftonen till *Luleå* nya stad.

---

[1] *Snark*, hinna över höstsär. Kvarlevor av förruttnade växtämnen. Prov.

Moarna stodo nu vita av *Linagrostis spica erecta* och *spicis dependentibus.*

Kärren vita av *Ledum; Chamæmorus* begynte försvinna.

Skogarna vita av *Trientalis* och *Mesomora,* vilka nu begynte taga av och i dess ställe *Myrtillus,* kröson, odon, blåbär, *Melampyrum et Geranium.*

Ängarna helt gula av *Ranunculus erectus.*

Åkrarna några gula av *Brassica campestris,* varest *Behen* lagade sig att stiga fram vid den förras slut.

Rinnlarna vita av *Menyanthes.*

Linagrostis och *Salices* begynte nu släppa sina frö.

PRÆFECTURA LULENSIS.

Vid *Gäddeviks* färja ned vid stranden på högra handen ligger en stark springkälla, vilken de kalla kallkällor, med en stark ström full med ockra, som till en träfflig kvantitet ligger däromkring, med silverhinna. Smakar surbrunnssmak, dock tämligen lindrigt, spritter, ligger 18 alnar från ån, fryser ej om vintern, för det kommer i ån. Ingen hög backe ligger för den, utan en ordentlig convexitas. Det är från *superficies fluvii in perpendiculo* 2 alnar ungefär. Apertura är mot ostnord, något litet i öster, folket tvättar här uti.

Eljest såg jag allestädes vid landsvägen, där folket broat, hur matjorden var mycket tunn, gruset och mon ett spann, *communiter in humidis, in siccis longe majus,* lera 2 sæpe alnar, ite-

rum grus mellan den mörka mon och leret, såväl som där leret lyktades. Vid sista besynnerligen rann ut ett vatten, som satte slam; månne detsamma ockra?

D. 22. Vid nya staden av Piteå fann jag *Viola aquatica, rotundifolia, flore prorsus niveo. Chamæcyparissus* växer här nog, med vilken de färga sin ull, de koka henne med björklöv, som vid midsommartiden är hämtat, och färga härmed vadmal.

Vid stranden vid gamla Lule växte *Ranunculus minimus parisiensis.*

Nya Lule är en ganska liten stad, ligger inom en fjärd och är en peninsula; jordmånen är ganska steril, staden ligger på en liten convexité av stenrör, fylld upp med sand och mår,[1] så att det tycks liksom havet skolat bortfrätt all den mylla förr varit, och såsom ett rovdjur lämnat bara benen kvar, *id est* stenarna, vilka det dock kastat sand över, att ingen skulle se det.

Jag lämnade nya Lule, emedan ingenting stod där att profitera, kl. 11, och ankom strax till gamla Lule $^1/_2$ mil därifrån sjövägen, emedan ingen häst var i staden.

Här fann jag ett underligt gräs, vilket de i Småland kalla kaffeskägg[2] *i: e: barba senum.*

Både av detta gräs och skogar, kärr och åkrar, ängar, örter, sjöar etc. såg jag, att detta land var mycket likt med Småland och fann här ganska många örter, som inte växa i Uppland, Söder-

---

[1] *Mår,* mellersta Sverige, hög av sönderkrossade ting, nära besläktat *Mord,* Gotl., grovt grus.
[2] *Kaffe,* prov. gammal gubbe.

manland, Östergötland eller Skåne utan i Småland etc.

Jag gick ned mot en sjö på en äng, jag hörde här det smackade och knäppte i kärret, liksom vattnet skolat kokat, ty här och där låg dy bart, vattnet var uttorkat. Jag fick då se, att nästan hela jorden lycktes av snäckor, vilka gjorde ett sådant smackande. På andra sådana ställen såg jag även likt, på somliga ingenting, utan då jag rev ned i dyn, såg jag vara fullt, och att de gräva ned sig, alltsom vattnet torkar bort, *hinc est qvod ad millena, in locis antea siccis, ut accesserint aqvæ, reperias, de qvo antea sæpius dubitavi.*

Ibland dem foro *Svammerdamiæ* som solgrand, men jag observerade en, *corpore magnitudine lentis globoso,* vilken jag förr ej sett, var flavescens. Ibland gräset sågs oräkneliga tusen av de små minsta myggen, vilkas mares hava ludna fontanger.

I vattnet lågo oräkneliga små, nyss utkläckta fiskar, vilka voro pellucide, ögonen störst, så att jag med förundran måste sanna, hela världen vara full av tino äro.

Jag observerade nu allestädes *Stellaria minima,* som hålles av botanicis för rar, och att den intet är något distinkt species, som Skaparen gjort, utan ett naturens genom kulturen förvänt species. Ty vi veta, att den ordinära Stellaria ligger alltid i vattnet och flyter, *minima numquane crescit ubi aqvæ; sed ubi aqvæ periere per tempus calidum,* nu kan hon ej växa erecta, ty måste hon krypa och av *frustrato alimento* bliva liten. Den, som härom tvivlar, sätt henne i en

bäck, där stadigt vatten är, eller den större, där vattnet begynner torkas ut *et eris confirmatus.*

D. 23. Jag gick upp i gamla Lule kyrka. Strax vid dörren visades mig ett hål, som gamla munkeorden låtit göra i stenmuren, dess diameter och dess perpendiculus var lika djup, som ovan uppritat är, dock helt runt, och *finis ovaliter obtusus,* vilket varit ett prov, att i domkapitlet döma efter *glans penis a mulieribus despectorum;* inuti kyrkan visades mig en kostbar altartavla, gamla beläten av martyrer, och hål i huvuden, genom vilka sades östs vatten, vilket gått till ögonen att de gråtit. Även tvenne stolpar, på vilka stodo ett par bilder, vilka skolat vid ingången lyft händerna med vördnad genom en särdeles *appropriatus tendo.*

Om morgonen gick jag norr ut från staden, 1/4 fjärdingsväg att bese en brunn, vilken prosten med några andra brukat. Prosten som var artriticus, hade genom honom mist några stenar. Han låg uti ett mossaktigt och sumpigt ställe, dock drev upp sand, vattnet var klart, spratt i glaset, gjorde surbrunniris mot solen, smakade litet av vitriol, var lättdrucket, skvalpet luktade som krut, *solutio gallarum* blev rödaktig härav, men fläckade ej vitt papper. Blått papper ändrades inte, ockra var ej mycken, silverhinna gavs.

Vädret har varit i dag, går, förrgår, ja alltsedan d. 18 har varit solsken, varmt och mest stillaktigt, ängarna fröjdade sig nu med en skön och härlig prospekt, och allt gynnade ögonen och

hälsan. Är sommaren kortare här än alla andra städes i världen, så tillstår jag ock, att han är angenämare. Aldrig i mina dagar har jag levat friskare än nu.

D. 24. Midsommardag. Landets *amænitas æstivalis et vernalis, quæ si quod reliqvis omnibus præferenda, aëre, aqva, herbis, color:, cantu adoratorum etc. sexcenta alia.*

Om morgonen gick jag ut att botanisera, men intet kuriöst förekom mer än *Arisarum* Riv. och *Corallorhiza.*

Här refererades om boskapssjukan, som här mycket grasserat, att då boskapen *adhuc sangvine suo calentes* flåtts, hava de, som dem flått, och någon droppe blod kommit på kroppen, blivit svarta, frätits och blivit liksom gangränösa. På andra hava hela händerna blivit uppsvullna, uppslagna etc., ja, ansiktet av en, som blodigt blev; ja, många därav dött, att ingen sig vågar dem att flå, utan dem strax nedgräva. *Præservatio* brukas svimma[1] dem en gång om dagen, då de sägas bliva fria.

Mig refererades, att boskapen i Torneå om sommaren dö till 200 à 300, vilka gå på ett sidlänt ställe i bet, *qværitur an causa Cicutaria?*

Moarna med kärrmylla gödas, lera med sand.

Ledum läggs i ladorna bland laget[2] att driva möss.

Jag fick här Nasafjälls silvermalm och den underliga järnmalmen från Lule lappmark, gubbsilver kallad, ännu ej upptaget, fordom litet bru-

---

[1] *Svemma* eller *svimma*, bada.
[2] Det i ladorna inlagda höet eller otröskade säden. Vbottn.

tet, nu åter upptages, giver 60 procent, 1 mil från Kvikkjokk, heter Rutivari.

Item blyertsaktig mica från Piteå socken, som svärtar fingrarna.

Vädret var behagligt, vilket bådade en behaglig äring efter vulgus.

D. 25. Söndagen efter slutad gudstjänst reste från Lule åt Lule lappmark. — Luleström.

Laxen sades vara om vintern i väster sjön och nu var vår gå gradatim uppför hit att leka, ty begynner han nederst, först medio maj. Här vid midsommar etc. Krokar funna i den, lika dem på västra sidan, visades.

Här fanns *Subularia, Melampyrum novum, Pedicularis alba* i *Synnerby*.

Vitmossa i kärr, pulverisata åt hudlösa barn.

I Luleström fick jag uti en sandmobacke en lös sandsten med järn, 3 procent.

D. 26. *Gramen paleac:, Tetrahit*, Dån, Wba, *Geranium flore pallide albo ad Bredåker, Conyza, Millefol: purp., Cirsium*.

Lapparna koka all sin mat väl; traktera med flott, som supes av sked; mjölka sina renkor 2:e gånger om dagen, var giver pro *dosi* ej mer än ett halvt kvarter, högst ¹/₄ stop.

Lapparna barka med björkbark. NB. Hudarna köpa de av bonden och barka själva. Detta läder blir mycket bättre än det bönderna barka och mjukare, men bonden går aldrig från sin gamla vana.

Juxta oras fluvii variæ species salicis e descriptis crescebant och ornerade floden helt täckt. Skogarna voro av tall med björk, dock mindre

här än uti Umeå lappmark, blandade, besynnerligen i sidderna.[1]

Mjölonrisblad bruka färgare att beta med, varmedelst sparas mycken alun, vilket säljes i Stockholm årligen många tunnor.

Lappones et Wbotni fructum immaturum alni 10 à 12, dosis variat pro ætate, coqvunt et eo infantes laxant et purgant.

Rävar finnas här i Lappmarken åtskilliga sorter, ju längre norr ju bättre.

1. *Svarta,* dyrast: 60 à 200 dlr kpmt för varje, är capillitium för riksråd i Ryssland och av svart räv hava alla deras råd mössa.
2. *Brandrävar,* grå på benen, säljas till 60 dlr.
3. *Korsrävar,* 3 à 4 plåtar, svarta över länden och bogarna och ryggraden.
4. *Blå rävar,* 6 à 10 dlr.
5. *Röda rävar,* gula till färgen.
6. *Vita rävar,* 3 dlr.

Svidknotten är en liten mygg, långt mindre än alla andra myggor, stor som en stor loppa, vitgrå s: nebulosa. Biter grymt, varefter blir en svart fläck, stor som ett stort loppbett.

Man såg här såsom uti Umeå lappmark jämte floderna höga mohedar, branta åt ån, men delade av tvärgravar liksom uti kvarter. Floden, som på sidan frätit av branten, att han ofta stod perpendikulär, visade strata av ljus mo, vilken jag förmenar vara i diluvio skylld av fjällbergen, emedan mon är horisontell. När nu vattnet begynt gå av, haver stora strömmen strukit sin rätta fors, och vattnet, det andra, borttorkats,

[1] *Sidd,* prov. vattensjukt ställe.

vad residuum blivit uti små tvärstreck till rännilar förvandlad, vilka gjort kaviteterna emellan dem.

Mittemellan *Svartlå* och *Harads* fick jag igen den av P. Rudbeckio uppfunna *Sceptrum Carol.*, som växte i torr jord, men ännu ej blommat.

D. 27. Vid *Harads* gavs en vacker lera; blå, tämligen eldfast. Item ej långt borta järnmalm rar. I åkern fanns *Echioide et Eqvisetum tenuissimum in sylvis.*

Vid *Laxeden* fanns *Acetosa folio in medio deliqvium patiente,* på stranden utan blomma.

Tvärsöver ån var tecknat uti en tall huru högt floden stigit vart år, och huru hon årligen tager av. E. gr: år 1669 har hon stigit 8 pedes högre in perpendiculo än i år, sed 67 en pes högre och så årligen tagit av.

Litet härifrån fanns en surbrunn, som ibland alla jag sett förde största kvantitet ockra, var till smaken mycket adstringent, några hade brukat honom med någon liten effekt.

Vid stranden fanns *Pingvicula,* allestädes *Juncus bombycinus, minimus.*

Vid stränderna uppvräktes en svart sand, som höll järn.

Kvinnfolks *vagina uteri* blir ej av *pingvedine amplior,* snarare *angustior,* och ju magrare, ju större vagina.

Den, som fruktar att barnen skola få märke av vådeld etc., brukar då umbilicus avskäres, stryka några droppar av dess blod i ansiktet, händer och bröst, så kommer det ej.

Specificum emot *gryllos domesticos* sades mig

vara morötter, rivna och med arsenico blandade, dem de gärna äta och dö alla.

D. 28. Om natten lågo vi litet uti *Stumne*(?), hit vi merendels med båt avancerat.

Om morgonen kommo vi med håpen till *Storbacken*, 1 $^1/_2$ mil, sedan måste vi gå till fots 5 mil till *Jokkmokk*, varav vi i dag avancerade till *Pajarim*, där vi lågo om natten uti en rökhydda, byggd med hål på taket.

Jag fann här *Barbaræam*, men dess *folia inferiora* voro ej så *lata*, ej heller *aurita ut hortensis, alta 4 pedes in nemoribus.*

Här stod mångenstädes krokiga tallar, vilkas nedre sida alltid blir hård, såsom ett Buxus, dem de göra skrinnor av och slädåsar,[1] kallandes sådant *lignum* kör.

LAPPONIA LULENSIS.

Vid Storbacken, där lilla och stora Lule åar gå tillhopa, är råmärket mellan Lappmarken och Vbotn.

D. 29. Tallen är på norra sidan mer bar av kvistar, *hinc a vulgo aqvilo per Pinum dignoscitur.* Timret ligger här överflödigt onyttigt, brännvin bränns av denna och rönnbär.

En mil från *Pajarim* kom man till *Koskesvari* helt högt, på vilket man såg upputi fjällen den vita snön, fast det låg ännu träffl. långt borta. På detta höga berg växte Myrtillus, kröson, helt olika från ordinärt, i det de växte *duplo longiora*, helt *erecta, non ramosa, contra ac alias.*

---

[1] *Ås*, prov. bjälke, träd.

På träden växte *Usnea arborea*, vilken av lapparna brukas då de äro av gångande hudlösa, lägga mellan *clunes, qvod item dudum usu receptum sit apud milites.*

Ankom efter stort arbete till Jokkmokk, vilket är moderkyrkan till norra hyttan, där pastorn bor.

Calceis imponunt Lappones Caricem palust. maximam, sterilem (spicæ ni fallor dependentes) kamma med järnkam eller hornkam och vrida mellan händerna, att det blir mjukt, vilket sedan torkas och läggs i skorna, vilket bevarar i starkaste köld dem, som gå utan strumpor.

JOKKMOKK.

D. 30. Prästerna, hr Malming, skolmästare, och Högling, kapellanen, ackommoderade mig med sina envisa prästvurmar. Jag admirerade att en så stor högfärd och ambition, så stort oförstånd och gemenhet, så stor envishet och gement resonerande skulle finnas uti en präst, som gemenligen borde vara en studerad man, ja mer, att en över 12 år gammal studiosus ej bättre läst sin bok. Jag förstod ock väl varför dessa bussar voro kastade avsides från folk.

Herr kapell. begynte resonera om skyarna i Lappmarken, huru de stryka bergen, taga bort stenar, träd och kreatur, dem de föra bort. Jag tillskrev, vad troligt kunde vara, det starka vädret, och att skyn eljest inte lyfter; han log åt mig sägandes mig aldrig sett någon sky (:som ej

heller varit på alpibus:); »Jo», svarade jag, »då dimma är, går jag i skyn, och då dimman faller ned strax, regnar det nedanför mig.» Åt sådant pärlestickeri log han med ett *risu sardonico*. Mycket mindre behagade min diskurs *de bullis aqvosis in aërem elevatis sc:* utan sade mig, att skyn var solid. Då jag det nekade, och han styrkt sig med ett *dictum scripturæ*, log han åt min enfaldighet, sade sig dock skola lära mig, att ett slem kontinuerligen efter regn sitter på bergen, där molnet strukit. Då jag sade det heta Nostoc och vara vegetabile, dömdes jag med Paulo för rasande och mycken konst gjort mig galen. Även log han åt *Philosophis naturalibus*, som allt med sitt förstånd vilja begripa, som Sturmius om att flyga *globis excavatis*. Rådde mig dock tro folk, som förstodo sådant, och icke strax jag kom hem skriva en disputation med allt sådant galet.

Den andra (:Pædagogus:) reprehenderade mig, att man lägger sig så mycket på detta världsliga gycklerit, och alltså tyvärr försummar det andliga och mången med sitt fikande i studier blir fördärvad.

Bägge undrade på att Kungl. Societeten just skulle kalla därtill en student och ej kunde trott sig finna däruppe en så duktig karl, som sådant kunde uträtta, och var för sig velat samma besvär påtagit sig. Men *meo judice asini certe ad lyras, si umquam proverbium qvadrat*.

Disciplarna voro 4, kyrkan liten.

Några då de hava ont i huvudet av rus eller annat hålla huvudet för brasan till det gör rätt

ont, vilket hjälper, alias stött granris lagt på huvudet.

En halv mil från kyrkan fann jag *Cirsium minus, Cacalia* utan blomma och Botsko Lappis, björnstut Vbotn *s: Magistrantia. Similis erat Angelica, umbella universalis, nuda.* Lappen tog strax och skalade hennes stjälk, som ännu ej gått i blomma, och åt den som rova, som en stor delis, och verkligen smakade den väl, besynnerligen doger det övre och ännu mjukare och av lapparna nog sökes.

Kom omsider till *Purkijaur,* en liten ö, vilken har på norra sidan granskog, på sidorna björkskog, på det säden ej skulle skadas. En nybyggare bodde här och sade, att säden aldrig skadas här av köld, ty förutom detta förtager ock vattnet kölden. Hon låg helt väl. Jag fann i buskaget *Sceptrum Carol.* och *Pedicularis teuchrii folio, coma purpurea.*

Karats vallen, skeppstaden, höll även *Sceptrum Carol.* och *Pedicularis teuchrii,* sedan blevo de gemena.

Randijaur sjö, 1 mil, då vi kom på honom, fick vi se för oss ej annat än obtusa och avlånga, höga berg, vilka koxade över varandra, och de bortersta höllo snö, även som snön om våren, som är halv bortgången.

1 juli. *Purkijaur,* den första sjön från nattlägret, 1 liten mil lång. Här mittemot ligger vid stranden ett högt spetsigt berg, *Archiekoivi* eller *Tornberget.* På detta hava i forna tider lapparna offrat för lycka av renar; nu av torn avbränt.

Västerändan på sjön bor en lapp, där, då man gick till fots en liten fjärding till andra sjön, *Skalk*, förbi forsen, fann jag *Barbaream*, bägge *descriptas Pediculares* och *Asphodelum antea descript. et Astragalum parvum.*

När man var på Skalk inemot Kiomitis på en mil när, visade sig i väster norr ett gap emellan bergen, varigenom lyste berg av 10 à 20 mil helt vita av moln, såsom de ej varit över 1 mil borta, stigandes med sina spetsar upp i skyn, liksom då vita molntappar stiga upp genom horisonten, och exacte representerade den figur och ljus på titelbladet uti *Lap: illustrata* Rudbecki utvisas, ja, ej annat än berg på berg, med ett ord jag såg fjällen.

Om aftonen kom jag till Kiomitis. Här såg jag *solem inoccíduum* på ett högt berg, Harrevarto, mitt emot Klockaregården, vilket jag höll icke för minsta naturens *miraculum*. Vilken av *exteris* skulle icke sådant äga lust att se?

O huru tina domar äro obegripliga!

D. 2. *Kiomitis*, här låg jag över söndag i ro. Såg den vackra kornsäden här mittemellan snöbergen stå helt härlig. Gräset så högt att det låg, kornet var sått d. 25 à 26 maj *ut in* Umeå.

Jag fann här ymnigt *Tripolium pratense, corona calyci breviori s: Aster folio non acri; fl: purpureo.* NB. även *idem flore albo.*

Item Euphrasia ungefär så stor som den ordinära, men blommorna helt differenta, i det de voro ganska små, *ut Tetrahit flore majori et minori.*

Kornet såddes här den 26 maj.

D. 3. Om morgonen helt bittida reste med regementskvartermästaren hr Joach. Kock och bergmästaren hr Seger Svanberg till *Kiurivari,* ½ mil, vilket är ett högt berg, där de begynte bryta på ett silverberg, vars malm ännu allenast visade sig uti springan, som var koalescerad.

Överst på berget stod björk, men helt liten. Stjälken var täml. tjock, men höjden kort, och syntes att de översta rami avfrusit. Bladen sågo ut, som de av grenar, vilka i fällor brännas, voro utsprungna, och sades mig, att de sätta ganska liten sav vart år, och därför var deras träd mycket hårdare än annat, och små träd ganska gamla, ju längre jag kom upp, ju kortare.

Av fiskfett samlat, smörjes kängor och körtyg; andra köpa smörja från Norrige, av sej tagen.

D. 4. *Esculenta Lapponum ex lacte.*

Mesen s: vasslan efter ost kokas till han blir tjock, härtill blandas litet grädde av renmjölken, vilket sedan torkas i renmagar.

Smakar brav.

Kappa i: e: när mesen kokas, skummas av det, som blir ovanpå, samlas i magar. Sin ost löpna de ej med löpe, utan med gäddmage, röding eller harrens mage, vilka först torkas; vilka de tillförne samlat i en liten kagge med mjölk påslaget. Då det något borttages, öses dit även så mycket igen, på det ej tryta skall.

Jumo-melke, ½ stop syra kokas i litet vatten, röres om till dess det blir väl sönderkokat, blandas med renmjölk, slås uti renmaga eller

annat kärl *et servetur ad usum, l. statim edatur.*

Andra göra löpe av renkalvar, som om vintern dö, då löpmagen uttages och öses mjölk uti hänges upp, torkas och brukas.

Medicamenta lapponum:

Moxa är ett fint tunner av björk taget på södra sidan, lagt stort som en välsk ärta på *locum dolentem,* låta tändas på med björkkvist och sensim brinna av, ofta dupliceras och tripliceras. Lägges där värken är starkast. Härav bliver sår, som ofta hela halva året går öppet och får ej läkas, förrän det själv vill. Brukas i all värk, huvudvärk, styng, magvärk, torrvärk etc. *Medicina universalis lapponum, hinc ipsis lilla medicus.*

Kattie:

Dropax s: *Emplastrum maturaus.* Näver vacker och lös, brännes, läggs i vatten strax, tuggas, liksom då man vill med honom klistra ihop stenkärl, blandas med kvick grankåda, arbetas mellan händerna till ett svart plåster, tjänar träffligen lägga på hårda bölder etc., då det på en ganska kort tid öppnar och utan smärta emollierar samma.

Deras hollandskärl, då de gå sönder, bindas till hopa med en tråd omkring, och kokas uti söt mjölk, då de hänga samman.

Skogräs gör en carex *Pseudocyperus spicis plurimis, angustis, dependentibus.*

Ungventum ad ulcera exigue. Söt flöt kokas till det blir tjockt, smörjes på såret, förtager all värk och läker träffligen.

Trolovningar. Friaren tager med sig alla sina släktingar, vilka alla hava mat med sig och brännvin, komma till ...[1]

Adeps caninus brukas ock mot ryggvärk, påsmort mot elden.

Mot tandvärk *Moxa Lapponum.*

Inga raktyg bruka lapparna, utan sax; håret klippes aldrig, under tiden jämkas dock litet. Inga tvätterskor.

Bävergäll est *ipsis panacea, item* björngalle.

D. 5. Reste till hyttan, på vägen kom vi först till en mårka (:*id est* Mörker Umensibus, Laponibus Murki:), varest jag jämte stranden såg ymnigt av

Thalictrum minimum.

Sceptrum Carolinum stod i blomma vid stranden och *Aconitum luridum.*

Strax efter fick jag se ett avlångt, ganska högt berg ligga vid högra handen, vilket Kasavari hette, bestod av en *sordidus, scissilis lapis,* på vilken alumen satt helt gediget, vide Bromel.

Strax här låg Tarevari, vilket berg hade 2:e strömmar, som från översta spetsen föll helt från berget av.

Kappa-tialmas eller Kappi, en rätt hos lapparna. När renmjölken, som skall bliva ost, blir varm, förrän löpet läggs uti, sätter sig på henne en Epidermis, vilken skummas eller tages av med skeden, lägges uti renblåsa eller mångfalla,[2] torkas på väggen och ätes. Sma-

---

[1] Här avbrutet, fortsättes längre ned.

[2] En av magarna hos idisslare.

kar delikat för dem, ofta blandas häribland bär.

Hjortron söndergnuggade och med renmjölk melerade bliva hos dem en rätt, som väl smakar. Renmjölk giver dubbel *assu* icke mer ost mot all annan. Smör göres sällan, dock ej av grädden, som sig ej stor sätter, utan av själva mjölken, vispad uti ett kärl; blir vit.

Ljus bruka lapparna ej, men rentalg kan dock brukas väl till ljus. Är lösare än annan talg. Lapparna bevara honom uti blåsor och koka honom till mat. Har dock ej mycket talg, utan som ett får. De hava ingen talg emellan musklerna, utom dem, oxar och andra kreatur mellan musklerna.

FJÄLLEN.

D. 6. Efter middagen reste från hyttan, då jag 1 fjärding därifrån hade berget Vallavari, som var väl 1/4 mil högt. När jag kom på sidan av det, tycktes jag föras uti en ny värld, och när jag kom uppå det, visste jag ej, om jag var uti Asien eller Afrika, ty både jordmånen, situationen och alla örterna voro mig obekanta. Jag var nu kommen på fjällen. Allt omkring mig lågo snöiga berg, jag gick på snön såsom om starkaste vintern. Alla de rara örter jag förr sett och fägnat mig av, gåvos här såsom uti miniatyr; ja dessutom så många, att jag själv fasade, och tyckte mig få mer än jag bestyra kunde.

De höga bergen, som stodo på varandra, voro

ej hastbranta, utan överströdda med stenar. Alla stenar voro fissiles, *hinc facile distingvibiles*. Snön, som låg på bergen, att halva delen av all jord var täckt, lämnade stadigt vatten från sig, till att vederkvicka oss resande, såsom en källa; var rätt gott, och såsom en flod skar sig genom den djupa snön.

De smärre fjällripor, *scolopacino colore, alis albis* hade sina ungar. Jag tog en, modern lopp inpå mig, att jag henne kunde tagit, sprang stadigt om mig, jag hade 100 gånger utan möda kunnat dräpt henne, om icke jag haft försyn göra de små ungarna värnlösa i sina unga år och betänkt mödrars hjärtelag. Jag gav henne sin son igen.

D. 7 juli. När jag gått om natten, 4 à 5 mil, lade jag mig uti ett hybble om morgonen.

Folket, som var 16 personer, lågo nakna, tvättade sig med strykande nedför och ej upp, ej torkade sig, tvättade kärlen med fingrarna, sprutandes vatten ur munnen på skeden, öste häruti sin kokta renmjölk, vilken var tjock som en äggmjölk och mäktig.

Om morgonen kom ett par 1,000 renar hem, mjölkades både av man och kvinnfolk, vilka stodo på ena knäet.

Jag tog ut ur ett par renar dess kulor med deras gnagande maskar.

Jag såg här copiose *muscas magnas, collare flavo, antea invisas, quæ forte eædem, qvia cauda longa.*

Mig gavs mesen till att äta, *id est serum post caseum excoctum qvod coagulatur ad instar*

zytogale. Blir mycket hård, smakade bra och mäktig, men aptiten förtogs nog av skedens tvättning, ty husbonden tog vattnet i munnen och sprutade på, skurade och torkade med fingret, men hustrun tvättade kärlet, som mjölk varit uti, med fingret, vilket hon efter vart streck slickade av.

Jag smakade ock på *jumo,* vilken blandades med mjölk, men mig smakade han ej.

Aves vidi snösparv et Pluvialis, *Hutti* Lappis, copiose. Stenskvätta.

Här skjuter ej lappen så mycket, har sällan bössa, utan ligger hela dagen, då han ej sköter renarna, i största ro, äter allenast mjölk *et ex hisce paratum.*

Renens knäppande är ej uti klövarna och ej i nedersta leden.

Kvinnfolken rökte tobak såväl som männen, alla röka, som äro 12 à 15 år.

Här fanns allestädes *Cerastium flore maximo* och *Lycopodium echinat.*

När jag gav värden en aln tobak, fick jag alltid en ost igen, id est 6 pro 3.

I bergen sågs nog *lapis nigricans, scissilis, aluminaris.*

Snön var rylig, såsom ett darrande vatten eller stort vitt dryckeskärl, av vädret excavatus.

Allt folket gick här uti lappmuddar.

Åtta örter i dag funna.

Allestädes i jorden voro hål på sides grävda av röda möss. Lämlar.

Harar finnas på fjällen, grå om sommaren.

Ingen ört eller träd är över 1 kvarter högt

överst på fjällen, nere i dalarna knappt 2 à 3 pedes.

Björkarna, som dock sällan äro, krypa under jorden, visandes ovan här och där apices av grenar, 1 kvarter höga, undertiden ligger ock en späd *nodosus caulis,* även depressus.

Vi sökte om aftonen helt sent på natten efter kåta (: *Gotti* :) och funno intet, vi såg uti kärren allestädes renspåren visa oss nu hit, nu dit, jag gick att jag knappt kunde stå och ville alldeles försmäkta, lade mig och hellre ville utstå den kalla stormen än gå längre. Omsider kom den lappen, som ledsagade mig och drängen, att finna en renlort, han tog honom i handen, kramade, luktade, gav den andra att taga och lukta, ja, ville även giva mig honom med, spådde härav att lappen flytt (: id est boflyttat :) och gick efter spåren, som här och där syntes i snön. Omsider 1/2 mil därifrån fann vi honom, som i går flyttat, att jag fick vila.

D. 9. Trött av förra resan, låg över, vågandes mig ej trött över isen; var ock *Dies sanctus.* Isen fryser vid isberget en famn i sjön.

Fungi växa nog på fjällen om hösten sades mig.

Intet slags fisk i sjön mer än endast röding (: Raud :).

Denna fisk finnes överflödigt i dessa lappsjöar. Köttet var rött, smakar brav; man fick uti ett par notvarp 50 stycken. Mig och sig anrättade de måltid.

a. var färsk, kokt röding, den jag ej särdeles kunde förtära, ty han var ej nog saltad.

b. den andra var hel röding, färsk, vilken stektes på ett träspett vid elden, blev tjock och *inflatus*, var inte salt, den jag ej heller måtte smaka.

c. den 3:e var salt, torkad röding, vilken stekt på spett smakade brav, den jag utvalde.

De drucko sitt fisksod på fisken, vilket jag ej heller kom ut med, var dock ett gott råd, *et certe laudandus, similia enim solvuntur a similibus.*

Rhenones voro som skogen oräkneliga, drivas hem morgon och afton att mjölkas. Jag såg, huru då de skulle köras hem och ville ej, pussades allenast hunden på, vilken sprang dit pigan, som dem drev, dem pekte och hissade, varav de träfflige rädda, strax gåvo sig på sides, och dit hon ville. Jag såg ock huru, då de köras bort, vädret var starkt östan, drivas de omkring, ty dit de vilja, ville ej pigan, och dit hon ville, ville ej de; renarna gingo tillbaka, omkring, fram igen, hunden gerade[1] med henne. Mig sades, att renen alltid vill gå mot vädret, och då han det får, springer han, stadigt, helt fort, menar sig få kyla sig. Litet därefter får jag se alla renarna stå bak ett högt berg i skuggan, ty solen sken varmt, på en snöplätt, liksom *compacti*, ty då det är hett, äta de intet. Myggen voro ock svåra.

Renen är hjorten, för utan hornen, mycket lik, men inga foeminæ i hela sektionen hava horn mer än renen.

När renen går, så knäpper det i foten. Jag

[1] Smål., kretsa omkring.

undrade därpå och sökte orsaken, då jag frågade, svarade alla, ty Vår Herre har så skapat honom. Jag frågade huru Vår Herre honom skapat att det knäpper? *Sed ad hoc Forbesius nihil.* Jag tog i fotleden, drog, bröt, räcker ut, stötte samman, men ändå hördet intet knäpp; omsider fann jag detta dependera *ab ipsis ungulis, introrsum excavatis α ut dum in eo steterit, fuerintque expansæ ungulæ, mox cum pes retrahitur, coinsidunt ungulæ apicibus et crepituram faciunt, qvod manu mea in pede feliciter expertus sum.*

NB. *foemina æque ac mas cornuta est:*

Castrati amittant et renascantur cornua, qvod non obtinet in cervis, ovibus.

När renarna äro framkörda, att mjölkas, lägga de sig allesammans, med en hastig andedräkt, då buken går på dem helt fort, och dröpja,[1] (:så att alldeles falskt är, vad Scheffer *de eis non ruminandis tradit,* så att Rajus visare gissar, än Scheffer säger:).

Då kalven kommer från vajan, springer han och söker henne, som vore han galen, låtandes som en sugga, till han får henne, springer från hjorden hem till kåtan etc.

Då alla renarna så lagt sig, taga lapparna sig var sitt smala rep, vilket de hänga i ring på handen och kasta åt den de vilja hava, då det faller om halsen, att hon ej långt kan springa. Sedan läggs grimma över hornen och halsen. På marken äro små pålar fästa, vid varje påle fästas 4 stycken, sedan mjölkas de av man och hustru,

[1] Prov. idissla.

dräng och piga, och då mjölken ej rinner fort, slå de helt hårt med handen på juvret, då hon rinner till.

Mammas habent 4 lactantes, rarissime 6, nullas steriles; pullos tamen non separant a matribus.

Då de mjölkat och renarna gått bort, såg jag hur pigan tog upp den mjuka, svarta träcken, arbetade honom med händerna, lade honom uti ett kärl: jag frågade vad nytta han göra skulle. Resp. att smörja juvren därmed, på det kalvarna ej mycket skulle suga, vilken till morgonen torkas och lätt rives av.

Vajorna kalva i begynnelsen av majo och begynna mjölkas d. 24 juni eller midsommartid, allt till helgone tid i skogen, men här Michaelis.

Maris præputium dependet unc. 2, alius fere cylindraceum habet.

Vituli cornua simplicia, digitiformia primo anno accipiunt.

Jag förundrade mig, huru de mjölkande kunde veta vilka de mjölkat, vilka ej, och huru de dem kunde känna. Ty så snart de voro mjölkade, släpptes de. Resp. alla renar hava sina vissa namn, dem de känna helt distinkt, vilket föll mig mycket underligt, ty figura är *eadem, color similis, qui singulo mense variat, variat magnitudo pro ætate,* och att känna en sådan mörja, som myror i myrstacken, var mig helt underligt.

D. 10. Jag såg här på den *summa tranqvilitas* folket ägde. Då de mjölkat, och hustrun gjort sina ostar, kokt upp vasslan till tjocklek,

de ätit, lade de sig att sova eller vila; *crede mihi, qvi bene latuit, bene vixit, raro ulla contentio.* Grannarna uti en by hade satt sina tält till sammans uti en rad, från öster till väster, eller *alio modo.*

Då min dräng kom, lutade han sin näsa mot den andras näsa, på vilken han hälsa ville, liksom han kyssa skulle, med den gamla hälsotermen »Purist». Jag frågade om han kysste, Rp. nej, utan allenast satte näsan mot, vilket allenast sträcker sig till släktingar.

En gosse hade varit ute och samlat en hel kittel full med *foliis acetosæ majoris, cum petiolis sive caulibus,* vilka lades i kittelen, slog litet vatten på bottnen, rördes, täcktes länge, till allt var smält, blandades sedan med mjölk uti stora tunnor, vilka då det något stått fick en angenäm suraktig smak, hel annan än då den är färsk, vilka tunnor sedan läggas i gropar i jorden, murade därtill eller ock grävda, varomkring lägges näver, att möss det ej skola äta.

En annan kom med en hel famn *caulis Angelicæ,* vars flores ännu ej voro utslagna. Bladen drogos av och dess tunica med kniven, vilket gick av som en hampa, sedan åts som äpple av alla med största delis, jag fick ock min del.

Vaginas foliorum umbellas includentes samlades, ty det dugde ej att äta rått, skuros sönder och blandades ibland den syran, som till ljum mjölk kokades.

Barnet låg uti sin lädervagga, över huvudet låg en läderskärm, men nedanför kläde, 2:e *valvæ sibi incumbentes,* vilka drogos åt med

snöre. Omkring barnets övre del låg renskinn, men axlar och bröst samt huvudet bara. Det låg så i kalla tältet om natten och uti kalla vädret under himlen tigandes, frös dock ej.

Mig gavs att äta av östemus[1] eller själva mjölken, sedan hon med deras löpe var lupen, vilken graverade magen, som med den myckna ost och mese jag tillförne ätit gjorde mig nästan *tenesmus*.

Om nätterna lades jag alltid emellan 2:e renskinn.

Kvinnfolken rökte såväl tobak som manfolket, ja, hade ock mest byxor.

Manfolken koka gemenligen här, kvinnfolken göra allenast osten och hantera mjölkmaten, men all fisk och köttmat mannen; och om hustrun är ej tillstädes mjölkmaten och osten även.

Intet folk är på fjällen om vintern, ty lapparna vistas då nere i skoglandet, ty här finns ej någon renmossa, ja, med ett ord *deficit lignum*, och snön blir för hård crusta på.

De fattigaste lappar ligga några här att fånga ripor (:*Lagopos:*), vilket så sker. Man tager en *ramulus bifurcatus, spitamalis*, gör sig en snara av segelgarn eller tagel, klyver litet uti grenen, varest i springan infästes snaran. Snaran går lös sedan, dock *ad latera* (:ty galgen är av björk:) tager man subtilt den tunna epidermis av på en sida, vilken sedan går i knorr, lägger denna *crispulum* över snaran på varje sida, att snaran håller sig flatt med galgen och ej *opposite*. Båda baserna till denna galge fästas

[1] *Ustemus*, Smål., färsk, osaltad ost.

i snöskorpan uti små björkskog och en famn emellan var galge. Emellan var galge läggs ris liksom en liten gärdsgård. När nu riporna komma och springa, flyga de ej över utan gå, komma ej fram annars än på galgarna, och fastna på en natt ofta 40 à 50.

Fåglar hades och sågs i dag *Cuculus* (:geecka:) och *Piscator magnus, dorso cinereo* (:staule:).

När jag gick på snön, gick jag mig ned, fick dock tag med händerna. Ty floden hade frätt undan, att det var helt djupt; man brakade ned, dock var ej långt till bys, ty drogs jag upp av 2:e med rep och blev oskadd, allenast våt och slagen på låret.

Jag kom till en lapp, som var både *civis sveciæ* och *daniæ*, han gav mig brännvin, det jag renoncerade, men han körde mig supa, item tobak.

Vattnet i sjön Virisiaur var vitgrönt eller alldeles likt vatten, som står uti en skål, varest mjölk varit tillförne, vilket dependerade av dess *summa puritas et levitas, item pelluciditas.* Var kallare än snövattnet.

Litet stycke från sjön på västra sidan vid berget *Kaitsoniunni* på sidan fanns jämte en bäck en underlig *lapis s: fluor* av *radiis coerulescentibus* med 4 kantiga stenar.

Om aftonen regnade och fanns *papilionides punctis purpureis.*

Omnes lapides voro mest *fissiles, cornei,* några *nigri aluminarii, communiter cornei,* självfrätna med en *mica argentea raro qvarzii.*

D. 11. Om morgonen bittida voro vi uppe, strax (:efter $^1/_4$ mil:) kom vi på höga isberget, vilket var ett ganska högt berg, allt över med en evig snö betäckt. Jag såg snön vara helt hård, såsom frusen, vi gick dels på skorpan, dels ned genom skorpan, just som man gått i sand. Här och där voro floder, som gingo under honom, på somliga ställen var nedbrutet, att man kunde se *strata supra strata,* ganska många. Här begynte floderna att rinna i väster, till tecken att vi voro i norska lappmarken. Den ljuva gröna marken, som tillförne alternerat med snön, sågs icke mer, de ljuva blomster gåvos icke här, utan hela fältet var övertäckt med en vit snö. Det kalla östanvädret drev oss fort och tvingade till att akta händerna för frost och till att påtaga en rock till. Vi gick på norra sidan av bergen, vi drevs av vädret, att vi esomoftast föllo kull och trillade ned långa stycket för berget. En gång trillade jag ett bösskott, och var då ej mycket till jag råkat på kanten och slutat komedien, så starkt var vädret. Regnet, som på sidorna kom, var här isslagg, som fäste sig som en isskorpa på skorna och ryggen. Hade vi haft detta vädret emot oss, aldrig hade vi utstått så lång väg och besvärlig. När vi så 3 à 4 mil passerat, begynte de bergaktiga, dock sterila klippor synas. Omsider mellan klipporna västra havet. *Antea habuimus perpetuum ver, nunc hyems perpetua, deinde æstas perpetua.*

På isen sågs allenast *Pago* Lappis, en *Hiaticula* med svart krage, *pedibus croceis, gula alba.*

När vi nu så gjort från oss till middagstiden fjällen, kommo vi på kanten av fjällen, sågo inunder oss de högsta träd, som små örter och ett behagligt grönt fält; de samma fjällörter, som på andra sidan syntes, sågos även här. Vi gick nedför, jag tycker mig ännu gå, så lång var backen, helt brant. Men fjällörterna sågos inte nedanför.

När vi omsider kommo ned, vad fick icke jag för nöje för min trötta kropp. Jag kom då utur ett kallt och fruset fjäll, ned uti en varm och sjudande dal (:jag satte mig ned att äta smultron :), för snö och is såg gröna örter stå uti sin ljuvaste flor (: så högt gräs hade jag aldrig sett på någon ort :), för starkt väder en träfflig lukt av *Trifolio florente* och andra örter. O *formosissima æstas!*

Här sågs mest samma örter som uti Uppland, förutom *Aconitum lycoct.* och *Muscipula parva montana, flore albo erecto,* samt *Coronopus marit: punctatis, Amyllis* och *Mesomora* samt hjortron. Jag var då helt trött, fick svalka mig med komjölk och vederkvickte mig med mat samt att sitta på stol.

Jag förundrade mig, att sedan jag gått en så träffl. marsch och hade 2:e lappar, den ene inemot 70, den andra 50 år, kunde de springa och leka, slå datt[1] etc., då de likväl hade var sin börda att bära, fast hon var dock ej särdeles stor, dock tillräcklig till vägen. Ty betänkte jag att resolvera den fråga d:r Rosén mig kommitterade, *Cur lapones adeo pedibus celeres?* Rp.

[1] *Datt,* slag, *slå datt,* natthugg.

seqvens est, et causa non unica, sed plurimæ coincidentes.

1. Lapones gå med kängor utan klack (: vi contra :), man ser att dansmästare och lindansare hava liten eller ingen klack och alltså exercera de *operationes celerrimas, qvas calcaneis efficere non possent.* Även andra, löpare och utlänningar, som gå kvickt. Däremot de, som hava långa och stora klackar, gå stadigt och tungt. Man lägger ock på hästar, som skola få stadig gång, tunga skor, då de ännu äro unga. Och bonddrängen härnere i orterna, då han vill springa, tager av sig skorna. Ty klacken förtär halva direktionen av *musculis palmæ pedis.* Bliva ock genom långa klackar och mindre bruk styvare, en träbenig går tungt.

2. *Cursus a teneris asvefactio.* Så snart lappgossen kan gå, skall han springa att gena[1] renen, och så snart han blir litet större, skall han följa renen, som stadigt går fort, ja, värre att följa än geten, och svårare att kampas med, än springa kamp med kalvar. Kan nu en löpare och lindansare bliva lätt, som alltifrån ungdomen exercerar sig uti att bruka fötterna, varföre icke ock lappen, som allt till han giftes måste följa renarna, ja ofta hela sin tid.

3. *A laboribus duris libertas.* Alla styva arbeten, som gå med plogen, tröska, hugga, fälla etc., göra bloden tjock och kroppen styv. Ser man alltså hur bondköttet är hårt och segt, jungfruköttet mjukt och blött, inte kan en bonde göra de kaprioler, de viga stycken, som

[1] Prov. möta.

jungfrun. När äro vi mjukare än då vi äro barn, när styvare än då vi äro utslitna och gamla. En gosse kan lägga foten på axeln, en bonde ej bita i tårna, bliva alltså lapparna lättare och vigare uti allt sitt arbete av det de ej hava grova och *Herculeos labores* för sig.

4. *Musculorum flexura.* En lindansare sträcker och böjer esomoftast sin *tyros* leder, att de skola bliva mjuka. En dansmästare lär först med våld tvinga musklerna, att foten kan hållas ut, *ex asveta flexura seqvitur asvefactio naturalis. Sic item Lappones musculos ambulationi paratos semper flectunt,* de sitta med benen i kors, det en annan ej länge skulle göra utan möda och inkommoditet; man vill sitta kommod. Jag tyckte det föll mig i förstone svårt, men nu kommot, nu går jag ock verkligen 4 gånger längre än tillförne.

5. *Esca carnium.* Man ser att alla kreatur i världen, som äta vegetabilia, äro *rigidiores ut Cervus, Taurus* etc. fastän starka. Däremot *carnivora, ut canis, felis, lupus, leo* etc. *omnia magis flexibilia, rationem facti ignoro et tamen res facti.* Lapparna äro alldeles *animalia carnivora,* de hava alldeles ingen rätt av *vegetabilibus,* ty att de äta nu en *caulis Angelicæ* rå, såsom en annan ett äpple, nu några blad syra, *proportione ad cætera ut 1 ad 1000000* är intet. De äro carnivora, ty om våren äta de fisk, om vintern pura köttet, om sommaren mjölk och *ex his parata s. caseus.* — *Salia* göra tung.

Här kan jag ej underlåta *ex incidente* något litet tala om dem, som vilja bevisa, att männi-

skan är skapad att äta allahanda slags mat, och det av tänderna, sägandes att människan haver tänder sc. *incisores* lik *fructivora, ut lepus, cuniculus etc., canini ut carnivora, canis, felis etc., molares ut phytivora, vacca, eqvus etc.* Men denna resonen gör hos mig ännu ej tillfyllest. Ty om man primo examinerar *dentes incisores,* så äro de av en långt annan beskaffenhet än *nucifragorum, ut murum, leporum* etc., vilkas tänder prominerat *ad angulum erecto magis patentem, nostri autem perpendiculariter apicibus coincidunt.* Därför ock deras äro ganska långa *vide dentes castoris etc. animalia qvædam carnivora* hava *omnes incisorios ut . . . Caninos* hava vi; dem jag håller goda, fast ej mer än 4. *Molares* föra oss ej till *phytivoras,* fast oxen och kon hava dem, ty hunden, katten etc., ja alla *carnivora* hava även molares. Jag har ännu ej sett något *phytivorum,* som har *simplicem ventriculum* eller som ej *ruminat, ab his nec unquam excipiendus est mus cum familia murum.*

Utan låtom oss gå till vår klass. Ser du på *notas classicas,* på tänderna, på *manus et digitos,* så lär du snart finna, huru ganska nära släkt vi äro till *Babianos et simias,* ja *satyros sylvestres.* Se på om de icke äro *carnivora,* de sluta hela svaret.

6. *Parvis contenta.* En lapp äter ej så mycket gröt i buken går, utan nu litet, nu litet. Finnbonden rovor och skåningen gröt etc., slår så mycken gröt i buken tål, ja, dalkarlen äter att buken står som en trumma, därför är han vigare att gräva, dika än springa i fjällen. Lap-

pen däremot är mager och smal. Ännu såg jag ingen bukot lapp. Mjölken gör honom också vig.

7. Jag såg på knä, fötter etc. Man såg på dem alldeles samma skaplun som på andras. Dock tycktes mig att *palma pedis* var på inre sidan litet mer konkav än på andra människor, vad det kan göra till saken, kunna mekanici bättre än jag säga.

8. Äro alla lappar små, jag såg ännu ingen så stor som jag. En tung och stor kropp kan ej gå så vigt som en liten, fast än organen äro så mycket starkare och längre. Ty man ser på alla små ting, en liten ölänning eller en norrbaggshäst springer helt fort, och fastän en stor skånsk häst kan springa från honom, kan man likväl förundra sig, huru fort han rör fötterna, och se att fötterna gå på honom fortare än på den större.

Det är undran att se, huru hälsingen är stor, lappen liten, *ratio clara.*

1. Giver man en hundvalp nog äta, blir han stor, men litet, liten.

2. Låter man en liten valp vara varm, blir han stor, men frysa, liten.

Ergo item Lapones. Causa.

NORVEGIA.

Uti Lappmarken såg jag inga flugor, men så snart jag kom uti Norrige voro de överflödiga i husen. Men däremot de ganska många myggor alldeles borta.

Här gavs mig till mats kvedfisk, vilken smakade nästan som lax, var stor med 1 *pinna dorsi a medio ad caudam protensa.*

Jag var nu helt trött av resan och gav mig till vila.

D. 12. Dagen därefter var helt stark blåst, att jag ej vågade mig ut på havet, gick på stranden om morgonen, som då var i ebb, ty floden kommer 2:e gånger om dygnet och tager av och till 6 timmar varje. Alltså 4 spatia om dygnet, 2 sc. decidentiæ, 2 fluvii; tager till efter månen. På den avskilda stranden låg åtskilliga *fuci* vid stenar eller snäckskal vuxna.

Lapparna kommo hit i Torrfjorden att köpa brännvin, drack först så länge de kunde stå, hade sedan upptorkade renblåsor, dem de först blåste upp, sedan slogo brännvin uti, bundo om och buro med sig. Hava eljest små koppar, som 1/8 sked stor, med vilka de supa en i sänder, ofta ett kvarter.

När lapparna skola vara väl, kläda de sig i vit vadmal utan foder, med hög krage, 10 gånger omsydd på sidan av trådar, kragen blå, *margine brunnea.* Alltså kostar 1 dlr kpmt aln. 8 alnar i en tröja, ergo så mycket som en liten lappmudd.

Lapparna lägga ena handen på den andra, då de tvätta ansiktet.

Kvinnfolken sy kläder och skor, koka mjölkmat, men mannen köttmat och fisk och fågel etc., där, om hustrun ej är tillstädes, kokar mannen mjölkmat, eljest ej.

I dag var ganska hett och regnade ett par droppar efter middagen.

D. 13. Såsom det nu lugnade, reste vi ut till havs att se vad nytt naturen där hade för sig. Strax fick vi på kroken, som lades ur i båten, några sej.

Omkring Torrfjorden stodo allestädes höga berg med snö på, här och där emellan bergtopparna kommo upp av jorden svartgrå moln. Dock syntes både apex och basis, omsider subsiderade de.

Missne för folk s: folkmissne är *Dracunculus aquaticus*. Boskapsmissne *Menyanthes*. Till hästar hacka de helt smått granris av det finaste, blanda med halvparten korn att giva hästar i nödtid, är rätt egregium.

Så fort vi kastade ut kroken och lät honom flyta efter skeppet, strax fick vi sej, så att vi knappt kunde draga upp honom, så fort som han kom. Men dagen efter, då det blev klart, ej så. På kroken var ingen mat, var allenast en stålkrok, som häftades uti en cittersträng. Vi fick så några och 60 stycken.

Jämte skären emellan backarna låg här och där nog många enstaka hemman. Jag såg huru var ej hade över en liten dal, och alltså en eller 2 åkrar, med nog litet äng vid gården (: kanske något mer längre bort :), så att de ej kunde subsistera, där de ej hade så gott förråd på fisk att sälja och nyttja, ty här uppe är i havet både många species och ganska många *individua*. Jag hörde här mycket talas om valar.

Kyrkan var här mycket liten.

D. 14. Om aftonen kom vi till Rörstads prästgård till hovpr. Joh. Rasch, *pastor secundarius*, vilken varit uti Västindien och Afrika. Har ock beskrivit sin resa artigt med åtskilliga fiskar och växter, undfick mig honnett. Om morgonen reste jag från honom tillbaka med skepparen till Torrfjorden. Jag såg nu för mig hela redden av västersjön, och sades mig om man reste rätt uti väster, skulle man komma mot Grönland.

Här var en vacker dotter, som hette Sara Rasch, om 18 år, extraordinärt skön, måste äntl. skrivas till, ty hon har sagt sig aldrig tro, att någon redlig svensk skall komma till henne.

Önskade att hr Ingvald skulle hälsa på oss, att jag kunde visa min skyldighet igen och betala, vilket eljest ej står att ernås.

På vägen talades allestädes om en västgöte, som farit med lögn och flärd.

Tunnbröd Vbotn göres således, est korn och agnar.

När man tröskat, tages ett stort rissel, varigenom risslas säden, agnar och ax, ja ofta litet halm med. Detta torkas och males. De förmögnare taga rent korn, andra 1 del korn och 2 delar agnar, andra 2 delar korn, 1 del agnar. Mjölet, så malet, göres till deg med kallt vatten, (: varmt gör skörare :) utan jäst eller fermentation. När detta mjölet och vattnet uti deg länge och väl är arbetat, dock måste det bliva en lös deg, ty är han hård, kan han ej hanteras. Detta sedan ältes på bordet. Av degen

tages till var kaka en god manipulus. Ingen skulle någonsin kunna tro, att av så litet deg skulle bliva så mycket bröd. Detta sedan bakas med handen, dock ej lyftas, utan allenast klappas, makas med en smal spade, och ej kavlas, lägges väl mjöl till; till det blir som ett pergament tunt. Sedan med en gresla,[1] ganska stor, vändes, då det först prickats på ena sidan med en därtill gjord pricka, av en god *manipulus pennarum remigum lagopi, perdicis etc.*, då det vändes, prickas på andra sidan, sedan sätts uti ugnen. En kaka allenast går in uti ugnen var gång och ej mer, en måste stadigt stå och röra eller lyfta upp kakan litet, att hon ej förbrännes eller tager eld, står ock ej heller lång tid på, tills dess hon är bakad, då hon lägges som en stenkaka över en sängstjälke eller annat, då hon på bägge sidor faller ned, och icke andra sidan i jämte, eljest skulle aldrig finnas nog rum att torka dem på; sedan sticks den ena in under den andra uti en stor hop och konserveras ad usum.

Andra av tallbark baka, taga av tallarna, som äro stora, och ej kvistiga, ty de kvistiga och unga äro mer kådiga och beskare; den understa barken nedvid roten är bäst, dock måste den hårda karten[2] eller flåden[3] väl avrensas, vilket gömmes ofta till vintern. Förrän han mals till mjöl, läggs han på en sakta glödeld och bräckes eller värmes litet, då han blir helt pipig och

[1] *Gressla*, prov. brödspade.
[2] *Kart*, Smål., yttre barkytan.
[3] *Flåde*, avflådd bark.

tjock, sedan males och bakas *ut prius,* håller bättre ihop nu än korndeg, nästan som rågdeg, men brödet är beskt. *Missnebröd* om våren före bladen slå ut på *Dracontio:* tag roten upp, tvätta henne helt väl, torka henne i solen eller huset, rensa bort smårötterna, torka sedan i ugnen, stampa som tallbark uti stampen (:stampen gjord som är en stam av stor tall, excavata, hög till midjan, varuti läggs barken, och med spade stampas, som surkål, till smått som ärter eller gryn, luktar sött och gott:), sedan males, mjölet kokas med vatten som en gröt och röres, kokas så länge som en gröt, står sedan i grytan 3 à 4 dygn efteråt, ju längre ju bättre, ty strax är det *acre,* som *per requiem abit;* blandas ut med tallmjöl eller annat; ty detta förslår ej så mycket, ty roten är besvärsam att få. På somliga ställen fås dock hästlass, bakas sedan av gröten uti annat mjöl och blir segt som rågbröd, helt sött och rätt gott, vitt, besynnerl. nybakat. Av boskapsmissne bakas ganska sällan bröd, ty det är för beskt, men rötterna givas boskapen, vilken detta helt och hållet uppäta, finnes i floderna och vid deras bräddar nog.

Norskbröd. Av rågmjöl eller korn med $^1/_3$ dels tillsats av rågmjöl göres deg i kallt vatten, ältas länge till dess han slipper från handen, sedan med kavle, som är rund och *sulcatus,* kavlas, vrides, alltfort med händerna omkring, och *exterior margo reflectitur* och lägges på själva brödet, att det ej skall spricka i kanten, bakas tunt som papper, blir slätt, fastän det kavlas med sådan kavle. Sedan bakas på stenkakejärn,

vrides och vändes sedan med en jämn *fasciculus spicarum enucleatarum secali*, doppade i litet vatten strykes över att bliva glatt.

I ond tid, då ej annat än *spergula vera* fås i åkern, tages fröt, torkas och rensas, brukas med litet tillsats av säd, blir svart, men god deg.

När jag nu gick upp emellan bergen att plocka smultron, får jag se en lapp, som gick med bössa att söka efter fågel. Jag brydde mig om honom intet, förrän det small, då jag såg mig tillbaka och han var tämligen nära mig, dock inunder. Kulan slog emot en sten strax ovanför mig; jag Gudi evigt lov slapp, och han sprang. Honom såg jag ej mer, men jag fogade mig strax hem.

Norsk ost av surmjölk.

Man tager sur mjölk, kokar till det tjocka lägger sig på bottnen, då silas han genom ett linnekläde, det tunna går bort, det tjocka blir kvar som vetegryn. Detta står sedan i ett övertäckt kärl 8 dagar, sedan ältes upp med flott, på en tallrik eller annat *in formam conico-obtusam*, sättes sedan på ett ställe, som ej väder kommer till eller någon värme. Spricker han nu, så ältas han åter upp igen, *in formam pristinam*, sedan sättes *in loco pristino* att torkas, som ofta ej sker förrän på 1 à 2 månader, då utanpå sätter sig en epidermis, som blir *rugosa s. cellulosa ut in ventre reticulato*, vilken intet annat är än ett unket och gammalt väsende, som sedan avskrapas.

D. 15. Inga gärdsgårdar brukas på denna trakten i Norrige, ty om stor ved är svårighet.

Boskapen följer alltid en piga, och är nu ingen åtskillnad emellan äng och skog mer än det, att skogen är litet buskig av lövträd, men ängen helt slät. Man slår här både marken och ängen, gräset står i bägge ganska högt, ja, fastän boskapen går där. Om nätterna eller då de mjölkas skola, köras de ej hem, utan innehållas uti en 4-kantig gärdsgård, som kan flyttas, där de mjölkas, menandes invånarna på det sättet skola ängen gödas. — Hästar gå för sig själva, svin tjudras, korna mjölkas 3 gånger, om morgon sc., middag och afton. Getter och får följa boskapen.

Kakelugnar bruka somliga av *lapide ollari;* såväl som grytor.

Spisarna äro utan skorsten, en liten gruva, med ugn. Uti ugnen eldas alltid, då varmt skall bliva, med glöderna bakas, i ugnen bakas aldrig. All röken går alltså upp under taket, upp genom ett hål därtill gjort mitt på, ty är taket helt svart, dörren låtes upp, att röken så mycket bättre skall gå ut. Detta brukas, på det all värmen ej skall gå ut genom skorstenen. Men detta är verkl. *excusatio calva,* ty så mycket går genom dörren. Ett fyrkantigt lock lägges på hålet, vilket står på en stake, att man innantill kan träda det upp och lägga utantill på. Ler och sten är gott om. Väggarna uti husen äro aldrig perpendiculariter huggna, utan var stock är konvex både utan och innan, dock täljd. Ladorna små och låga med loge.

Över fjällen kan ingen resa om vintern, 1:mo ty det är så kallt att ingen kan bärga sig.

2:do ty inga renar äro på fjällen, utan i skog, ty de hava ej mat.
3:io ty *en* ren kan ej gå över, ty det är för långt.
4:to ej heller så många kläder föras, som kan värma och mat föda enom,
ty reses mest om höst och sommar.

Uti *diebus canicularibus* är hos oss ett allmänt bruk att resa till surbrunnar för var och en, som tycker sig vara illa kvalificerad. Jag kan säga, att jag uti några år nog, Gudi lov, haft täml. hälsan, men dock liksom tung och något illa kvalificerad, men så snart jag kom på fjällen, fick jag liksom nytt liv och var såsom en tung börda tagen av mig. Nu jag legat några dagar i Norrige, fast jag på intet sätt i världen debaucherat, var litet tung, så snart jag kom uti fjällen fick nytt liv igen, vartill det pure och *perflatus aër* icke litet lär kontribuera. Man tror, att på höga rum är vädret tunnare, och alltså måste tagas våta spongiæ att hållas för näsan, på det andan må fås uti ett tjockare väder. Detta skulle jag säga dependerade allenast av det, att man gått uppför berget, och alltså, liksom en, som springer eller annan stark motion a*b accelerata circulatione sanguinis*, genom blodet, som tränger på lungorna, blir andtrött, om icke barometrum visade mig, att *pressio aëris* är mindre där. Mig tyckes det ock sträva mot rationem. Ty man vet fjällen äro högre än alla andra backar i världen, ty ingen flod rinner över dem, utan de västra rinna uti västerhavet, de östra ned uti österhavet. Kon-

fererar man här med de ganska många forsar och fall, som äro emellan fjällen och havet, finner man, att fjällen har en träfflig höjd såväl mot havet som landet. När nu vädret drives på havet av landet och skall gå över denna ganska träffliga höjd, följer ock att det här måste trängas (:*hinc tantus flatus comuniter hinc cur frigidius* :), trängs det, nu förutom det packar, måste det bliva tjockare, fryser det alltså här ofta om starkaste sommaren, *frigus consistit in pressione et calor in rarefractione aëris, adeoque seqveretur aërem non esse rariorem in montibus.* Jag kommer till mitt förra.

Skulle alltså vara för dem, som hade tillfälle, så hälsosamt resa hit, dricka snövatten, som någonsin att ligga uti tjockt väder vid sumpiga surbrunnar, varest man ej så lätt skulle hava skrida från surbrunnsreglerna och ej så lätt få dricka efter middagarna starkt öl etc.

Det kostliga pärlande och välsmakande vattnet dependerar alltid av snön. Snön, enim, konserverar vattnet, såsom salt kött. Man ser att vatten, ju mer det står uti värme, ju mer förskämmes det, och *vice versa* i köld. Detta konserverar så väl lapparna som någonsin det delikataste vin. Jag har sett, att man nu i Stockholm begynner på portugisernas maner dricka vatten, men det är åtskillnad både på vatten och värme. Det smakar ock extraordinärt delikat. När jag i Norrige seglade, såg jag med nöje på min lapp, som servicerade mig, att så snart han blev varm, tog han med koxa vatten i havet och skulle dricka på sitt förra vanliga

maner, men fick saltvatten för friskt. Lapparna bära alltid med sig en stor slev, med vilken, så snart de bliva torra och heta, de dricka vatten att svalka sig med utan fruktan att bliva sjuka. Jag gjorde även så. Skulle ock detta härliga vatten felas, kunde här ingen resa, ja, nästan ingen bo, såsom både Bacchus och Ceres äro här obekanta, *non tamen friget Venus*. Utav fjällvatten taga ock mesta floder och källor sitt ursprung, därför då varmt är i fjällen rinna ock floderna dubbelt, ja 3-dubbelt större.

Jag visade en lapp några ritningar i min bok. Han blev rädd, tog av mössan, neg, lutade ned huvudet och darrade med händerna mot bröstet, mumlade litet med munnen, liksom av största veneration, ville dåna.

I Norrige hörde jag ett underligt grepp, huru som en brukat att taga från lapparna trummorna och några bilder. När han fick spaning, ber han lappen giva fram trumman, lappen nekar. Då han länge fåfängt bett, tager han armen på honom, för upp tröjan och förrän lappen det kan se, öppnar ådern, lappen härav dånar och ber om livet, säger jag vilja giva fram, då han strax förbant, och således procederade med många. Jag hade en vägvisare, som följde mig till sin nästa granne, då grannen höll på att fly och kunde ej taga mot mig. Den förre ville ej obligera sig till att följa, förrän jag med värjan lovade stryk, betalte dock honom väl för det förra och bad mycket om hans assistans. Vid jag tog värjan, begynte han ta till fötter-

na, men lyckades ej bättre än tjänaren fick uti honom, han blev rädd, darrade, sade sig skola följa, och som han såg sig så ofta tillbaka, lät jag honom gå före mig. Där jag kom till nästa granne och stack huvudet in, tog han till ett par fötter, ej tillbaka, utan sides åt berget, att raggen honom ej hinna skulle, lämnande både pengar och avsked. Så att makt går här inte an. Tolken sade, om han hade fått sett bössan spännas åt sig, hade han ej blivit 100-delen så rädd.

Alla de rara örterna, som jag fann i Lappmarken här och där ett eller annat stånd av, såsom en stor raritet, funnos här vulgares, ty slutade jag att frön blivit genom floderna neddrivna, helst som de rara alla voro *aqvaticæ ut Scept: Carol:*, *Astragalus*, *Acetosa emarg.*, *Pedicularis alba et coma purp: Asphodelus etc.*

När vi nu gick tillbaka uppåt backen, var värmen träffligen stark. När vi kommo dit vi tyckte vara överst, fick vi se en lika höjd med den förra backen, ja, så alternerades 7 à 10 gånger, att maken till berg tror jag i världen ej givas. Med intet *instrumento geometrico* kan backen avtagas, ty dess apex kan inte synas på några mil när. Jag tror själva backen var över 1 mil hög, men värre än 2 mil att gå uppför och hade vi ej fått så tillräckligt vatten, hade vi försmäktat.

På sidan fann jag lilla *Astragalus flore albo et Gentianella.*

Vi som flöto i svett nere på backen, då vi kom-

mo överst på, begynte kläderna, som med svett voro genomvåta, bliva styva av frost.

Vi ämnade nu oss till en kåta och måste nedför en backe, vilken var så brant, att jag den ej gå kunde, utan måste lägga mig på ryggen och hasa ned, vilket gick uti en sådan fors, som en pil skjutits, ty det var ganska högt och brant och hade sånär stannat i stora snöfloden på en aln när, där snön var våt.

När vi nu kommo fram, såg jag somliga renar icke hava horn över $^1/_2$ *uncia longa,* ty bromsarna hade frätit dem bort, då de ännu voro blotta, ty bromsar i Norrige äro värre än myggor i Sveriges lappmark.

Kuriöst var vad jag lärde huru renarna gillas. Husbonden låter renen, som är 2 $^1/_2$ år gammal, 14 dagar före Michaelis, hållas av en uti hornen, han stiger bort till låret och biter med tänderna uti *bullam,* dock så att intet hål går på skinnet, ty då dör renen. Sedan kramar han med fingrarna honom litet, och sedan på andra sidan den andra, då renen ej sparkar med foten. Renen blir frisk på en vecka, dock blir han först litet sjuk, att han näppeligen kan följa den andra hjorden, vilket är ett grepp som är kuriöst och notabelt, *ulterius deducator.*

Pigorna, besynnerligen då de vilja hålla sig addret, tippa håret uti 2:e lockar, en vid vart öra, binda sedan bägge lockarna tillsammans bakefter *cum apicibus,* så att lockarna hänga nedför ryggen, på bägge bandändarna sitta tippor s. vippor.

D. 16 gick vi över isberget. Då vi kommo

ett stycke fram, fick vi se ett tjockt moln uti östernorr. Vi sågo det både över och nedan, omsider kom det åt oss, som en tjock dimma, och gjorde våra kläder duvna, men håret, *qvod notabile*, helt vått, ja, det förtog för oss så horisonten, att vi varken sågo sol eller måne, ej heller de omkringliggande bergspetsar. Vi visste nu ej var vi oss vända skulle, fruktandes att råka på den ena sidan nedpå kanten och såsom en lapp för några år tillbaka där i lika tillfälle sluta vår komedia på andra sidan för strömmen, som skurit genom snön så djupt, att man hissna kunde se nederför. Vi sågo ej över 2:e alnar för oss. Vi voro då såsom en olärd sjöman, satt uti vilda havet, där han ser intet land och på alla sidor har att frukta stenklippor, ej heller har kompass. Själva lapparna tycka sig då hava hårdaste kamp, när de på lika sätt föreställas. Men gav till lycka, att vi, som ingen ledsagare hade, funno ett renspår, det någon tillförne betjänt sig av, att föra saker på till Norrige, vilket visade oss vägen.

Omnes Lappi communiter lippi sunt, ut ex uno alterum vocabulum profluxisse videretur, causæ sunt variæ; præsertim:

1. *Flatus.* När jag först begynte min resa och kom ut för storm, blev jag rödögd och kunde ej öppna ögonen till fullkommen cirkel, utan måste hålla dem halvöppna. Mycket mer de, som bo i fjällen, *ubi flatus perpetuus.*

2. *Nix et qvidqvid album, præsertim* då solen skiner, vilket även mig särdeles graverat. *Ergo Lappones alpini, ubi nix perpetua.*

3. *Dimma.* I dag på isberget kunde jag mycket väl bärga mig, till töcknet, dimman eller molnet, *qvod unum est,* kom, som så både på mig och min tolk så försvagade ögonen, att vi dem ej upplyfta kunde, ehuru vi med makt det önskade. *Ergo Lappis.*

4. *Fumus.* Vad kan annat ske, än att de skola vara surögda, som uti kåtan måste stadigt vistas, där röken går uti allas ögon, ja alla vrår, så flink, som genom hålet på taket?

5. *Frigus, qvid Lapponia frigidius?* Fjällapparna bruka inga byggda kåtar, utan allenast tält trädda på.

Då de mjölka renarna, står håret omkring, ty de fälla hela sommaren, och hänger sig vid stävan, att hon blir helt luden. När de skola nu begynna mjölka en, doppa de fingrarna gesvint uti mjölken och göra den orena, exarida mamma mjuk. När nu sker, att grannens renar komma till grannarnas hjord, *amant enim societatem et qvo plures, eo magis meliorem agunt vitam; hinc sæpe ex una grege in alteram excurrunt,* mjölkar den grannen dem, som får dem, *sine invidia alterius.*

Renarna märkas som kor i öronen.

Husgerådssakerna äro kittlar, nu av mässing, nu koppar, *raro* gryter litet, *ob pondus.* Skålar med skaft, *semiglobosæ,* av masur mest gjorda, ofta 4 à 5 kannors kapacitet, så nätt, att man skulle svära de voro svarvade. Uti dessa uppösa de vad ätas skall, tallrikar brukas inte, men i dess ställe avlånga bräder, då något kött skall ätas, fastän även det, *ante divisionem par-*

ticularum även upplägges uti runda stäviga läglar; flätade ostkärl, alla runda, item avlång tunna till jumomjölk.

Uti kåtan ligger på bägge sidor renskinn, ludna, utbredda, *cum pilositate superius,* varpå man sätter sig och ligger, *erectus stare neqvit,* emellan det är spisen eller några stenar omkring askan. Bakför elden är veden, med ris och grenar lagda även framför, men framför ligga husgerådssakerna. Under bjälkarna *utrinque supra* skinnen, hänga 2:e häckar, varpå ostar ligga att torka framför på, ad claudentes magar, med mjölk uppfylla *ad hyemem seram.*

Nialmiphata är en klädnad av rött kläde, vilket de draga över sin mössa (skyra) att allenast ögon och mun synas; käftar och nacke, axlar etc. betäckas. Bakom sitter en ögla, vilken fästes med band under axlarna, att icke det skall blåsa upp, och så bevaras de för snö och blåst.

Om vintern gå kvinnfolken med byxor lika männernas och lappstövlar, dock ej högre än till knäet. Jag kan förundra mig, att de om kallaste vinternätterna kunna följa renarna, som aldrig låta bussa sig, utan natt och dag skola äta. Dock hava de här och där små hyddor, varvid de i möjligaste måttan genom hundarna tvinga renarna.

D. 17. Om natten foro vi över sjön Virijaur, då det var kallt, och föll en kall dimma; kommo om morgontiden till länsmannen Kock, där jag förundrade mig över det svartansiktade fol-

kets snövita kroppar, vilka vida övergingo alla fruntimmer.

Här fick jag ock se lämlarna, *Lummick* Lappis, vilkas corpus är *griseum, facies nigra, humeri nigri et regio epilumbaris nigricans, cauda et aures brevissimæ,* edit gräs och renmossa, *non editur,* uti fjällen lever mest; somliga år komma 1000-tals ned i skoglandet, gå direkt fram över sjö, kärr och moras, *hinc multi* dö, äro ej särdeles timidi, utan i sina hål gjö på folk, som gå förbi, som en hund. Pullos 5 à 6; gräva hål i jorden, $^1/_2$ kvarter.

Lapparna sitta alltid med fötterna antingen i kors jämte gumpen eller ett i *parallelismo* och ett *opposite.*

D. 18. När vi gick över fjällen, törstade vi, vattnet smakade av jord, fastän det låg snö och is nog, av vilket det rann. Lappen skar med kniv upp uti isen, sugande av själva isen vatten, vilket smakade brav, och jag och han drucko brav. Han sade det gjorde gott för bröstet. *Aqua enim pura nil nocet, si moderato sumitur, licet frigida potatur, didici a lappis et experientia.*

Jag ville hava linkläder tvättade, det de ej mer förstodo sig på än kon muskott. Ty deras kläder äro aldrig en bit av linet, ty såsom de äro *Sarcophagi,* så äro de ock av kreatur klädda antingen med päls eller vadmal, som de köpa.

Om vintern gå de med lappstövlar, som gå mitt på låren, havandes ingen strumpa, utan nere i foten skogräs. Om kroppen först en vadmalsjacka, sedan en lappmudd, håret inåt,

men om sommarn utåt, kvinnfolkens stövlar nå ej över knäet.

D. 19. Jag såg med förundran huru renarna i hettan gåvo sig, ja, kunde icke stå en minut stilla, knappast en segerknäpp, utan ristas, sprätte, fängste,[1] pustade etc. och det allenast för en liten flugas skull, så att uti hopen av 500 renar voro ej över 10 flugor, dock skalv och tåstade[2] var ren. Denna stora fluga sökte nu åt dem med största force, men så snart hon rörde vid kroppen, voro de ej sena att skaka henne av. Nu hade hon bästa tillfälle, ty håret var mest bortfallet, det fjorgamla. Jag tog en, som flög med *vulva exserta,* och hade ytterst uti dess osculo ett litet semen, stort som ...[3] helt vitt, hennes stjärt bestod av 4 à 5 stycken *tubulati,* vilka gingo inom varandra, såsom perspektiv, det hon som en annan fluga indrager, *quam antea dixi esse causam* till renkulor.

När lappbarnen läggas i vaggan, tiga de väl, fast än händerna snöras ned, gråta, då de äro hungriga, sättas på sned, att huvudet står semierectum. Vaggan är nedan excavata, av gran, hinc lätt, över huvudet står en båge, till vilken går en halv båge ab apice, vilken är med kläde, såsom hela vaggan, betäckt. Om sommarn ligger barnet utan renhår, allenast under huvudet och kroppen litet vadmal eller skinn eller mossa.

Både lapparna och dess hustrur, då de låna

[1] Förmodl. *fängta* (adj. fängsen) häftigt söka, ströva, röra sig häftigt.
[2] *Tåsta,* andas häftigt, flämta.
[3] Icke utfört i originalet.

pipan av varandra, och sluta rökandet, hålla de munnen full med rök hela tiden, på det hon bättre skall sitta fast, gubbar tugga.

När de taga upp sina barn, hava de små lappmuddar, i vilka de klädas och stå på fötterna 4 månader gamla, vända ögon och ansikte etc., vilket man knappt ser hos våra.

Aldrig såg jag något folk hava så goda dagar som lapparna. Om sommarn äta mjölk 2 gånger om dagen, då mjölkas, eller ostemus och valla, sedan sitta i ro och veta ej vad de skola göra. Om vintern äta de 1 à 2 gånger om dagen ost, om aftonen kött, en oxren om veckan till 4 personer.

Med senträd sy de aldrig vadmal, med vilket de gå om sommarn, utan alla skinnvaror, ja, själva skorna, då de lagas, ja, även då de sys ånyo, lädret köpes och hustrun syr.

En ko kostar i Norrige, som är god och brav, 3 riksdlr.

En vaja kostar 1 riksdlr	ergo 3 renar
En oxe kostar 12 à 18 dlr smt	svara mot
En renoxe kostar 12 à 18 dlr kpmt	ett nöt.

Reste bort om aftonen och gåendes hela natten d. 20 alltintill kl. 3 eftermiddagen, vilket var 6 mil, och fann intet särdeles på vägen mer än allena *Andromeda.*

Ankom till hyddan.

En sten liksom alun eller sandsten eller kalk ifrån Lappmarken.

Lapparna stämma blod, binda om fingret en vit ullen tråd, emellan oblonga leden på fingret och *apex digiti minimi sinistræ manus,* och se-

dan av samma tråd taga ett stycke, binda 3 knutar på etc.

Glödbröd. Bakas av små, färsk fisk, vilka stampas och med litet mjöl meleras, bakas och stekas på spett mot elden, vilket de bruka i dyr tid.

Lappar äta 2 gånger om dagen, vinter och sommar.

Loppor, ormar och vägglöss ej i fjällen.

Om vintern låter lappen lössen frysa ihjäl, slår med spöt, sedan de blivit röda, ty han har ingen busta.[1] Då de frusit, bliva de röda. Om sommaren dräper med naglar, då han lagt dem i solen, att de krypa.

Kopporna, då de komma från *cultis,* få de över 70 och 80 år, och dö såsom av pest och fly för fjälls och dö träffligen. Mässling idem, ty de tåla ej kölden, därför dö så miserabelt. Halsen svullnar ofta.

Ögonsjuka överallt, besynnerligen om våren, då de komma till fjälls och snöglimret skiner dem i ögonen och det om våren mest. NB. gamla bliva ofta blinda.

Menstruorum obstructio rara, nec nimia, nec adeo magna ac nostris, album ignorant.

Hysterica. En piga av 24 år har en gång om året, en annan om 30 år allenast menstrueras om sommarn.

Fallandesot, huvudvärk (:hinc multo många ärr i pannan:), gamla svag hörsel. Sömnen god och ordinär, sova och vaka när de vilja.

---

[1] *Busta* eller *bust,* prov. borste

Svullnad i halsen hava de. Dröpeln faller ned, hinc avskuren *in multis, vide Bartolinum.*

Barn, som hava körtlar, stickas i hullet, till blodet går ut, då de säga att hjärtblodet av samma går bort, och så försvinna de strax, ty eljest slår det åt huvudet och huvudet blir utslaget.

Hosta sällan, fastän de dricka alltid snö- och isvatten, ofta på fetaste flottet, dock sällan av köld.

Lungsot då och då, styng då och då, copiose om höst och vår mest. Ryggvärk mest om sommaren, brännes ofta; näsblod, de som hava klumpiga fötter, *id est menses supressæ,* vilket dock mest är hos dem, som tjäna hos nybyggare eller dylika.

Gulsot har jag ej hört. Andtäppa gamla, några hesa då och då, om vår och vinter. Moderpassion några.

Renarnas klövar svullna ofta upp vid *marginem cuti proximam,* ruttna, bliva sällan goda, blir halt, kan ej följa.

Renarna hava ock *vertiginem,* att de gå omkring. De, som gå med solen säga de, komma sig före, men de som gå mot, sticka de strax ihjäl, ty de säga, de komma sig ej. De förra skära de i öronen, att det får blöda brav.

Stenen och podager aldrig. Svullna ben sällan, ty de snöra benen, hinc alla vackra ben. Vattusot raro, dock 1 exempel. Tenesmus, en vet jag, fastän de äta så mycken ost och dricka vatten. Magsjuka ofta med durklopp, somliga år, med smitta.

D. 21. *Rhenorum morbi.* Då fryser att skare blir på, att han ej med fötterna kan sparka sig genom, dö träffligen, vilket lappen så fruktar som vi dyr tid, ty då renarna dö, måste han antingen hungra ihjäl, tigga eller stjäla.

Kormsjuka, Kurbma, var vår, besynnerligen de yngsta, de, som samma sommar födda äro, fria första våren, men andra våren då dö många av dem. Sedan då de bliva större, mindre, dock slipper ingen oslickad.

Renkalvarna äro först på året rödaktiga, stora framtänder, men om hösten svarta för fötter och stjärna.

Munsjuka på de yngre, att de ej kunna äta.

Pekke kattiata, då på hullet faller ut stycken. Läker sig dock ofta igen och är epidemica. Fällsjuka, ty stycken falla bort, kunna de slickas, få de ont invärtes, dö, ty invärtes korroderar det.

. . . .[1] då juvren bliva spruckna, att de ej kunna mjölkas utan blod.

Brunrenen fetare än oxen (men slipper oxen arbeta, blir han fetare; vildrenen mycket större än tama), före han löper, vilket sker en vecka för Matthie dag och till Michaelis; på 14 dagar står över, då han är grym att stångas, blir och ofta så mager, att han dör. Hinc föda vajorna vid Eriksmässotiden mest, sällan komma några då och då efter. Vid löptiden faller håret och skinnet av hornen.

Vajorna taga aldrig oxe första året, sällan andra, mest tredje då de bliva bättre. Bliva

[1] Icke utfört i originalet.

fullvuxna vid 2 à 3 år, ej heller masculini förrän vid samma tid.

Kalven heter första året, han och hon, *messi*, 2:a han *orryk*, hon *vhenial*, 3:e hon *Vatjana*, då hon tagit oxe, alt största hopen (?) — hon är foemina, *id est vaja sive uxor*, men *sterilis* heter 3:e året *Vhounialrotha* — han *Vubbers*, 4:e *Koddutis*, 5:e *Kossitus*, 6:e *Machanis*, 7:e *Namma lappo tachis*, sedan hava de aldrig någon brunren, ty de mista honom av brunningen. Men oxrenar leva.

Åldren. Ingen lever över 12 à 14 år. När oxen blir särdeles fet om hösten, och därtill har ålder, eller kon blir *rotno* (= rådno sterilitas) och är gammal, stickas de i häl om hösten, sägandes att de dö nästa året och äro feiga.[1]

Sina brunrenar slaktar han förrän de löpa, hänger upp att blåsas och fryses till de flås, köttet lägges in uti ackjor, som torkat i solen och röken, samt litet saltat, att bevaras i staburen till våren, ty om våren vid Matthies mässa, då oxrenarna få sin kormsjuka, duga de ej slakta, ty leva de av detta (den andra tiden förut slaktas så stort man äter) till de få mjölk.

Bloden gömmes uti kaggar att vara frisk, varpå om våren kokas välling och ätes, kokas med litet märg, fett, mjöl och vatten.

Uti sista föret far han efter sin mat i staburen, varav han leva skall; blodet är storkt[2] som svinblod, den bloden de föra med sig föra de i blåsor och våmmen.

---

1 *Feig*, prov. bestämd att snart dö.
2 Tjockt.

Korv göres nog fet, mest utan mjöl. *Marfi* Lappis. Levern stor, ätes strax kokt. Lungorna saltas litet och torkas litet, under tiden ätes eller strax torkade givas åt hundar. *Tarmarna* feta, sprättas upp, tvättas, kokas färska, smaka brav. Juvern eller testiculi äta lapparna inte. Foten flås till fotleden, sedan går inte håret av med största konst, fastän det skållades aldrig så, utan huden ock skulle följa med. Håret går ej av, då det är kokt, utan då följer skinnet med. Klövarna kastas bort.

Stercus om sommarn som små kolortar, om vintern som getters.

Kormmaskar har han ock i näsan och gommen, att om våren, då han begynner att prusta, går ut genom näsan. På ryggen, då masken är mogen, krystas ut, att han ej skall fräta upp och stimulera för mycket. Boningen är ej i köttet, utan emellan *tunica musculorum* och *cutis,* om våren blir som på kon ett öppet hål.

Lappen aldrig barfot, aldrig strumpa, utan hö; läder köpes av folket.

Köttet kokas i vatten, utan något annat på, dricka sodet.

Jumomjölk över året delikat.

Bär, allehanda, kokas med mjölken, somliga ej koka och gömmes i våmmar och kaggar.

Sik koka de väl (:köttet inte så väl, ej att lossnar från benen:) vid sakta eld, att det ej bulnar, dricka sodet, steka färska, somliga dock *rarius* saltas och torkas.

Köttet torkas vid väder, sol, eld, rök på en gång i skorstenen.

Äta aldrig för sig själva mer än en rätt, vide jul. 5.

Lappkäringar, som vilja vara delikata, blanda ihop med kappi messmör, vilket är väl kokt, till det blivit som tjock gröt, och blanda med grädden.

Messmör i Medelpad kostar på grytan. I Dalarna och Medelpad bruka några mycket hava sin boskap i fjällen 12 à 16 mil, ty inunder getingar och stolt gräs,[1] där de hava sina mjölkbodar. När osten är gjord, kokas vasslan till han blir som en tjock gröt, genom $^2/_3$ consumptione, vilket ätes än som smör, än blandas i degen litet, än på annat sätt.

På fjällen ofta så starkt väder, att man ej kan stå, att både folk och ackjan går av. *Angustia loci compensat nubes celeratas.* I prästgården blåste hela fönstret in på golvet.

Spjutet är käppen, vilken alltid nedtill måste vara doppsko med 4-kantig spets, var på ett trästycke. När han är trött, sätter han armarna på och näsan, sätter ut att vila sig på.

Skogslapparna skjuta brav, men fjällappen ej så, dock täml. gråverk om vintern med träbåge.

Om vintern gå de omkring att söka sin grymmaste fiende, vargen, vilken dräper ganska många, ja 20 à 30, om de komma inom hans käkar (:*id est circuitus,* huru vida renarna vid var kåta gå:). Då flyr han, om han ej kan skjuta. Björnen kan knappt taga någon ren,

---

[1] Skall förmodl. vara *stål-gräs,* Nardus (stricta), L. Fl. Snec. 1755, p. 18.

ty han springer från honom, utan han slir[1] sig på dem. Men i deras visthus, där han kastar överända allt, eller i bergsskrevor, där de mycket gömma, agerar han gruvligen.

Filfrasen är nästan värre i visthusen, men ej på renarna.

Mannens arbete. Ackjor att göra och andra träverk att föra med; i skogsmarken hugga sig ämne till kokser[2] etc. och föra med sig på fjällen.

Kvinnfolken laga kläder åt hela hushållet.

Lekar. Barnen göra sig liksom renhorn av ripris och stångas med. Bygga av sten hyddor och små kåtor. Gömma hus i skrevor. Gammalt folk slår boll brav, dock alltför sällan, leker blindbock, draga handskar.

NB. Fjällapparna mycket lustigare och beskedligare än skogslapparna, som äro mer *sylvestres,* skälmaktiga, lärda av borgare etc. bruka svek. Fjällappen bor i by, men ej skogslappen.

Inga instrumenter, utan lur, och på rönn barkpipor.

Sjunga inte i kyrkan, utom de, som lärts.

Renen har ej lika horn vart år, spetsarna äro ock ofta deformerade, vilket kommer av det han med fötterna klår sig, ty hornen klia, då de växa, och äro mjuka som en färsk fisk.

Lapparna få ej mer frost än andra, om kindbenen tåliga.

Kvinnfolken hava pannlinning, broderad, men

---

[1] *Slir,* smyga sig, eg. slingra.
[2] *Kokse,* Lapp. slev, sked.

manfolken hava bräm omkring, lös, vilken de draga ned omkring kullmössan.

Spetto är ett spel hos lapparna, både man och kvinnfolk. Var tager 30 à 50 st. 60 stickor, långa som en tvärhand, dessa kastas ut på ett renskinn etc. Då tager den ena ett klot av sten eller marmorsten, stor som en *judaicus*, kastar i vädret en alns höjd ungefär, och medan det är i vädret, tager på täcket en sticka, dock så att han kan taga klotet, då det nedfaller, och hava stickan i samma hand, samlar sedan i andra handen 8 stickor, som han får. När han felar, tager den andra klotet, och lika så kastar, då dess kontrapart skall leverera ut, till dess allt är ifrån henne, då den vinner som allt får.

Leges.

1. Den som får klotet och ej stickan eller vice versa, cederar den andra.

2. Den som tager mer än en sticka, cederar den andra.

3. Av de stickorna, som kontraparten har i händerna, får han lägga ut så många han vill, och huru han vill; på varandra är svårast och mest brukas, att den andre skall både taga och riva ut eller skingra med handen, vilket är svårt.

4. Sist då alla stickor äro vunna, lägger kontraparten ut de 2:e sista stickorna långt ifrån varandra, och skall den vinnande taga bägge sista gången eller cedera till appellation åt den andra, hinc ofta tappa på 2:e sista.

5. När kontraparten felar, behåller den, som lagt ut, alla de stickor, som ligga på fältet, även dem han tappade med, ty han har själv

lagt ut dem, men de vunna läggas strax ut att med konst tagas igen, men dem han själv utlagt, tager han ej själv igen med konst utan jure.

Cortex med. alni, tugga och stryka på skinn spottet.

Vadmal vit ifrån Ryssland, eller i nöd ljusgrått.

Lappen barkar med björkbark, men vill inte barka länge, ty han säger det blir skört, ej heller har han tid därtill.

Missnebröd brukas ej så mycket som barkbröd.

Recipe: man tager smala granrötter, färska, skrapar av barken med knivsryggen mot låret, sedan rivs tågen med kniven uti 3 à 5 stycken eller klyvs såsom spinge,[1] lindar ihop dem på handen som en harva, knyter ihop dem, koka dem i kittel med mycken aska en eller 2 timmar, sedan medan de ännu äro mjuka av kokningen med knivsbaken mot knäet stryka 3 à 4 gånger, sedan snos till små rep *item* björkrötter, *sed rarius.*

Men det, som görs korgar av, klyvs inte, eljest allt (av tallrötter görs falskt arbete), härav görs ock ostkar.

Jerja skrapas av med kniven, äts stjälken, då hon är späd som fatno.

Lappen sätter sig alltid främst i hyddan, därnäst gästen på ett tillagat skinn, på det han skall sitta närmast drickeskitteln, som står främst.

---

[1] Späntade stickor.

I Hyttan[1] rinner floden både vinter och sommar, så att om åvattnet *ut putatur* skulle komma av smält snö, skulle han inte rinna, ty då i fjällen fryser. *Ergo ex scaturiginibus circumambulantibus.* Tiderna:

Midnatt *Kaskia,* över midnatt *Pojela kaskia,* rätt nu morgon *theleeteilyja,* soluppgång *Pejvi morôtak,* 2 à 3 timmar efter solen *arreiteet,* mjölka vajor kl. 8 à 9 *arrapejvi,* middag *Kaspapeivi,* kl. 5 à 6 *Eketis peive,* solgång *Peiveliti,* natt *iä,* söndag *Sotno peivi,* måndag *Mannutaka,* tisdag *Tistaka,* onsdag *Kaska vocku* (mitt i veckan), torsdag *Tourestaka,* fredag *Perietaka,* lördag *Lavutaka.*

Månaders och veckors namn. Månader nullos. Veckor qvidam.

Midsommar *Midtsomar vacku,* Persmässa *Pelasmässa vacku,* Gässvecka *Gassa vacku,* Mitt på sommarn *Gaskakis,* Margret *Marchit,* Olsmässa *Vollis* . . . .[2] *Vehak,* Larsmässa *Lauras,* Renkalvvecka *Orryk* (renkalv av 2 år, river skinnet av hornen), Bartolomei *Barti, Hoppmil,* Margreta *Margi, Beharris,* Mattiæ *Matthus* (*vacku*), *Michel, Perkit,* Vintervecka *Talvi.*

Lappstav, överst spjut av järn, med vilken han går på björnen och vargen i djup snö.

Nedanför är en kringla av rötter, bunden genom ett hål, med sno av renskinnsrem etc., nederst beslagen, vilken han brukar, att springa med ski, på det staven ej skall gå ned i snön. Själva staven är rund, av björk.

---

1 Här menas möjligen Kvikkjokk, där smälthytta fanns.
2 Icke utfört i orig.

När gäster komma, äro de mycket angelägna att de hava brav ris under skinnen på golvet, eljest lastas de, och matmodern skämmes ut, då de komma hem.

Främmat ackommodera de så.

Först (:om han kommer, innan de satt på koka:) givs honom frusen mjölk, bärmjölk eller ost eller *kappi,* koka sedan kött, då det upptages, skäres renost i sodet, vilket skall vara brav, och efter kanske torr mjölk.

Lappsång. Volle.

Jejece vu vu aa vyáá, ai: Teeleei, Talii c eee, uau Tali, Tuu, F, etc. lei.

D. 22.

Trolovning.

1. Först skämtar han med flickan, skämtar om hon skall bliva ond, kanske talar med fadern ett par gånger, säger när han vill komma, somliga gånger ej.

2. Han tager all sin närmsta släkt, som är i nejden, med sig, som taga med sig mat och han även, han reser sist i raden.

3. När de komma fram, gå in (:ofta om där är någon annan kåta nära, springer fästmön ut, att hon ej själv skall hörat:), brudgummen står ute hos renarna eller går uti en annan kåta, om där är någon. Ibland dem äro 2 à 3 talmän, men en förnämst, han kallas *Sugnooivi,* sätta sig. Då brudgummens far håller upp brännvin, frågar hennes far till vad ända hans far giver honom brännvin. »Jag är kommen hit i en god mening», »Gud give det ginge an; det är vår mening». Är han motsträvig, dric-

ker intet, men tackar dock för tillbudet, alla hjälpa till var sitt ord. Är han ej motvillig, gå de ut efter sina kärl, och silver etc. lägga det på skinnet i kåtan mitt för hennes far och mor, antingen fadern eller modern delar silvret, somt till fadern, somt till modern, så mycket till dottern. Om hon tycker det är ej nog, begäres mer, och prutas ofta helt länge, allt till de komma överens, ofta om de ej få så mycket de vill, kasta till baka, *voto succedente*, går efter dottern, gå 2:e av hennes släkt efter henne. Har bruden någon leksyster eller syster, håller hon om bruden. Då måste brudgummens mor giva henne, som jämrar sig, ett par maljor eller så där, mässingsring etc.

När bruden kommer in, frågar fadern, om hon håller gott det han har gjort, ställer hon sig i faderns omsorg, som vet bäst dess bästa.

Så giver brudgummens mor i knäet på henne gåvorna. Om hon tycker det är för litet, snor hon och vänder och låtsar sig ej vilja taga dem, så kan hon kanske få litet till eller lova henne mer till, vilket hon gömmer.

Så giva brudgummens far och mor dem att supa brännvin tillsammans uti ett kärl, då slår var en den andra i hand i kring i huset. Sedan taga av sig mössan och göra oration, önskar Guds välsignelse över dem och tackar Gud, som giver var man sin hustru o. s. v.

Sedan supes av brudgummens föräldrars och släkts brännvin, vilket alla hava med sig.

Sedan tager brudgummens släkt fram sin mat, var mest ett par ostar, och ett torrt spicket

köttstycke, steka köttet vid elden, torrmjölk etc. giva omkring och äta tillsammans, brudgum och brud få apart för sig.

Sedan görs 2:e värdar, en på hans och en på hennes sida. Sedan bär brudgummens folk fram rått kött, 1 eller 1 ½ pund. Man och hustru och värdarna koka, ösa upp, koka i många kittlar, 2:e i var kåta, om där äro grannar, ty var lapp har aldrig över en kåta, eller koka åter. Sedan silas flottet av, öses i skålar, sedan läggs vadmalskjortlar eller täcken fram att sätta maten på. De förnämaste, så många som rymmas, äta i rätta kåtan, barn eller andra uti bykåtan, läsa, brudgum och brud sitta tillhopa näst vid ingången, så lägga de för dem det bästa, äta sedan, köttet sättes på knivsudden, doppas i flottet och ätes, dricka spadet, komma ifrån andra byar och lyen[1] dit, koxa genom dörren och hålet. Då kunna värdarna ingenting mer göra än giva dessa snulttiggare, givandes dem 2 à 3 stycken, alltsom de estimeras till. Sedan lägga värdarna maten tillhopa in uti täckena, brudens och brudgummens reliker läggas för sig själv, det ingen annan får äta, läsa, taga varandra i hand och tacka, man och hustru tagas först i hand, sedan de andra, sägandes *Kusslån* (=Gusslan=tack). Sedan då de druckit litet brännvin, lägga sig (:renarna släppas då de begynt koka:), brudgum och brud ligga sammans, med kläder och allt.

Morgonen efter, då de stiga upp, har brudgummens far något igen eller dess anhöriga,

[1] *Ly*, tillflykt, tillflyktsort.

plägas de, ty hennes far har sällan något i beredskap, ty allt brännvin måste köpas.

Sedan tages fram kallmaten, som lämnats förut. Sedan tager brudens folk ost, torrmjölk fram, och ätes, item torrt kött.

Sedan sätter hennes folk på att koka rått kött över allt, då de ätit och fått mat resa sin väg; lyses på en gång mest. Sedan blir bröllopet mycket kort. När bröllopet är stått, följer han henne hem första natten, eller ock reser han till sitt, blir hemma 1, 2 à 5 dagar, sedan far till henne, tager sin renmakt med sig och blir där en tid.

De, som äro rika, giva för hustrun: 1. till fadern en *krano* eller sängtäcke; en liten silverbägare, klädeskjortel (:lapparna bruka inga rynkor på kläderna :), riksdalrar, silvermaljor, skedar etc., så att mången kostar över 100 dlr kpmt, 2. till modern silverbälte, klädeskjortel.

Angelica kallas av västerbottningarna *Björnstut,* men lapparna äro konfysare att förstå. Första året, då hon växer upp, kallas roten *Urtas,* men bladen *Fadno,* men andra året *Posco.* Men då dess stjälk torkats, kallas den *Rasi,* id est gräs, *elli rasi ist purro etnach,* id est: pass på, kasta i dig så mycket gräs.

Senorna till tenntrådarna göras av renars eller boskaps fötter kokta, flottet tages, item av fågelfett. Tråden vevas på foten och handen, drages genom hornet, stickes in *a latere concavo.* Smältes uti dubbel tråd.

Käringar och pigor lägga fötterna på sidan.

Höet, *Såthö* i Vbotn., färska höet läggs till-

sammans över natten, att bliva halvvarmt, om dagen slås ut, blir drygare och kraftigare, liksom humla i Jämtland. Det färska packas helt hårt ihop, och då det fått litet värme, slås ut att torkas, hinc starkare.

Diversitas exsiccandi segetes:
Scani, slå av och samla torrt med räfsan.
Smolandi, skära och torka på kraka[1] et Vbotn.
Ostgoti, sätta ihop 2 och 2 i lång rad.
Uplandi, slå, binda, lägga i stackar.
Angerm., lägga på sin grind[2] hela årsgrödan.
Vbotn., på kraka cruciatim, skära.

D. 23. Lämnade om aftonen fjällbygden, begivandes mig från hyttan nederåt Lule tillbaka sjövägen.

Lappkvinnfolken smörja sin tenntråd med fettet av renfötter, som kokas, eller boskapsfötter, item fettet av sjöfågel duger härtill.

Viträven, s. fjällrackan, uppehåller sig i fjällen, av *mures rubræ* lever han såväl som av ripor; han är mindre än den röda.

Cheruna eller fjällripan lever av ripris, kryper i snön om nätterna, såsom tjäder etc. Därav finnas dess lortar copiose på jorden om våren, varför han ock är lätt fången av räven.

Rödmössen fly somliga år överallt, skära sönder säden, äta upp gräset till millioner, alla fara i ett bort, och ingen vet var de taga vägen, gör dock ej någon skada i husen.

Hermelin vit om vintern, om sommaren röd, finnes sällan på fjällen, men i skogen nog.

---

[1] Stör varpå säd och hö torkas.
[2] Lagge.

Rävarna och vargar hava tagit bort mesta harana, item vargar taga rävar.

Näbbmöss och småmöss finnas i Lappmarken, men inga råttor.

Björnjakt anställes ofta av en enda karl; då han fått spaning på björnen, tager han sin hund, fjättrar honom vid sig, binder om munnen på honom, att han ej skälla kan. När nu hunden blir varse björnen med lukten, begynner han oroas och drager på bandet, därav lappen visst förstår, att han ej långt borta är. När nu lappen förstår, att björnen är på den eller den sidan, ställer han sin väg så, att vädret går från björnen på karlen, och ej *vice versa*, att björnen, som ej ser på långt håll, utan halv solblind, ej skall genom lukten märka honom, kryper han på ett bösskott nära honom. När han nu givit på björnen, som om hösten mest går i säkerhet och plockar bär, och det ej nappar, blir björnen viss på foten och sätter nedåt den lille lappen, men lappen giver sig på ett par fötter, det bästa han lärt, lämnandes matsäcken, där han stod; när björnen kommer dit, river han och slår säcken uti 1,000 spritter. Emellertid laddar åter lappen och giver på andra skottet, är ej heller osäker på hand, då antingen björnen stupar eller flyr.

D. 24. Uti kåtorna såg jag ett instrument, vilket jag förr ej sett, med vilket de röra omkring i grytan, var av tenn.

Mittemot Hyttan, västerför från Vallivari, är skön järnmalm, men skulle knappt löna mödan upptaga för den besvärliga vägen till Luleå.

I natt såg jag först en stjärna, tillförne har ingen synts mig, sedan jag kom under solstitium, dock var ej mörkare, än jag kunde skriva vad jag ville.

Lappen, som fått några stora siklöjor, stekte dem på spett, sättandes på ett spett 20 stycken, att den enas rygg stod mot den övres buk och flatt mot elden, stekte dem, åt, fast osaltade, men de vore tillförne torkade.

Handbågen består av tjöre och björk tillhopalimmade.

Limmet görs så. Stora abborrar flås, skinnen torkas, blötas sen i litet kallt vatten, att man fjällen avskava kan, tager 4 à 5 stycken, lägger uti en blåsa eller i näver invevas, att intet vatten kan gå på dem, lägges sedan uti en gryta med vatten att kokas och sten ovanpå, att de ej skola flyta. Med detta limmet, vilket aldrig går upp, och med ett band omvrides bågen, att *latera sibi appropinqvant*.

Lapparna uti sina resor hava ingen matsäck annan än den yttre jackan, emellan den och inre ligger det, ty de äro alltid *cincti*, och alltid tröjorna lösa och lika vida ovan och nedan.

Lysimachia purpurea s. Epilobium gör ängarna ganska härliga att se på. *Virga aurea* stod här blommad, men ej uti fjällen *hinc serius floret in alpibus*.

Intet kreatur har jag ännu sett simma så högt som renen, vilken nästan till halva bålen är torr.

Vattnet vid *Kiomitis* träsk var helt vitaktigt, liksom med mjölk blandat, vilket de kallade

kalkvatten och sade komma från fjällen, men det *a colore, non caussa et origine.* Denna å kommer in uti stora ån vid *Kiomitis* och gör vattnet hela 4 à 5 mil vitaktigt; sådant såg jag i Virijaur.

Jag såg med nöje hurusom lapparna förrän de supa brännvin, då de fått kosan[1] i handen, doppade *digitum indigitorium* uti brännvinet och smörja litet uti pannan och litet mitt på sternum. Då jag frågade orsaken, svarades, var att det ej skulle gravera huvudet eller bröstet.

Om vintern, då renarna komma ej i jorden efter coralloides, huggas träd ned, att han av *Usnea* må få mätta sig, *sed vix sufficit.*

Uti rötmånaden plågas träffl. skogslapparnas renar, som ej hava någon snö att svalka sig med, hinc äro fjällapparna rikare.

Några lappar, som hade fått färska siklöjor, kokte dem, att de lågo liksom orna gröt,[2] och åto med nypa.

Lapparna bevara nog väl sin hals med sina tjocka kragar, utan vilka de ej uti så stark köld skulle begå sig. Ty denna sensibla lemmen, som med så många *nervis, musculis trachea, venis et arteriis speciosis* är *instructa* skulle såsom smalast och minst varm eljest taga farligt fel. *Hinc male virgines nostræ, male item juvenes,* vilka spänna halsduken åt halsen, att han blir röd uti synen, som skulle han joguleras.

Nos sveci äro spända i kläderna. Halsduk,

---

1 *Kosa,* Norrl. tumlare.
2 Av *Orna,* uppvärma?

rock, väst, byxor, strumpor, vamer[1] spännas hårt åt, ju hårdare, ju *elegantius, lappones contra duo tantum leviter constricta habet, scil.* byxor superius, dock ej hårdare än att de kunna dragas upp och ned *sine apertura,* och skinnegeband,[2] dock är alltid *angusta contractio violentior, hæc lata.*

D. 25. Uti sjöarna finns här inte som söder, så många örter, utan bottnen är helt klar och *nudus,* stränderna stå bara, ingen *Nymphæa* eller *Juncus* etc. växa här, utan ut på sjöarna finnes *Ranunculus foliis rotundis et capillaceis,* och gör sjön helt vit. Jag förundrade mig att se, huru nu stodo sjöarna här och där helt vita, men för 14 dagar sedan, då jag reste upp, syntes ej minsta ramus av denna, där likväl nu *rami ulnares* ligga över vattnet. Caulis var helt vit, av det hon vuxit så starkt, ofta 3 famnars djup. Vid stranden då hon uppvräkes, blir dess *folia capillacea radix, ut vidi,* det de ock töra vara i vattnet. Syntes ock litet *Potamog. foliis amplexicaulibus.*

Jag såg ock ett *Gramen maximum natans, fluitans, ramosum, spicis cylindraceis. An Gramen aquaticum geniculis spicatis?*

Norska arbos, med vilken skjutes helt flinkt, såsom med en bössa, ekorrar, på 20 à 30 steg. Jag såg med förundran huru han slog av en liten slyga[3] jag satte för honom på 30 steg.

I Lappmarken sägs inte finnas något ler, men

---

[1] *Vampa* eller *Vampe,* övertröja, ytterrock.
[2] *Skinnge,* Skån., av skinn.
[3] Spö.

jag fann på 2:e ställen, dock i sjöarna, att där som sand var vid landet, var mest ler på bottnen, vid Randijaur och Skalkaträsk.

Om vintern sätter man ut sina nät efter sik, gör hål på isen, drager med stång, som en isnot, emellan Anders och jul.

Ackjorna tjäna lapparna för kistor, göra dem lykta, litet konvexa, med ett litet sprund mitt uppå, varigenom de nedlåta sina saker och täppa. Sådana brukas ock att köra med, på det sakerna ej skola bliva våta.

Lomhalsar brukas att göra karpuser av, hava en grå ring om halsen, är Lumme Wormil.

D. 26.

Ackjor descript.

Ackja är ett species av åkdon hos lapparna uppfunnit, vilket drages på jorden, som en släde; av björk gjord.

Bakstammen står *erectus, nonnihil sensim inferius introrsum inclinatus,* är *subrotundus, sc. altitudo pes 1, latitudo pes 1 1/2.*

Denna bottnen packas till litet över mitt på med en carina och 5 *laterales utrinque,* så att de ligga på varandra *imbricatim* och att carina lyktar valvet och ej *latera, carina sc. incumbit.* Alla *radii lateris* äro *unc. 1 1/2 crassi, superiori margine obtusiores, inferiori angustiores, ut alter eo proprius accedat, qvi incumbit et succumbit, interius connectuntur* 5 halva gjordar med naglar, utrinque spjälkade, carina är *unc. 1 crassa.*

Dessa radii äro icke *exterius plani,* utan convexi, hinc många rylar[1] i snön efter spåret. *Ca-*

---

[1] *Ryla,* Smål., skrynkla.

rina är *plana* allenast. *Radii prope apicem connectuntur* med ett tåg, som bindes om alla *radiorum apice*, och alltså ej hopspikade. Ackjan är longa pedes 6. Ifrån bakstammen går hon *per eandem amplitudinem per 4 pedes*, sedan går carina i vädret och latera bliva *contractiora per pedes 2.*

Drages med tåg genom hålet *in apice carinæ.*

Är alltså bakstammen täckt *ad latera paulo supra medium, adeoque margo* vetter ej ut, utan sluttar litet in. När nu ackjan skall täckas, som sker antingen till en del uti dem folk skola resa, eller totaliter där saker föras, uti folkets görs 2:e eller 3:e halvbågar ifrån apex till 2 pedes nära bakstammen, vilka dock sättas inom ackjans latera, och ovanpå betäckas med skälskinn eller kläde. Sedan går samma kläde löst framåt, vilket man binder för sig såsom ett förkläde, att icke snön skall falla in. Ad latera sitter i brädden snöre att snöra ovanpå, att man ej skall falla ut, då det går på sidan, ty ofta måste armbågen taga mot.

Interius är var *radius velut convexus,* att hon innan är helt jämnt konkava; apex stor, ofta *pedem 1 extra radius.*

Lapparna, som underligt är, hava inga almanackor, utan liksom runstavar, gjorda på 7 stycken små spjälar. De hava fuller namn på sina månader, men de gå ej som vi efter månaderna, utan nämna dem av heligdagarna, som de hava. Var vecka hava de namn på. Solens och månens förmörkelse veta de ej förut; årets almanacka begynnes fredag före jul etc.

Lapparna gå om sommarn innantill med vadmalsrock eller ingen, utan med en bar lappmudd.

Om solnedgången anlände vi till *Purkijaur*, där ingen båt var, ty nödgades vi göra flotte. Natten blev av dimma helt skum, att vi ej kunde se 3 famnar från oss. Kom omsider mitt i strömmen, som så när hade drivit oss och stockarna skilda. Omsider ur livsfaran kommo vi till gården, som låg på en ö, sedan vi seglat en halv mil på sådant sätt.

Vid Purkijaur lejde jag en man, som mig följa skulle att fiska pärlor, jag gav honom härför 6 dlr. Han gjorde en flotte av 5 stockar, så tjocka som jag, 2 famnar långa. Uti bortre ändan slogs en vigg att hålla ankaret. Ankaret var en sten om 1 Lpd ombunden med en björkvidja, att han ej falla bort skulle. Uti honom häftades 2:e vidjor, den ena efter andra, att tåget blev 2 famn. En stång hade han även av 2 famn., ty på längre djup kan man i strömmen ej klart se bottnen. Härmed gav han sig ut i starka forsen, styrandes sin flotte med stången. Där han såg nu väl bottnen, lade han ut sin sten, och övra öglan av tåget på viggen, då flotten låg stilla. Då han ville på annat håll, tog han honom upp.

Där som ej var rätt djupt, stod han erectus på flotten, men där det var djupt, låg han långs åt.

Pärlmusslorna tog han upp med en lång tång av trä, 2 famn. lång. Själva tången var 1 spann lång och 3 finger bred, *apice abscisso*, var lamell

låg på den andra plana. Han höll *summo apice* och tog med denna snäckorna på bottnen.

Snäckorna lågo gemenligen och gapade, varav de lätt kunde synas, ty deras interna voro vita, men så snart man rörde omkring i vattnet något starkt, slogo de sig samman, fastän de hade varken ögon eller öron.

I första uppfinningstiden var denna flod förnämsta pärlfisket, men nu är mest utletad. Först hon fanns upp, sades, att man knappt kunde komma till botten för snäckor, men nu ej så. Inga *signa externa infallibilia* givas om dess halt, ty bliva ofta många 1,000 diffrakta, förrän en finnes. Alla snäckor dödas härigenom, vilket är skada. Alla tider om året finnas de. Ofta av snäckorna dimitteras.

Kuriöst var vad jag här observerade, näml. en gädda, som hade en hel andunge uti sig. Bonden sade sig hava funnit hela knipan i gäddor.

D. 27. Jag observerade att renarna åto gärna fräken (: *Åsche,* Lappis :). *Eqvisetum* sedan det var torrt, äta de ej gärna, ty undrade jag på lapparnas negligentia, som icke om sommaren hösta fräken och renmossa såsom bonden, att de något måtte hava att tilltaga då skare blir och icke så mista hela sin egendom.

Västerbottningarna och nybyggarna bruka för myggen smörja sig med tjära och fiskister eller annat fett, lägga uti ett horn och bära på sidan, men detta bryr lappen sig ej om.

Lapparna tugga i tobaksnöd *Radix Angelicæ* att något starkt skall smaka i halsen.

Lappkvinnfolken bära sitt bälte som manfolken, men då de äro havandes höjes det upp till naveln.

I dag fann jag *Ophrys minima* ibland *Chamæmorum,* då jag den plockade.

Item *Pingviculam minimam, sed exaridis foliis, fructu maturo, cordiformi, emarginato,* 2 *valvis,* 1 *loc:* växer uti vitmossa.

Lappskatan, vakfågel Vbotn., *qvousach* Lappis, är snål, tager bort kött och vad hon ser, är ej timid, *referri potest ad Glandarium.*

Lapparnas kläder äro aldrig fodrade mer än om vintern, lappen har näst livet litet renkalvskinn.

Lappkläderna äro armarna ej inskurna på, axeln slutar sig utför med en kil uti, tröjan har uti sidorna *per totam longitudinem* skarv, och är tröjan litet vidare, ju längre ned. Hon går till mitt på benen, kragarna äro gemenligen blå med vit tråd.

Renar slaktas ej som andra, *describatur Holmiæ, Smolandiæ etc.,* utan renen bindes med grimman, lappen tager sitt spjut och sticker in uti bröstet bakom bogen, att hjärtat blir genomstunget. Härav sker, att all bloden samlar sig uti bröstet, och ingen rinner ut. När han är flådd, finnes blodet levrat uti *cavo pectoris,* vilket sedan slås sönder. Hjärnan bruka ej de rika lapparna, men de fattiga koka honom med blodsoppa. Testiculi kastas av alla bort. Penis brukas till ackjor att draga med.

Grönlandslapparna fly till fjälls om midsommartiden och Pål- eller Larsmässo komma igen;

men fjällapparna till Grönland mellan helgonmässa och jul, och tillbaka vid vårfrudag.

Alla skinnkläder sys med sena, men vadmal med tråd av hampa, som köpes.

D. 28. I dag fann jag *Pseudo-helleborina*.

Elden, som av Tor för några dagar sedan blev slagen, grasserar i lappskogen träffligen, helst nu då var så torrt. Vi sågo på ganska många ställen, över 9 à 10, som skogselden gick några mils väg. Jag gick igenom där han bränt 3 fjärdingar, och såg huru Flora här drog för en grön frodde[1] tapet en svart klädnad, vilken mig ändock grymmare var än vinterns vita, ty fastän den förstör stjälken, lämnar han dock roten, men detta icke så. Där vi gick, var elden mest slocknad, så när som uti myrstackar och torra trädbålar. När vi gått så en halv fjärding, kom ett litet väder, strax blir ett knall och fall i skogen, såsom ibland manskap uti en stor armé, då fienden lossar an. Vi visste ej var vi oss vända skulle, för rök kunde vi ej vara stilla, tillbaka tordes vi ej gå, utan förmodade framför skola snart slutas, som dock slog fel. Vi sprang undan träden, som vi såg förut falla åt oss. Somliga gånger föll det i en moment, då vi stannade av häpenhet, givandes vår sak *Enti entium*. En gång slog ett stort träd emellan mig och följeslagaren, som dock ej gick över en famn efter mig, *sed singulari Dei fato uterque salvus evasit*. Men glada voro vi, som varit fågelfria, bliva entledigade från Kains fruktan.

Tillförne hade man nog blivit antastad av

[1] *Frådun*, Dalarna, frodig.

mygg, nu kommer till högsta grad ett slags helt små flugor.

De voro mest besvärliga med det de krupo på ansiktet och slogo i näsa och mun samt ögon. Då de kommo att bita, veko de ej, fast man blåste aldrig så starkt. *Mockere lappis, caput minimum.* Knort *Sveci.* De betäckte linkläderna, att de blevo helt svarta, till att slå sig från dem var omöjligt.

Jag var uppe på Laxholmen, där de ännu fick lax, ibland dem kroklaxar. Jag frågade om kroklaxen var distinct species eller differerade *ætate.* Bägge nekades. Mig visades helt små laxar, som uti proportion hade även så stor krok som de största, *adeoque fallax est* Bång *in diss. de salmonibus.* Jag frågade, om kroklaxen hade rom eller mjölke. Rs. mjölke *semper, nec ullus, qui non* kroklax *est, habet* mjölke, *sed semper* rom. Jag lät öppna 7 kroklaxar, alla hade mjölke, 4 non kroklaxar alla rom.

Laxfiskarena komma hit upp vid 14 dar för midsommar och bliva här till Bartolomei. Så länge går laxen upp, sedan resa de hädan. Få laxar komma tillbaka, ty få kunna eskapera. Vid Michaelis komma fiskarena tillbaka, då en minde sort salmones komma.

I dag såg jag att kornet skars, som såddes ett par dagar före midsommar, var moget, vårrågen skars ännu ej, ty han var ej mogen, men vinterrågen mognar litet för kornet, hinc växer kornet och mognar här uppe på 60 dagar.

Jag plockade i dag *Baccas rubi fragariæ folio,* voro rätt delikata, smakade som björnbär,

dock något behagligare. *Calycem non demittit ut Rubi reliqvi.* Bacca är lik mittemellan koddon och hallon, *composita, color fusco purpureus, magnitudo* med koddon.

Här och där fanns *Erica plicata,* liksom klippt, grann, vacker.

Vattnet begynte i strömmen falla eller taga av, hinc blev mer pellucit, och fisken svårare att få.

Man fann i år knappt något carex, som icke hade *in spicis ustilaginem, id est corpuscula globosa, nigra, quæ in farinam resolvebantur.*

D. 29. Lapparnas barkning.

Nävern flås först av trädet, sedan skrapas barken av björken, koka honom färsk i vatten så länge som en fisk. Sedan kallnas till handen tål; sedan lägga huden uti, som först är bliven skallot genom det man doppat henne i ljumt vatten, och grävt henne ned i jorden bortest i krubban, dock tager upp henne en gång om dagen och mjuknar henne i varmt vatten, till håret lossnar av. Då håret drages av med *gessara rutri, id est* dragjärnet, sedan läggs hon *sine prævia exsiccatione* ned i barken, dagen efter värmes åter det upp (: barken sci. och vattnet:) och då det kallnat, läggs hon ned, 3:e dagen hängs upp, torkas i väder och skugga. Då hon är halvtorr, skära de ofta henne sönder till skoämne. Skorna göra de utan läst NB. och det kvinnfolken, alltid med sentråd.

Somliga syra intet, utan raka med kniven av håret, blöta huden litet i vatten, och så barka henne.

Vid *Svartlår* fanns surbrunn, *sed qvalis talis, non excultus.*

*Luleå*älven delar sig i 2:e lika stora grenar, litet ovanför delningen emellan Lappmarken och Västerbotn., av vilken den ena ramus kallas *Lill-Lule* och går till fjälls åt Hyttan, den andra *Stor-Lule* och går till fjälls i Norrbotten.

D. 30.

Vid Lule älvs stränder växte *copiosissime Caseola,*[1] *Sedum aquaticum, Plantaginella, Gr. aqv. geniculat. spicat.*, i vattnet slog sina blad över andra som Convolvulus.

På vägarna växte överflödigt *Sedum aquaticum.*

I ån fann jag en ört, vet ej *an Potamog., an Stellaria, an Aponogeton,* vide 3 aug.

Ankom om aftonen till gamla Lule stad.

D. 31. Regnade och dundrade åskan hela natten förfärligen.

Aug. 1. Hade tänkt resa åt *Torneå,* om icke ett stort regn och gruvligt åskdunder med knall och brak, eld och blixt, hade alldeles slutit mig inne.

Prostinnan (*:in cujus fide certus sum:*) talade om, hur hon såg i Björsjö gästgivaregård i Torps socken av Medelpad, huru de samlade stora *Aconitum,* kokte och åto för kål, det hon förskräcktes för, emedan de bruka i Jämtland giva roten åt flugor att dräpas, men kvinnan, som lagade till honom, begabbade prostinnan, menandes denna örten vore visst en som ej borde försakas.

---

[1] Calceolus?

Jakt efter harar anställdes alltid, att hunden skall tiga och ej gjöendes driva, gör han, så får han stryk.

Tubera finnas emellan *Heden* och *Svartlå.*

Vid vägen växte *Glaux, Plantago angust., marit.*: på en backe *Gr. tritic., marit.,* vid vägen *Angelica tenuifolia.*

Nu bar frukt den, som vid Umeå visade sin blomma, *max. Mesomora, Vaccina, Chamæmorus, Chamærubus,* tävlade med frukt, ljung få.

Backar voro inga särdeles, brinkarna, som tillförne varit litet brända, stodo fulla med ymnig tall och vita av renmossa.

Kom om aftonen till *Töreå.* Vädret var härligt.

D. 2. Vid *Grötnäs,* som ligger mittför Kalix kyrka, är en färja över emot kyrkan. Där vid kyrkan hålles marknad av Lule- och Torneboarna.

I floden såg jag överflödigt *flotegräs,* vilket som här hade sina spicas, det jag så länge undrat vad var för species, helst som jag hos ingen Botanicus det funnit, fast det i Småland och här växer copiosissime. Det är *Sparganium,* vars *folia oblongantur et attenuantur* på djupet äro 1 à 2 famnar långa och flyta på vattnet, *dorso convexo, infra plano.*

TORNEÅ.

Sin säd sätta de på krakar liksom i Småland, axen vändas söder åt, *sed in eo ab iis differunt,*

qvod Smolandi lägga den ena neken[1] ända lång på den andra, men dessa *cruciatim, alternato.* Bägge mena det skall blåsa bäst igenom på sitt sätt.

På var krake sättes 15 nekar, i Västerbotn utan stöd, men i Småland 12, sc. 10 på kraken, 2 ad latera. Varför ock Smolandi behöva ej hava högre krakar än de ståendes kunna sätta på med händerna, men dessa med ett instrument lyfta upp, vilket kallas skylkroken och är en rund stång med en tvärskida insatt på sidan, varpå udden sätts neken och lyftes upp.

På heden inemot *Sangis* var rödmylla, och i den torra avbrända skogen växte renmossa, att jorden alldeles betäcktes.

Kom om aftonen till *Sangis,* id est, där Fader vår lyktas, vädret var vackert.

D. 3. Om morgonen i soluppgången var på marken helt vitt av frost, och tvingade sig nu först hyems in, sovandes första natten hos täcka flora. Jag såg henne ej mer lida, mer än allenast *Dracontium,* som något bleknade.

De sista örter, som här blomma, äro: *Erica, Persicaria fl. rubro mitis, Hierac: præmorsum.*

När jag miste Sangis, miste jag ock mitt modersmål, i *Seivis var pura finnar,* dem jag ej förstod.

Jag fann här mossarot, *Umbella prolifera.*

Musfällor brukades här lika ekorrfällor, *satis superque descripta.*

Emellan Torneå och Seivis hade jag 3:e färjor.

---

1 *Nek,* sädeskärve.

Ankom kl. 3 till Torneå.

D. 4. Med en ren kan köras 12 à allra högsta 15 mil om dagen, men då sticks han strax gemenligen ned, ty han dör dock gemenligen, och ätes.

Lappar, av lappa kläder, *qvod eorum vestes, communiter lappatæ.*

Fjällen är kallare än landet; e. gr. fjällen uti Jämtland är kallare än Torneå, ehuru väl den ligger 100 mil mer i söder. *Hinc causa frigoris non est saltem elevatio poli, sed item elevatio terræ, quod probe observandum. Hinc flora Lapponica septentrionalis frigore perdurans, hinc* snö på *alpes* uti Italien.

Till mig kommo här så många finnar, att jag blev rädd för dem, vilka alla voro lippi och nästan blinda. Ofta såg man här en blind och en 100:deles blind leda den blinde. Fåfängt var det för mig kunna föreskriva dem något medel, så länge *causa peccans* var *ubique præsens,* sc: deras rökhyddor, utan om jag rått, hade de skolat hängts på väggen och fått 15 par spö, tills de gjorde skorsten på sina stugor, helst som ved ej felar, vilket vore nödvändigt att överheten dem imponerade. Abstrusare har jag aldrig sett, *sine causa sufficiente.* Sådana voro karlar av 30 à 40 år, *qvid fiet in 70 rariis.*

Väst syd från staden över *sinus aqvæ* ligger en surbrunn, nog god till smaken och en ibland de bästa jag sett här i norden, men ligger mycket sankt, att dess origo deduceras av samma rännil, vilken går ovanför, och dess vatten *forte*

silas genom jorden, som skjuter ut i en udde emellan.

D. 5. Här talades så mycket om boskapssjukan, då om vintern några dö, men om våren oräknelige, så snart de komma på gäsle[1], ja 50 à 100 mest årligen. Jag sökte till den ängen de först släppas på, jag såg det var en mad eller kärr, såg ock *Cicuta aquatica* till överflöd avbetad och uppäten, *ergo sic argumenter.* Boskapen om våren äta väl upp gräset, ty dö de snart, men om sommarn taga en bit här, en där, ergo ej så mycket. I ängarna växer hon ock *inhumidis,* kommer alltså i höet, är orsaken till deras död då. Man ser av Wepfero, som henne till diverse djur givit, vad svåra *symptomata* härav flutit. Visste alltså jag i dag ej nödigare sak att undersöka om än denna, helst som hon kunde preockuperas av en piga, som lejdes därtill på en månad att söka ut, och alltså skulle profiteras för en sådan liten stad över 200 plåtar. Mig sades, att kreaturen skulle bliva så giftade, att om de flåddes, svullnade händerna upp, ja några dött därav. *Convenit itaque loco, viribus, facie externa prœsertim pinnarum cum Oenanthe.*

D 6. *Dies sabbatis sanctus sc. ideoque recreationi animæ et corporis* användas; såg i kyrkan Kung K. XI egen observation om solen 1694 14 jan. Solen sågs till inemot kl. 12, då en liten molnfläck skyggade, men dock var hon över horisonten, dock går om vintern solen inte under horisonten, utan syns vid solstitium. *Quæritur an ad polum videatur?*

---

1 *Gäsla,* betesmark, Norrl., Dal.

Finnpigorna hava stora pattar, lappigorna små *et qvales cruda servat puella marito.*

D. 7. *Torneå* stad ligger på en liten ö, som är bebodd vid stranden på sydvästra sidan; denna kallar jag ö, ty på norra sidan går ett litet träsk, på öster i söder stora Torne älv, på södra i väster och väster går ett sinus in av sjön, såsom en stor älv, men mycket grund, att intet fartyg kan komma närmare än på 1 mil när; detta sinus har tillförne varit kungsådran av strömmen, som nu sig på vänstra sidan skurit, att om sommaren är nästan alldeles torrt emellan träsket och sinus.

Jag var uppe uti klocktornet vid kyrkan, där Hans Majst. Sl. kung Karl XI såg *solem inocciduum* d. 14 jun. 1694.

D. 8. Fanns intet märkvärdigt.

D. 9. Reste från Torneå till *Kimi*, där stora laxfisket var; *hinc* rikare än Kimi laxfiske, Liminge äng, Storkyros åkrar.

D. 10. Blev i Kimi hos prosten till d. 11.

Kvinnfolken, när de skola föda, bruka dricka brännvin med peppar uti, dels att bliva druckna såsom av *narcotico,* dels att provocera *dolores.*

Jag lärde av prostinnan att förekomma eftervärkarna, att man knappt skall känna dem, sc. då första barnet föds, och *funiculus umbilicalis* skärs av, tages litet av blodet uti en sked och supes av modern, vilket sedan uti var och en barnsnöd repeteras, då *dolores, post partum, ipso puerperie multis difficiliores,* försvinna.

I Medelpad etc. har folket sina fäbodar, där-

över sättes en piga, vilken för var ko skall skaffa 1 Lpd smör, 1 Lpd ost och 1 Lpd messmör.

Att få nog smör, sätt mjölken uti källare eller ett hus av dubbla väggar, kallt måste det vara. Mjölken står här 2 dagar minst eller till flöten släpper fingret, då man tager på henne, löpnar dock ej, utan blir helt tunn och blå, men grädden ganska tjock och fullkommen, vilken samlas i kärnan, och är hon så tjock, att man ofta vet, att då man litet kärnat, har man lagt kärnan på sidan och intet runnit ut, ty är hon tung att kärna.

Mjölken, som är kvar, göres ost av, värmes, löplägges och ystes, därtill han intet duger av surmjölk. Till att äta är sådan tunn mjölk icke särdeles tjänlig. *Serum a casei separatione relictum alias ad syra conficitur, id est,* öses sedan han kallnat uti ett kärl, tunna etc., då han står länge, blir ganska seg. *Communiter tamen coqvitur, et per duas vel 3 dies collecta* med ny, kokas, till litet och tjockt som en gröt är igen, slås uti ett kärl, sättes av och skall stå rätt stilla. Blir hård och messmör. NB. den blå mjölken kan kokas som söt och löpnar ej.

Jäsmjölk, kärnmjölk slås uti en bunke, låter stå till hon begynner jäsa, då slås till nästan 3:e eller 4:e-delen söt mjölk, låter åter jäsa tillsammans, då inunder sätter sig ett serum, som genom en tapp tappas ut. När något tages bort och ätes, slås åter söt mjölk på, och så reciteras hela 15 dagar, då denna blir tjock och kostlig.

Servetmjölk. Man tager en filbunke, som nästan begynner jäsa, att liksom *hydatides* fin-

nas emellan flöte och mjölk. Sura mjölken skärs i kors med många korsskärningar, serum silas bort, och hon läggs uti en servet, hänges upp, då all vätska rinner från och hon blir hård, slås söt grädde på och ätes.

OSTROBOTHNIA.

D. 11. Reste från Kimi prostgård, past. Frosterus, fru Christ.

Vidi *Lumme* Worm. *digitus exterus maximus, medius modicus, interior parvus, pollex s. intimus minimus.*

Ett ekorrskinn om vintern: svansen halva, ytterst vit, *extimi digiti pedis* vita, vita öron.

I dag fann jag *Stratiotes* och *Butomus, Mesomora, Palma christi maculata, Gnidium.*

D. 12. Skogarna äro av björk eller gran med tall blandade. *Juniperus parca, plantæ in sylvis læte vigent, et magnam adipiscuntur altitudinem.*

Baccæ Labruscæ, Vaccinii, Mesomoræ, Empetri, Chamæmori heic copiosæ.

Sceptrum C. ubique in via regia.

Gärdsgårdar äro mest på sidan böjda eller horizontales.

Domus är rökstugor, pörten dictæ, och mena att om skorsten skulle vara, skulle de frysa, *quæ ratio mihi videtur plane falsa.* Månne det vore inte bättre hava skorsten och lagom varmt än hett som uti en badstuga med blinda och lippa ögon, svart och genomsotig stuga, ligga på golvet, då röken går, ja på golvet bädda

sig säng? Tycks ock så mycken köld kunna stiga genom dörren som genom skorstenen. Ja, de äro så rädda om värmen, att de ej töras bruka fönster, utan i dess ställe gluggar, och alltså *Noctuæ instar amant tenebras*. Jag såg in genom en fönsterglugg, där i huset var helt *atrum*, fast både barn och folk voro inne, och såg ej mer än 2:e ögon, gloendes som djävulen i en kanna, men då jag såg efter var det en kanna, och kom då ihåg sätta dess *numerum intra eos, qui ignem de se prebeant*. Jag vet i Småland, där bönderna elda uti sina ugnar, hava de en sådan värme, att de nu stekas fastän skorsten. Här brändes som i Småland stickor. Jag tror ock aldrig att den överflödiga värmen om vintern, här, där så stark köld är, skall gagna. Julstänger äro här 2:e alnar långa, ingen säng, ty de ligga på golvet, dock om sommarn mest i lider, bänkar i stugan runtomkring. Bord uti hörnet, ugnen opposito.

Och såsom det skulle vara hasarderligt om sommarn att elda uti dylika hus, hava de ett apart hus, uti vilket de koka, vilket är byggt med sten som i lapparnas kåtor, fast 3 gånger så högt och 2 gånger så brett, dock ej täckt, utan som en vedkast uppsatt med halm, klyvna gärdslestänger, varuti de koka, och bränna brännvin.

Stegerhusen[1] bygga de liksom på några gästgivaregårdar synes, sc. *tecto interrupto* med en stock, är högt, men ej särdeles vitt.

Folket som i för år lidit stor missväxt,

1 *Stegerhus*, brygghus med bakugn.

skära vippan och översta av halmen till finaste hackelse de kunna, mala och baka bröd av, andra baka tallbark.

Åkrarna, som rågen var i höst sådd på, stodo helt gröna, vinterrågen, som i fjol såddes, var ännu ej skuren.

Nekerna sättas ej på krakar utan läggas 10 ihop, att den ena nekens ax täcker den andras och stå *inclinato erectæ.* Sedan föras de i riorna, som här se alldeles ut som badstugor med klappurugn.

Dörrarnas remora eller uppehållare äro helt diversa ifrån dem, som i Småland finnas, och stå på golvet och stupa fram och tillbaka; ty denna sitter mitt på dörren och vrides omkring.

Stegerhus här äro med murade kittlar att koka hästdynga uti till boskapen, item att värma vatten att slå på renmossa till boskapen. Överst uti rökes fläsk och lax. Men mjölken får en vedervärdig smak.

Om vintern arbetas uti pörterna, att gluggen står uppe, och ändå är varmt, dörren stänges, då brinner, om icke mulet.

I Torneå brukas ingen plog, utan all jord vändes med spade. I Kimi även så, allenast rågjorden plöjes med denna plog.

I *Kimi* för en eller 2 personer lägges hel servis, 5 à 6 tallrikar med skedar, serveter etc. *qvia usus.* På gästgivaregården fri taffel.

I Kimi prostgård fann jag *Salicaria foliis alternis, gradualibus, floribus in alis singulis.*

Jag hade tänkt i Österbotten resa något styc-

ke, men då jag kom på gästgivareg. fick jag varken häst eller mat, ty de förstodo mig ej, ej heller ville förstå mig, ty reste jag tillbaka d. 12 aug. ifrån ...[1]

Finnarna i Österbotten äro klädda nästan som lappar och alltså *conveniunt cum iis.*

Conven.: 1. mössa, 2. ljusgrå jacka, 3. byxor, som gå i skorna, 4. kängor, 5. *cingulo cum cultro affixo,* 6. inga knappar utan häktor.

Differunt: 1. *qvod carent* en hög krage, 2. *qvod habent* halsduk, 3. rocken, framtill öppen, 4. skjortor, 5. cingulo med intet mer än kniv påhängd, några nyckel uti ändan, 6. binda om knäna.

I kyrkan såg jag dem vara gjordade merendels med en list av svart kläde ifrån reven, vilken de kring sig 2 à 8 gånger slogo, vilket stack av som svart på grått.

Kvinnfolken däremot äro klädda med köpte saker och alldeles diverse från lappkvinnfolken.

Österbotn är ett sidlänt land, med många kärr, gölar och myrar. Gräset växer högt, men är dock så svårt efter hö, att de köpa hästdynga i Torneå, den de koka i sina stegerhus i nedmurade kittlar och giva fäet att äta. Item värma vatten och slå på renmossa.

Österbottningarnas bröd i denna dyra tiden var mest av nippet på kornet, som var sönderskuret smått som korn och malet.

Vinterrågen, som i dag 8 dagar såddes, stod nu helt grön.

---

[1] Vacuum i orig.

Ankom om aftonen till Torneå igen.

D. 13 avhörde jag uti Torneå bondkyrka en finsk gudstjänst. Såg ock en äkta hustru efter födseln tagas i kyrka i koret vid elevationen.

Ibland finnkarlfolket såg jag, att de mesta hade vitt hår, eller vitt, som *per tempus* blivit *fuscum*, ingen rött, ganska få svart, allt rankogt, tämligen rakt.

Physiognomia et marum et foeminarum phlegmatica, okvickt, såsom ock kroppen är, inga subtila lineamenter, *decolor*.

Kimi älv skiljer ej Västerbotten från Österbotten, utan en liten älv på västra sidan.

Sik fångas här på ett underligt sätt. Siken går såsom laxen mot strömmen, därför fiska de allenast vid stora forsar, där siken ej kan komma uppför, hava en nätt håv, gå nakna mitt på kroppen i starkaste forsen, hava ofta ett rep omkring sig och en karl, som står på landet, att icke man skall av strömmen tagas bort, gå så ut och taga nedför.

Sälar fångas på många sätt, antingen med skjutande eller nät. Näten äro av hampa, 3 à 4 famnar höga, trådarna tjocka som en gåspenna. Var maska *extensa* 2 spann lång. Inga stenar på undre tenneln, med avlånga flöten ovanpå. 4 à 5 nät bindas ofta ihop och vid ändan en stor sten med vidja uti, som håller nätet.

När sälen kommer, ty det läggs, där han har sitt tillhåll, ty han gör fiskarena stor skada, såväl med det han äter fisken som även näten,

när han kommer kastar han över huvudet, tills han invecklas, ja ofta med foten fästes.

Vid kyrkan på sandbacken växte copiose *Gr. spica triticea marit.* med sina blad, ifrån alla andra helt diversa och speciösa. Jag tog ut några korn, vilka voro stora som råg, ty kom jag att tänka på om icke detta kunde bliva en säd att sås på moar, allenast man lärde kulturen, som dock ej skulle bliva så svår.

Comod: 1. ty de sterila sandmoar, på vilka ingenting annat växer, fingo exkoleras, 2. är *radix perennis,* det ingen säd är och alltså ej behövde sås. Kanske ock att roten torde duga i nödtid.

Långa finnen i Stockholm Daniel Cajanus var född i Österbotten av kapell. Cajanus. Då han föddes, var han ej större än andra, var nog sjuk, besynnerligen i bröstet, till 12 à 15 år.

Mig sades, att de hört ofta om vintern åskan dundra på fjällen. I Torneåfjällen kommer kallt väder från söder och blitt från norr, *qvia mare.*

Lapparnas magnet är:

1. stora tallar, vilka på södra sidan hava flera *ramos,* på norra inga.

2. Myrstackar, växer gräs på södra sidan och *Vaccinia,* på norra intet.

3. Aspen, *cortex* raggigt på norra, på södra slätt.

4. Torra tallar i kärr, *Usnea nigra a latere septentrionali excreta.*

Härefter kunna de göra sin resa i vilda skogen, gör du detsamma.

Då de skjuta någon vild ren om sommaren, lägges han i kalla källor, då de av honom taga efter hand.

Kalkstenar av en underlig halt, vilka brännas i Kimi, Torneå, och annorstädes kring vid sjökanten.

D. 14. Silvermalm från Hiertat, proberat i Kolleg. Metall., håller 40 procent bly, men 3 à 4 silver.

Regnade nog.

D. 15. Fanns *Spongia lacustris Newtonii* vid färjan till Torneå.

D. 16. Fann jag *Artemisiam* hava ett alltför underligt *flos.*

D. 17. Reste från Torneå åt Kalix sjövägen. Vädret var konträrt.

På holmarna funno vi överflödigt *Baccas Vaccinii et Rubi saxatilis.*

Item på Korsholmen ett *Behen, an qvod in agris, cui partibus sectis similis?* Växte på stranden i klappur *calyx oblongus, folia angusta fr. 1 caps., erectus caulis, alias Behen similis.*

OECONOMIA ANGERMANNICA.

Jordmånen är divers, nu ler, nu sand.

Åkern sås vartannat år, vartannat år vilar, så att då halvparten vilar, sås andra halvparten. Den vilande plöjes hela sommaren, att intet gräs får växa uti honom och förtaga musten.

Korn sås allenast på åkern, svedjor sås råg på, dock ej ymnigt.

Rovor och råg sås tillsammans på åkern, och ej som annorstädes det ena året rovor, andra råg. Rågbrödet bevaras allenast till främmat. Brödet av korn är 3 slag: 1. av rena kornet, 2. av korn och agnar, 3. av pura agnar, under tiden ett par nävar korn tillagda, spisbröd. Plogen är som uti Västerbotten.

D. 18. *Salix foliis Oleæ sativæ* på holmarna vid stränderna i klappur.

D. 19. Vid Kalix marknad underrättade jag mig om landets commercier, som äro singulära ifrån all annan nästan i världen, så att jag inte kan se, vilken putsar den andre. Borgaren menar sig narra bonden, men jag tror han själv blir narrad.

1. Här handlas gemenl. med varor mot varor.

2. Köpmannen för merendels sina varor till bonden på landet, ehuru av vägen han då ligger, eller ock till marknaden, där han hämtar.

3. När en borgare begynner handla, är hans förnämsta, att han kan få många, ju flere ju bättre, adhærentes, som skola giva honom gods, dessa bönder kallar han gäldbönder.

4. Böndernas förmån, emot att de till en borgare allt sitt gods avleverera, är, att han betalar för dem deras utlagor hos uppbördsmannen, antingen själv eller genom växel.

5. När borgaren får godset av bonden, görs intet pris, utan sedan borgaren kommit hem från Stockholm, för han upp i sin bok, unge-

fär som de fått i Stockholm, efter behag, och därefter betalas bonden.

6. Ej heller får bonden veta priset på de varor, salt, tobak, säd, kram etc., som han tar från borgaren, förrän deras årslikvidation sker, som dock ej sker vart år.

7. Så länge som bonden acqviescerar hos samma borgare, har kan kredit och får förskott på nödiga pengar, ja fastän de varor, han årligen levererar, ej stiga till intresset; ja fast det voro några 1,000 dlr. Men går han till en annan med sina varor, måste han strax betala, eller sekvesteras han.

8. Bonden för aldrig varor till torgs, utan då han har tillfälle eller nödigt resa in, tager han mest med sig, eller ock söker borgaren honom hemma i huset.

9. När städerna först funderades, blev tillagt var och en stad vissa socknar, som de kallade handelsgebiter, varest ingen fick utom samma stad handla. Dessa gebiter äro sedan genom Kgl. förordningar uppslagna, att frimarknader måtte hållas, där grannar och exteri fingo handla. Men här har det intet kommit att praktiseras, dels som de ligga så avlägse, dels som borgaren skulle tycka sig härigenom bliva ruinerad, då här handlades kontant.

10. Inga frimarknader äro här, utan allenast uppbördsmöten, då borgaren och bonden mötas och kallas mötesplatser. *Ut in Calix d. 19 Aug. quotannis*, uti Torne febr.

Incommoda.

Borgaren:

1. lämnar ut så många pengar, vilka stå på ett ställe, med vilka han eljest kunde göra sin handel.

2. att han skall föra sakerna på landet till bonden och från mötesplatsen till staden.

3. härav sker, att många borgare hava 100,000 dlr gäld . . .[1] vilka till det mesta ej bliva betalda.

Rustici:

1. det han ackumulerar mer på sig än han kan betala.

2. att borgaren får sätta priset på hans varor.

3. att han ej får söka få bästa priset.

Finnkarlarnas och västerbottningarnas skjortor häruppe äro om halsen lika skjortor, om armarna särkar, pigorna bruka lossa överdelen och gå i särken, som är rynkad som en kjortel.

Landet Västerbotten är mest bebott jämte stränder och floder.

Chasma syntes d. 18 à 19, vilket även syntes för 8 dagar, så bittida begynna de här.

Roddarna som fingo vattenblåsor på handen av starkt dragande, togo, såsom ett *remedium specificum* grytskedar, som voro helt heta av det man rört i grytan med kokad fisk, och hade på fingrarna där blåsan var, varav de gingo bort.

Taim, species salmonis, 2 spann lång (vilken var stor) *cauda vix bifida, non aduncus, alias salmoni maxime similis.*

Så snart kornet är intaget, tröskas det litet,

[1] De två följande orden hava icke kunnat säkert läsas. Det första: *mt* en förkortning, det andra tycks vara *lojer*.

dock kommer ej mer än det grovaste och stridaste ut, på det intet skall spillas i laget och att det grovaste må komma från det sämsta.

Slagan är hög och till min väst och smalaktig, clava är crassior, 3 spann lång, *affixa* vid *manubrio* med en rem, 1 spann långt *spatio.*

Taken i Västerbotten äro av näver, varpå lägges ingen torv, utan runda stänger, tjocka som armen, vilka *alternatim apicibus* respondera på översta takets rygg och genomstingas, att 1 spann står ovan i kors. Nederst, emedan de äro tjocka, äro de *fere contigui.* Innan det är liksom ett annat tak med mossa och mull på, dock detta allenast där varmt skall vara.

Hos häradshövdingen i Kalix voro 3 svanar, tagna ungar, helt tama som gäss.

D. 3 sept. Stod fadder för bergmästaren hr Seger Svanbergs lille son, som ock blev kallad Seger och var född dagen förut eller emellan d. 1 och 2.

D. 4. Kom till Björknäs att lära proberkonsten.

Umbilicus veneris kommunicerades mig *in monte prope Vallivari in septentr. (dicto Karvick) a Svanbergio.*

Nätting Vbotn.

Fångas nu på hösten, då mörka nätter bliva, i utholkade stockar lika mjärdar, av en timmerstock, hommor, klyvd och utgrävd, själva introitus infra av trä, sattes i strömmen, med strömmen, på 2 alnars djup och stenar läggas på.

Mjärdar av vide helt tätt tillslutna, flätade,

var *radius* ej större än en gåspenna, 2 alnar långa.

Lapparna gömma renblodet i magar till våren, då de koka det i vatten och dricka.

D. 14. Uti kuligt och regnaktigt väder reste från Björkenäs.

Lövträden i skogen stodo nu bleknade av de kalla nätter, *acifolia* stodo emellan med mörkgrön färg, trotsandes kölden. På vägen strödde den starka stormen de bleka bladen, alla höstar kommer en träfflig storm, vilken sår och strör ut de mogna fröna. Backarna voro sandiga, och då de förr varit brända, stodo de nu vita av en vit renmossa, vilken var så tät, att hon tvingade ljungen. Denna vitmossa ornerade *a lateribus viarum muscus island, escul.*

En röd mylla låg på vägen och i vägen, ty hon var rödbrun, *qvalis in Lapponia Umensi pingitur,* sades växa och färga bättre än rödfärg. Omsider kom till *Singis.*

Kom om aftonen till *Torneå* helt våt.

D. 15. Såg på sädens anläggning. Här äro inga lador, som säden lägges uti, utan emellan stänger, dock så, att axen stå inåt, och så 2 à 3 alnar långa och ganska höga. Är nu säden ej väl torr, lägges enkelt, id est, alla axen vetta åt en sida.

Säden torkas i rian och tröskas på golvet.

Men ack, huru snart är icke att elden kan komma uti. Och huru mycket spilles icke här.

Jag tog mot 100 dlr kpmt av hr probsten i karoliner.

Tanacetum och *Artemisia* kokas upp, att fœ-

tus må gå upp genom *stolam, mirifice opifer parturientibus*. Jag såg vid alla gårdar Tanacetum torkas, men ingen var, som ville säga mig dess bruk.

D. 16. Reste från Torneå.

Emellan Kimi och Torneå äro 6 färjor, den ån, som ligger näst till Kimi (där ifrån 1/2 mil), är skillnaden emellan Öster- och Västerbotten.

Kalksten låg allestädes vid vägen i Norrbotten, var extra gul, *intra albicans*.

D. 17. Från Kimi gästgivaregård reste i regnväder hela dagen, kom om aftonen till Jö gästgivaregård. Landet ligger mycket lågt, äro många kärr, få backar, många små rännilar, nog gräsfullt, men illa uppodlat. Skogen är mest av björk, med *acifoliis* blandad. *Juniperus heic copiosior, licet item frutex*. Björk, *Salix, Populus pallescebat, Sorbus autem rufescebat, musci omnes.*

Bönderna gingo i pörten, röken stod dem i ögonen, deras ögon runno därvid, ändock voro de räddare om värmen än ögonen. Plog brukades här uti Kimi.

Havet syntes allestädes genom skogen *a sinistris*. Enstäds, där sanden uppkastats av vågorna till stranden, växte ett *Pisum caule 3 angulo, radice alba, repente, perenne, folia crassa, alternatim pinnata*, Hic längsta Norrbotten, sc. emellan Nuika och Rucianemi.

Vid Jö såg en *varggrop*, var grävd ut i en backe, litet ifrån gården, runt om voro satte okluvna gärdsel *erecta et contigua*. In centro

en stolpe även som singulares jämnt långa med jorden. På stolpen ett hjul, på hjulet bräder, som det alldeles täcka, men ej mer, så att om han kan klänga upp till hjulet, kommer han dock ej längre.

Övre Österbottens bönder, såsom de äro mörksens barn i huset, alltså ock extra sc. *impexi,* stora byxor till fots, helt vita, en päls hopsydd framtill; trätfulla. I husen luktade *nauseabundum* av sur sik, lik sur strömming, i husen osnyggt, kan inte tala annat än finska.

Här och där på vägen växte *Gr. marit. triticeum.*

D. 18. Reste från Jö till *Uleå* stad.

På vägen stod säden allestädes på åkern.

Fällrågen stod med kärvarna upprätta på 10, *præter propter* ihopsatte. Axen hopdragna, och en *inversus* ovan på, vilken æqvaliter på alla sidor betäckte med sina ax de underliggande axen.

Kornet stod ej erectum, utan lades på sidan, dock så att axen kommo inför på varandra lagda, varav sker, att de uti centro stiga upp och ändarna vetta på alla sidor ut; här ovanpå sättes åter en uppned till tak.

Pörten voro i varje gård.

Vid *Haukipudas* färja voro stenar tagna. Vid stranden *coagulati* utav sand och andra små stenar, voro dock så fasta, att de brukades till mursten uti spisar. Jag såg på ett ställe i sanden, där floden frätte bort, att *gluten* till sådana var allenast en järnrost, som där hopfogade sanden.

Ordinarie stenarna voro eljest mycket granngryniga och fina, klyvandes sig gärna, sågo ut som skulle de hållit litet järn.

Item ett annat slag, skrovliga, rostiga.

Några 3 fransoser hava skrivit uti *Jukkaskiervi* kyrka.

Gallia nos genuit, Africam penetravimus omnem et Gangem hausimus, nobis hic defuit orbis.

D. 17. Forsbåtarna äro 4 à 5 famnar långa, breda 1 famn i medio.

Siknät äro 5 spann höga, långa, av ganska fina maskor, hålen så stora som 2 finger gå uti; sättes vid sandstränderna.

Flaren av 2:e näver, margine hopsydda, 2 tvärfinger breda, 3 långa, stenarna nog små med näver utanpå.

Ett annat instrument att fånga sik sätts i brusande forsen, är likt en håv, dock ej så djupt. Altitudo 3 alnar, latitudo 2, profunditas 1. Fästes väl stadigt genom pålar, sätts med strömmen. När nu fisken *a lateribus* går mot forsen, blir han, emedan omöjligt är gå därigenom, tillbakaslagen, mittåt strömmen, då faller han in uti detta mitt i starkaste strömmen, dädan han sig arbeta ej kan, och *sic piscatur*.

Vid Uleå ligger en surbrunn ännu ej rätt upptagen. Av smaken tycktes vara god; ligger strax vid staden på en liten holme, där sågkvarnen är.

I kyrkan stod Messenii contrefait in natura, där är han ock begraven.

Kyrkan är med de längsta träkyrkor jag sett, men höjden kvadrerar ej mot längden. Staden

nästan så stor som Lund. På predikstolen stod Uleoburgensis vapen.

D. 19. Efter slutad gudstjänst reste på vägen.

Slädar med ett tvärbräde, mot vilket fötterna sättas, framför är bottnen med stickor betäckt.

Åkern plöjes med ..[1]

Liminge äng, som är större än både Övertornes och Rödbecks, begynte nu komma. Han var i förstone helt sank med fräken uppfylld, men besynnerligen *Arundo* i sådan myckenhet, att han liknade en skog. *Cicutaria aqvatica* växte överflödigt vid vägen. Jag frågade efter om boskapen dör här något. Rs: »Jo, vet I oss någon hjelp?» Den har mist så många etc.

Hela vägen hade *Ribes fr: rubro* vuxit; här ock *Lenticula et Lichenoides a qvo* puder på träd.

Liminge äng är 2 mil lång. Vid Liminge by högre; fänaden[2] har intagit den bästa delen, som ligger torrare och högre, men av tuvor tämligen skadad. Om hon skulle kultiveras till 3:e, *more scanico*, skulle hon giva träfflig *avena*. Det träffliga kärret sades kunna vid havsstranden genom dike avtappas, men fruktas där för vit mossa, som giver intet.

Höet stod här till 1,000 stackar, men uti ingen över så mycket som en häst en gång kunde draga; här köres aldrig med 2, aldrig hel-

---

1 Sista ordet otydligt: *grefleliar* eller *gresleliar*. Sannolikt menas härmed den finska gaffelplogen.

2 ?*Fäladen*, Sk. Östgöt. Sm. betesmark.

ler med oxar. Ovanpå ställning. Växte item *Iris aqvatica.*

Uti selarna brukas ingen selsticka, utan en krum karm omkring, som både håller ifrån hästen och uppehåller.

D. 20. Mjölksilar såg jag av halm i hålet stoppade.

Brahestad, en liten stad, stor som 2 gånger Torneå, *peninsula,* ligger strax vid stranden.

Karelen Toracka.

I Kronby hospital finns åtskilliga *maniaci,* några av *Zelotypia uxorum stulti facti,* ja en, som ägde en utgammal hustru, tycktes se henne gå med en annan man. *Forte heic impotentia? forte compressio phantastica aliqvid efficeret?*

I barnsnöd brukas här omkring *hittetran,* i. e. sälar om våren dräpta, men på den brekne[1] isen kvarliggande och äntligen omkomna till lands äntligen bragta, sura funna; denna tran tages in, men som han är stinkande, brukas han ej av annat än gammalt folk och för kor.

Men generellt är *castorium* här ett *sacra anchora* att provocera *paroxysmus parturientium usu expertissimo,* men andra saffran i vin glödgat.

Emot eftervärkar några droppar av *funiculo umbilicali,* antingen det då är *in primipara* eller *postpara.*

Finnar, som vilja trolla björnen på enom, refererades mig taga *stercus ursinum* (: *si fiere qveat abhuc calens*:) och blanda med *stercus*

[1] *Braken, bräkne,* bruten.

vaccæ determinantis, då han efter henne skall trå, hvilket tycks ej vara underligare än sympathici.

Muiku, piscis in lacubus prope Pyhejocki. Biskop Terserus, Dalecarlus, Episc. Åboens., säger sig här hava sett en fisk, som kallas muike, och säger densamma vara en med Siljans blicka. Om Siljans blicka är en med denna, vet jag inte, men att denna är en sik, såg jag klart, och alldeles en med Smålands och Stenbrohults småsik.

D. 21. Var i gamla Karleby kyrka om Apostladagen och skolan uti introduktion. Blev om natten i Kronby.

D. 22. Reste förbi Jakobstad och kom om aftonen till Ny-Karleby, stor som nästan Växjö. Alla gator äro med stockar tvärsför lagda i stället för stening, såsom en bro, vilket ser artigt ut. Jakobstad har en extraordinär hamn, att man invid bryggan kan lassa.

Ny-Karlebys hamn ligger i floden, $^1/_4$ mil från staden, fartygen kunna dock $^1/_2$ mil från staden näppeligen lastade komma ut.

Vid stranden låg ganska mycket ved, som skulle föras till Stockholm.

Uti alla kvarnar hava bönderna stampar av 6 à 7 yxor, som hacka uti en ho sönder vippor, som alltid malas med kornet.

Rovkålen torkas till vintern, då han kokas och gives boskapen till dricka.

Kvinnfolken gå här med halsklut, *ut vocant,* av grått vadmal gjort, vilket de bruka mot oväder, med svarta band främst stående.

Folket rider med printzel[1] på ryggen.

I grytan röres med en dylik trätingest, dock ej med handen omkring, utan rullas mellan en hand.

Ankom om aftonen till Vasa.

D. 23. Var i Vasa kyrka, såg slottet i sydväst från staden, såg skolan etc., en liten tämlig vacker stad. Sedes för landshövdingen.

Utanför staden, sydost, dock strax vid *moenia,* var ett kopparbruk begynt, men strax vid 5 à 6 famnars djup ändat. Malmen var mica-aktig, färgad som blyerts, sanden därjämte var en lös mica, liksom självfräten. Jag tror aldrig, att han håller något koppar eller metall, ty blev han ock strax förgäten.

Rustici heic utuntur 3 medicis, Bävergiellius, Biörngallius et Pallovinus.

Pigorna gå alltid i kyrkan barhuvade, tippade uti avlång oval, dock tvärtför upphållensbandet brett, *colorat. apices* hänga inga ned.

D. 24. Emellan Ny-Karleby och Vasa brukades andra plogar, vilka alltid drogos av en häst, sällan av en oxe. Oxen drog som en häst, och med lika sele, utan kvickgjord, dock låg på ryggen en gjord, lik sadelgjord, vilken höll mot manken, att selen ej skulle hasa fram på oxen, men på hästen alls ingen.

Skor brukas här något lika kängor, dock fötterna olikare, sulan är obarkad, luden, överlädret är kalvskinn, barkat, hopsnört.

---

[1] *Prinnsel,* Skåne, Småland, väska, matsäck.

Hypericum, Scrophularia, Bidens (: *3 species Ribes copiosissime*:) begynte först i dag synas. *Sogel.*

Mest alla fiska strömming, så mycket de kunna hava till husbehov, sånär som de, vilka äro fattiga; de som slippa ifrån annat på våren och hösten, fiska att sälja åt andra. Strömmingen begynner att leka från d. 18 maj till 16 juni ungefär, fås på nät, sedan stiger in uti fjordar, då fångas han med not till pärsmässo d. 29 juni, som kallas stora strömmingsfisket (: det förra vårfiske; i Torneå proberat ej ännu med vårfiske:). Åter från pärsmässo på rätta fiskeställen på nät till efter Bartolomei. Har rom och mjölke hela sommaren, dock här.

Surströmmingen förslår 1 tunna; älskas så mycket som 2:e andra. En bonde tager till hushåll 1/2 tunna saltströmming (hushåll av 12 personer), av vilket han kokar soppa på rovor och strömming, men surströmming dito 1 3/4 tunna, äter honom spicken, men husbonden tål aldrig, att han kokas eller stekes, ty då odrygare. Surströmming ligger 3 à 4 timmar, förrän han gälas, ihopa, sedan sköljes litet, till någon blod är ännu kvar (: salt strömming sköljes helt väl, ty om någon strimma blod är kvar, surnar han :), uti ett rissel, saltas, så att 1 1/2 Lpd grått salt på 1 tunna strömming (: men på salt strömming på var tunna 1/4 tunna :). Då *strata super strata* äro lagda på vartannat av salt och strömming, röres och arbetas med händerna, till liksom ett skum står över honom, och så andra strata. När saltströmmingen skall

saltas, görs en saltlake så *saturatus,* att strömmingen flyter, då man lägger honom uti karet, dock ej mer än man kan röra honom omkring i karet. Om något står över laken, slås litet salt på, står så ett dygn, sedan gälas han således, att man träder 10 à 12 på vänstra tummen, att ryggen vetter inåt handen, och med detsamma lossnar gälen, sedan tager jag med högra nypan, att gälen och tarmar gå ut, samt *sternum* lyftes från *caput,* utan att skära upp, helt gesvint läggs uti tågkorgar, saltas *ut prius.* Sedan när han stått så saltad uti 2:e dagar, slås han ut i korgar, att all laken får rinna av, lägger honom sedan uti nya fjärdingar, som han sedan skall bliva uti utan vidare saltning. Sedan borras ett hål över nedersta bandet att tappa laken av, ty om han aldrig så många gånger omlades, kommer åter lake på, ty om laken får stå på, blir han sur, men på surströmming ej. Surströmming blir bäst vid Jakobsmässo.

Tre mål ätes, förutom frukost, om sommarn. Då ätes alltid om dagarna och middag surströmming, så att surströmmingen (: ofta utbenad :) läggs emellan tunnbröd och bits så en bit; sedan ätes surmjölk utan grädde, sedan under tiden en ostskiva eller smörgås. Men kött tages intet efter. Till mats, kål, ärter, rovor, kål mest söndag, ärter en gång om veckan; då kålen tryter, 2 gånger ärter, rovor mest var morgon med saltströmming, på slutet av kokningen lägges strömmingen dit, att han ej skall koka sönder, litet mjöl på och sur mjölk supes. Om aftonen alltid kornmjölsgröt. Om morgo-

nen, då man går ut, smör och bröd eller ost och bröd, som är snarare. Av blandbröd får man $^1/_4$ kaka i målet, godbrödet få de aldrig smaka, ty det är för främmat eller stor högtid, eljest spisbrödet, som alltid ätes 4- à 6-falt, tunt som papper. Alltid är öl i källaren (utom spisölsdricka), då främmat kommer. Om sommaren drickes alltid syra.

Litet lårkött kan han hava, fårkött ganska litet, ett par bogar eller bringstycken, det andra säljes, så att ganska litet kommer i kålen, och det mest av feta ben, som sönderslås. Men fötter och huvud av små kreatur, getter, svin och får, torkas och kokas, smakar i ärter brav, sedan det först saltats.

Då ben, avhuggna vid knäet med fot och allt, kokas, samlas fettet, som flyter ovanpå, i horn eller kärl, är en extraordinär smörja att smörja — . . .[1] snöre och rockar. Men benen eller foten ätes intet. Kalvfötter och huvud syltas.

Björkved på eld, ljus i hushållet ej, pärtor ej, ty de ryka hos finnarna och finnlapparna. Slå med liar höet, som uti Uppland. Hantera säden som i Småland; i torra år torkas bättre på kraka, i våtår på hässja. Höet bredes och vändes, sedan föres in, utan att stackas, på skrinna, som är stor.

Humle till husbehov, få sälja ett par pund.

Gärdsgårdar granstör med granvidjor på sned satta.

Mjölken sättes i källare, kärlen långa av al,

---

[1] Oläsligt ord.

hinc mer grädde, 1 à 2 finger tjock mjölk i kärlet, sedan slås tillhopa, värmes och löplägges. Item av kärnmjölk, varpå slås 1/6 söt mjölk, som stått allenast en dag och grädden avtagits, värma upp, löplägga, prefereras den förra, ätes ofta hellre än smör.

Emellan midsommar och Jakobsmässo tages vasslan efter ost, kokas ett par timmar. Då det kallnat slås uti en tunna, gömmes till vintern. Stackars käringar tigga och köpa henne om vintern uti små flaskor. Till ett stop sur mjölk tages 1/4 stop av den sura, smakar som fil, då det blandats.

Tjock mjölk gömmes ofta i tunnor till vintern såsom bankvälling. Sura emedan hon ej kan ätas allena, ty hon är så sur, ty blandas hon med mjölk; då mjölk ej haves, slås halvparten vatten på och ätes till gröt, det hellre brukas än svagdricka.

Getsmöret, som under tiden görs, starkt, men helt vitt som rensmör.

D. 25. I soluppgången reste på vägen från Vasa.

Skor brukas här av sälskinn, till ovanpå.

Tallar flå de av i skogen, att ofta hela trakten står ryggbiten, 3 alnar eller 3 1/2 högt bart, allenast en liten rispa bred som 4 finger, mest på norr, att det ej skall forna, står sedan 6 à 7 år förrän det hugges, då det huggs av något litet över baran[1] och ned vid roten, det övre brukas till ved under tiden, ofta blir ock kvarliggande, klyves helt smått.

[1] *Baran,* naken fläck.

3 mil nedanför Vasa fick jag åter *Solanum scandens* igen.

I Vasa stad såg jag först *Cardiaca* och *Hyoscyamus*.

Vid stranden växte *Salix oleæfolia cum baccis; vocabatur finnbär*, Surbär. *Baccæ* sitta nedanför bladen vid den äldre telningen, *petioli 2 lineas longi*. Vid var gren gradatim 2, 3 à 4.

D. 26. Reste förbi *Christina*. Men förut såg vid *Nerpis* ganska stora fältet av en god jordmån bestående, varest tillförne varit skönaste äng, men nu så alldeles av tuvor övervuxit, att det till fänad ringa eller föga gav. Tuvorna stodo så gott som på varandra, voro med *Polytrichum* övervuxna, vilket nu äntligen fornat och stod helt svart på det mesta. Emellan dessa tuvor var knappt så stort spatium övrigt, att boskapen mellan kunde tränga sig.

Allestädes i förstugorna hängde *björnnät*, vilka voro gjorda av rep, alldeles så tjocka som tömmar, av lindbast; var maska var så stor, att hon utdragen gjorde 3 kvarter, s. var *latus ex 4 confluentibus* 1 1/2 kvarter. Väl mans djupa, vilka hängas ihop till några 100 famnar på stockar, att nedersta hasar på jorden och drives så på av allmogen.

D. 27. I dag såg jag dem brygga uti baktråg, roste[1] och halm inunder, därpå malt, tråget stod på bordet, med *parte anteriori ubi* otät, att fingrarna kunde stickas in vid ena kanten och med den hällde det ut.

---

[1] *Roste*, underlag av halm.

Nedanför *Christina* sågs först *Lathyrus viciæformis, Sisymbrium* källkrasse, *Campanula persicifolia et Telephium.*

D. 28. Tilländabragte jag den träffligen svåra vägen (: landsväg må han ej kallas, ty han var alldeles lik vägen emellan Umeå stad och Granön :), vilken varade alltfrån Lappfjärd vid Christina intill Hvisbofjärd vid Björneborg.

Vid Sastmola fick jag först igen *Acer* och *Filix foemina, ramosa.*

Emellan *Gjölbol* och *Hvisbofjärd* ligger vägen nere vid havskanten. Här var gräset extraordinärt högt och av allehanda kuriösa örter uppfyllt, såsom *Ribes insipida,* degbär *incolis, copiosiss.,* (*Opulus et Xylosteum* kommo först här igen). NB. den frutex hr Höjer refererade växa på holmarna med svartbruna bär, törhända var Xylosteum, emedan bladen voro nog lika hägg. *Rubus saxatilis, alp. copiosiss., Lupulus sativ.* växte *jucundo spectaculo* vild, slåendes sig omkring aspträden etc. helt artigt. *Hepatica* med *Cracca alis dentatis, floribus striatis* och *Orobus vernalis* sågos även här först. Det *Gramen panicul. panicula compressa in spicæ formam,* vilket brukas till att rensa pipor med, växte här *copiosissime ultra meam altitudinem,* item först *Cyperus* i kärren med överflödig *Iris.*

Mest hela vägen från Kimi har vägen legat så nära havet, att havet kunnat ses genom skogen.

D. 29. Mikaelsmässodag reste hela dagen.

När finnen skjuter björn, springer han avsides, björnen springer direkt åt röken, om han ej till döds blir träffad, och alltså undviker skytten.

Av kråkorna döma bönderna vid skären till kommande väderlek, ty kråkorna såsom älska kärr, flyga alltid till om aftonen, vadan vädret kommer morgonen efter, att vädret icke må stutsa på dem.

Ulvila kyrkogård full med dödskallar, jag räknade i en hög 40 stycken. Kyrkan mycket gammalmodig.

När jag kom in i pörten, var så hett, att näsan måtte brännas av, då folket mådde rätt väl, ja pojkarna sprungo i skinnpälsar på laven. Ugnen är byggd som en Smålands badstugeugn, men därovan lågo *in muri formam* stenar till manshöjd. Käringarna tvinna på bara låret, nakna till naveln, ofta alldeles.

Emellan *Hyvelä* och *Tutturu* är en å, som är nästan navigabel, sades 9 famnars djup, med färja. En halv mil härifrån i söder, invid landsvägen emellan 2:e små broar in på varandra, var en sandbacke av ganska fin sand.

D. 30. Lände om aftonen till *Åbo* stad, vilken är stor som Örebro, väl byggd, ofta ruinerad av fienden, ofta avbrunnen, vilket annars ej kunnat skett, för pörten skull.

Spisarna såg jag voro ej särdeles höga, öppna, vilket kommer av det stenar lösa ligga på varandra ovanför öppningen, vilka fatta varma och så augera hettan.

Finsk lura görs som annat dricka, men kokas

ej, utan röda stenar kastas uti, i stället för koka, *hinc vis purgatoria analoga cum marte.*

Sciurus volans från Tavastland, defekt.

Svarta långa; *Mus longus, labio inferiori albo* tager fågel i träd, i vatten, slår i sina klor, bits. 4 *dentes prominentes. Mink fennis.*

Surbrunn, 1/4 fjärding från staden, upptagen av Tillands, äldre än Medevi. Har så starkt lopp, att en borgare i staden byggde kvarn, dit han leder vattnet, men han drivs icke alltid av det.

Utanför staden är en gruva begynd, men ej fulländad, håller järn, här och där med litet *pyrites* anlupen, berget är en *atra mica,* invid staden.

Biblioteket miserabelt, 2:e akademier, den ena på den andra.

D. 5 okt. Reste därifrån, åkrarna i Finland äro härliga, se ut som i Östergötland, helt släta och stora fälten.

Folket måste över med posten....[1] *per vias.*

D. 6. Kommo vi på trajekterna. Vid *Brandön* fanns röd saxus, sedan hela Åland bestod av samma röda saxus, ja, ett helt slott som Kastelholm, nu inklinerande till rudera, var av samma stenar byggt.

Kvinnfolken färga med ett *Lichenoides saxatile,* blir brunt, *colore ad stercus humanum inclinante,* koka mossan med vattnen och allena vadmal eller strumpor utan alun, några lägga litet orlean till.

Sälskor lika kängor.

---

[1] Ett ord oläsligt.

D. 7. Om aftonen kom till Ålands slott, copiose finnbär på vägen.

D. 8. Reste över Ålands hav.

D. 9. Vid Esbro, 1. järnbruk av åtskilliga upptagen i Roslagen, 2. Vid kyrkan stodo upprättade stenar *sepulcralia*, 3. NB. *Juniperus* vid masugnen och kyrkan på små backar, stodo alldeles som cypresser, samlas täta, hopkramade, höga.

D. 10. Kom lyckligen kl. inemot 1 om dagen till Uppsala.

ENTI ENTIUM.

SIT

LAUS, HONOR ET GLORIA IN SAECULIS.

INNEHÅLL.

